

RAUTPOHJA JA VALIMONMÄKI
Elämää tehtaan kainalossa

Etnologian pro gradu
Jyväskylän yliopisto
Huhtikuu 2000
Jonna Forsman

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta	Laitos
HUMANISTINEN	Etnologian laitos
Tekijä	
Jonna Forsman	
Työn nimi	
RAUTPOHJA JA VALIMONMÄKI - Elämää tehtaan kainalossa	
Oppiaine	Työn laji
Etnologia	Pro gradu
Alka	Sivumäärä
Huhtikuu 2000	116 ja liite
Tiivistelmä - Abstract	
<p>Kun Valtion Tykkitehdas aloitti toimintansa Jyväskylässä vuonna 1938, valmistui tehtaan yhteyteen tehtaan työväelle tarkoitettu asuinalue, Rautpohja. Asuinalueita laajennettiin Valimonmäkeen vuonna 1948 rakentamalla lisää asuntoja erityisesti uuden Valimon työntekijöille. Valmet-Rautpohjan tehdas luopui asuinalueistaan syksyllä 1997, jolloin ne siirtyivät Sato Yhtymä Oy:lle. Tuolloin suljettu asuinalue avautui lopullisesti myös muillekin kuin tehtaalaisille.</p> <p>Tutkimukseni lähtökohtana on selvittää onko Rautpohjassa ja Valimonmäessä ollu jotain, josta muodostui alueille omaperäistä kulttuuria ja yhteisöllisyyttä ja mistä ne saivat alkunsa. Tarkastelen myös asuinalueita fyysisinä ja mentaalisina tiloina ja pohdin asukkaiden paikkakokemusta. Lähestyn tutkimuskohdetta perehtymällä Rautpohjan ja Valimonmäen asukkaiden yhteiseen sosiaaliseen toimintaan ja pyrin sen perusteella muodostamaan kokonais kuvan asuinalueiden kulttuurista ja sen muuttumisesta.</p> <p>Rautpohjan ja Valimonmäen elämäntapaa väritti 1960-luvulle saakka runsas sosiaalinen elämä ja kiinteät vuorovaikutussuhteet asukkaiden välillä. Tehdas huolehti työväestään ja asuinalueiden asukkaista patriarkaalisiin ottein tarjoamalla mahdollisuuden erilaisten harrastuspiirien ja urheilumuotojen toiminnalle. Asukkaat muodostivat omavaraisen ja tiiviin yhteisön. Asuinalueiden kulttuuri syntyi sekä organisoiduista että spontaaneista yhteistoiminnoista ja asukkaiden välisistä kontakteista.</p> <p>1960-luvulta alkaen alkoi asuinalueiden yhteisöllisyys heiketä tehtaan harjoittaman patriarkalismin vähenemisen ja yleisen elämäntavan muutoksen myötä. Yhteiset toiminnot ja vuorovaikutuskontaktit vähenivät ja asukkaiden elämä tiivistyi oman perheen ympärille. Vaikka yhteisöllinen elämä onkin ohentunut asuinalueilla ja muuttanut rautpohjalaista ja valimonmäkeläistä kulttuuria, ei kulttuuri ole kuitenkaan kokonaan hävinnyt. Paikalliskulttuuri elää yhä.</p>	
Asiasanat	
Paikalliskulttuuri, työväenkulttuuri, yhteisö, Valmet	
Säilytyspaikka	
Muita tietoja	

SISÄLLYS

1. JOHDANTO	2
Tutkimusongelma ja tutkimuksen rajaus	2
Tutkimusaineisto	5
Työväenkulttuurintutkimuksen taustaa	7
Käsitteitä: kulttuuri, työväenliike ja työväenkulttuuri, yhteisö	9
2. TEHDAS JA SEN ASUINALUEET	19
Tykkitehtaasta Valmet-Rautpohjan tehtaaksi	19
Tykkitehtaan / Valmet-Rautpohjan tehtaan asuinalueet	22
3. ASUINALUEIDEN ASUKKAIDEN YHTEINEN TOIMINTA	26
Hiekkalaatikolta kylätappeluihin	26
Ensi-iltoja, kullisseja ja roolivihkoja	39
Urheilu	46
Vapaapalokunta	51
Soittokunta	53
Aatteen paloa	56
Kerhot, talkoot ja muu yhteinen toiminta	59
Kyläily ja naapuruussuhteet	65
Saunat ja pyykkituvat arkirituaalien näyttämöinä	70
4. RAUTPOHJA JA VALIMONMÄKI	
-ELÄMÄÄ TEHTAAN KAINALOSSA	78
Miten kulttuuria luotiin?	78
Yhteisöllisyys, me ja muut, -"Se oli kuin pieni kylä"	82
Patriarkalismi - "Valmet-perhe"	87
Rautpohja ja Valimonmäki mentaalisisinä tiloissa	92
Elämäntavan muutos 1960-luvulta alkaen	98
5. MUUTTUVA PAIKALLISKULTTUURI	104
EPILOGI	108
LÄHTEET	
LIITE	

1. JOHDANTO

Tutkimusongelma ja tutkimuksen rajaus

Työväenkulttuuria, työväen elämäntapaa, sen asumista ja poliittista järjestäytymistä sekä erityisesti työväenliikettä on tutkittu runsaasti eri tieteenalojen, kuten aate- ja sosiaalhistorian, sosiologian sekä etnologian näkökulmista. Työväenasumiseen liittyvät tutkimukset, joita on tehty mm. Tampereella, Helsingissä, Turussa ja Kuopiossa, ovat useimmiten olleet hyvinkin deskriptiivisiä kuvauksia. Vaikka Jyväskylässä onkin ollut erityisiä työläisväestön asuinalueita, kuten Halssila, Rautpohja ja Tourula, ei niistä ole aiemmin tehty kansatieteellistä tutkimusta lukuunottamatta Veikko Anttilan Jyväskylän Tourula -tutkimusta (1982), joka sekään ei puhtaasti tarkastele vain työläisten asumista ja elämäntapaa. Jukka Jokinen on teoksessaan Tykki taipui paperikoneeksi (1988) käsitellyt hiukan Valmet-Rautpohjan tehtaan asuntotoimintaa sekä tehtaalaisten vapaa-ajanviettoa.

Tutkimukseni tavoitteena on tarkastella Jyväskylässä sijaitsevan Valmet-Rautpohjan tehtaan asuinalueita Rautpohjaa ja Valimonmäkeä etnologisesta näkökulmasta. Rautpohja ja Valimonmäki sijaitsevat fyysisesti lähellä toisiaan, joten niiden elämänmuodot eivät suurestikaan poikkea toisistaan. Lähtökohtana on selvittää oliko asuinalueilla jotain, josta muodostui alueille omaperäisiä ja ainutlaatuisia kulttuuripiirteitä sekä yhteisöllisyyttä. Kuinka voimakkaasti työväenkulttuuri vaikutti tämän paikallisen kulttuurin taustalla? Muodostuiko asuinalueista kiinteät yhteisöt? Mikä oli tehtaan vaikutus asuinalueiden asukkaiden elämään? Lähestyn tutkimuskohdetta tarkastelemalla alueiden asukkaiden yhteistä toimintaa ja pyrin sen perusteella muodostamaan kokonaiskuvan rautpohjalaisesta ja valimonmäkeläisestä kulttuurista. Koska kulttuuri ei ole staattinen ilmiö, perehdyn myös alueiden kulttuurin muutokseen.

Tutkimuksessani otan esille myös Rautpohjan ja Valimonmäen fyysisen ympäristön, koska se osaltaan vaikuttaa ihmisten elämään ja siten myös muovaa kulttuuria. Mitä merkityksiä asukkaat ovat antaneet ympäristölleen, mitkä paikat ovat olleet heille merkityksekkäitä ja onko alueille muodostunut näkymättömiä rajoja? Tarkastelen alueita ei vain fyysisinä ja kronologisina kehitystarinoina, vaan myös mentaalisina tiloina, joista uneksitaan, kuvitellaan ja joita muistellaan.

Leimaa-antavin piirre Rautpohjassa ja Valimonmäessä vuoteen 1997 saakka oli niiden asujaimiston kiinteä yhteys Valmetin tehtaaseen. Asuinalueet olivat tehtaan omistuksessa ja tarkoitettu ensisijaisesti vain tehtaan työväelle niiden rakentamisesta, vuodesta 1938 alkaen aina vuoteen 1997 saakka, jolloin pääosa asuinrakennuksista siirtyi Sato Yhtymä Oy:n omistukseen. Vuodesta 1997 lähtien Rautpohjan ja Valimonmäen asunnot ovat olleet siis muidenkin kuin tehtaalaisten vuokrattavissa. Vuosi 1997 on selkeä päätepiste tutkimukselleni, koska silloin asuinalueita leimannut tietynlainen kulttuurinen homogeenisuus viimeistään purkautui.

Rautpohja ja Valimonmäki eivät olleet vain Valmetin tehtaan työläisten asuinalueita vaan alueilla asui omissa heille tarkoitetuissa rakennuksissa myös tehtaan konttorihenkilökuntaa, työnjohtajia ja erilaisia suunnittelijoita. Otan heidät myös tähän tutkimukseeni mukaan, koska käsittelen koko Rautpohjaa ja Valimonmäkeä, en vain työläisten elämää. Asuinalueilla elivät rinnakkain sekä työläiset että "herrat" ja heidän erilaiset elämäntodellisuutensa kiertyivät yhteen alueiden kulttuurisessa elämässä. Kuitenkin otan työväenkulttuurin käsitteen esille ja tarkastelen sitä, koska valtaosa tehtaan asuinalueiden väestöstä, samoin kuin haastateltavistani oli juuri työväkeen kuuluvia tai heidän perheensä edusti työväestöä.

Tutkittavan aikakauden alkuvaiheessa Rautpohjan ja Valimonmäen asuinalueet elivät ja hengittivät tehtaasta. Tehdas oli patriarkaaliseen tyyliin

paitsi työelämän myös vapaa-ajan järjestäjä. Tehtaan erilaiset kerhot, urheilut ja muut toiminnot keräsivät runsaasti asuinalueiden väkeä. Näin ollen on vaikea vetää rajaa asuinalueiden asukkaiden itsensä järjestämien ja tehtaan puolesta organisoitujen toimintojen välillä, joten käsittelen molempia, sekä alueiden omia että tehtaan vapaa-ajan toimintoja niin kauan kuin niillä on ollut merkitystä erityisesti alueiden asukkaille. Esimerkiksi tehtaalla toimivat yhä moottori- ja kamerakerhot, joiden jäsenistä valtaosa asuu muualla kuin Rautpohjassa tai Valimonmäessä. Niillä ei siis ole erityistä merkitystä alueiden asukkaille, paitsi että kerhojen kokoontumistila on Valimonmäessä.

Olen aina ollut kiinnostunut työväen elämästä ja tästä kiinnostuksesta sai alkunsa aihe pro gradu -tutkimukseeni. Olen itse ulkopuolinen työväenkulttuuriin nähden ja siten pystyn katsomaan tutkimuskohdettani ikään kuin vieraan silmin ja säilyttämään edes hivenen objektiivisuutta. Kansatieteellisessä ja kulttuuriantropologisessa tutkimuksessahan objektiivisuuden tiukkaa vaatimusta on melko vaikea toteuttaa. Valitsin Valmet-Rautpohjan tehtaan asuinalueet tutkimuskohteekseni, koska erityisesti Rautpohjan alue oli viehättänyt minua jo pitkään. Sen valkoiset, suoraan linjaan, suorastaan sotilaallisen ryhdikkäästi asetellut rakennukset tehtaan kainalossa tuntuivat kätkevän sisäänsä jotakin merkityksestä menneestä ajasta ja elämästä. Viimeisen ja ratkaisevan sysäyksen tutkimuskohteeni valintaan sain, kun kuulin, että tehdas oli vuonna 1997 luopunut asuinalueistaan ja myynyt ne Sato Yhtymä Oy:lle. Ymmärsin, että jos Rautpohjan ja Valimonmäen elämää tehtaan aikaan halutaan dokumentoida, on se tehtävä nyt. Omalaatuinen, suljettu yhteisö on avautunut myös muille ja samalla entinen elämänmuoto on katoamassa.

Tutkimukseni koostuu viidestä pääluvusta. Ensimmäisessä luvussa esittelen edellä mainitun lisäksi tutkimusaineistoni sekä valaisen lyhyesti työväenkulttuurintutkimustraditiota. (En näe tarpeelliseksi läpikäydä kaikkea

työväenkulttuurista kirjoitettua, siitähän saisi jo oman tutkimuksen sinällään.) Tarkastelen myös tämän tutkimuksen kannalta keskeisimpiä käsitteitä, kulttuuria, työväenliikettä ja työväenkulttuuria sekä yhteisöä. Toisessa luvussa esittelen Valmet-Rautpohjan tehtaan vaiheita sekä tutkimuskohteena olevat tehtaan asuinalueet. Kolmas luku on tutkimukseni etnografinen osuus, jossa konkreettisesti kuvailen Valmet-Rautpohjan asuinalueiden sosiaalista elämää ja vapaa-ajanviettoa edeten teemojen ja haastateltavien kerronnan mukaan samalla antaen aineistoni puhua. Samalla pyrin kuitenkin mahdollisuuksien mukaan tulkintaan ja analyysiin. Neljännessä luvussa pohdin ja tulkitsen yhdistäen tutkimusongelmani ja keskeiset käsitteet aineistooni. Käsittelen teemoittain asuinalueiden kulttuuria, yhteisöllisyyttä, patriarkalisuutta, merkityskenttiä sekä elämäntavan muutosta 1960-luvulta alkaen. Lopuksi viimeisessä luvussa tiivistän tutkimukseni pääkohdat.

Tutkimusaineisto

Tutkimukseni primaariaineisto koostuu 17 haastattelusta, jotka olen tehnyt loka-, marras- ja joulukuussa 1998. Neljä haastattelua suoritin parihaastatteluina (aviopari tai tuttavat), joten kaikenkaikkiaan haastateltavia kertyi 21, joista naisia on 12 ja miehiä 9. Haastatelluista vanhin on vuonna 1912 syntynyt mies ja nuorin vuonna 1954 syntynyt nainen. Kaikki informantit yhtä lukuunottamatta ovat asuneet jossain elämänsä vaiheessa Rautpohjan tehtaan asuinalueilla Rautpohjassa tai Valimonmäessä: kuusi lapsuudessa, 11 aikuisiässä ja kolme sekä lapsena että aikuisena. Merkillepantavaa on rautpohjalaisten ja valimonmäkeläisten uskollisuus kotipaikkaansa kohtaan. Useat ovat viihtyneet asuinalueilla jopa yli 30 vuotta. Viisi haastateltavaa asuu yhä siellä, joten pääsin itsekkin kurkistamaan haastatteluiden yhteydessä muutamaa tehtaalaisten asuntoon. Yli puolet haastatelluista on asunut työläisten vaatimattomammin

varustelluissa asunnoissa, mutta useat ovat siirtyneet työssä ylenemisen seurauksena työläisten asunnoista työnjohtajien ja virkailijoiden uudemmanaikaisiin ja isompiin asuntoihin.

Haastattelumenetelmänä olen käyttänyt väljää teemahaastattelurunkoa, jota olen muokannut haastateltavan mukaan. Olen kuitenkin pyrkinyt käsittelemään kaikkia teema-alueita jokaisen haastattelun aikana. Haastattelut ovat edenneet kertojakeskeisesti, olen antanut haastateltavan kertoa vapaasti kokemuksistaan ja elämästään Rautpohjassa ja Valimonmäessä. Itse olen johdatellut aihetta haastatteluteemojen suuntaan, joita ovat olleet asuinalueiden yhteinen sosiaalinen elämä kuten teatteri, urheilu, kerhot, juhlat, kyläily ja naapuruussuhteet sekä asuinalueiden yhteisöllisyyden tunteminen. Haastattelut ovat kestäneet haastateltavasta riippuen tunnista lähes kolmeen tuntiin. Kaikki haastattelut on nauhoitettu ja litteroitu.

Haastateltavien löytämisessä käytin ns. lumipallotekniikkaa. Valmet-Rautpohjan tehtaan porttivahti ystävällisesti auttoi minua antaen minulle ensimmäisen informanttini yhteystiedot, joka taas antoi lisää nimiä. Kaikki haastateltaviksi pyytämäni ihmiset suostuivat haastatteluun, osa hyvinkin innokkaasti "että saa muistella vanhoja". Haastattelutilanteet olivat enemmänkin vapaamuotoisia keskusteluja eikä nauhurini tuntunut häiritsevän ketään. Koska tutkimukseni aihe on ilmeisen turvallinen ja informantit käsitellään anonyymisti, kertoivat haastateltavat melko avoimesti ja luottavaisesti elämästään. Jotkut haastateltavat kertoivat ja kuvailivat erittäin tarkasti asuinalueiden elämää, muutama ryhtyi analyttiseen pohdiskeluun. Parihaastattelut osoittautuivat erityisen hedelmällisiksi. Niissä haastateltavat ikään kuin täydensivät toistensa puhetta ja siten aihe meni usein syvemmälle pohdiskellevaan suuntaan.

Tutkimuksen luonteesta johtuen haastattelumateriaali on vuosikymmenten taakse, menneisyyteen katsovaa ja siten informanttien kertomuksia saattavat värittää muistojen kultautuminen, kuten eräs haastateltava ilmoitti sekä nostalgia. Nostalgialla tarkoitetaan muistojen sävyttymistä surumielisyydellä ja kaipauksella (Korkiakangas 1996: 37). Useimmat haastateltavista olivat nuoria ja terveitä Rautpohjan ja Valimonmäen aktiivisen kulttuurielämän aikana, joten asuinalue saatetaan muistaa tämänkin takia miellyttävänä. Kun haastateltavat, jotka tulevat omista konteksteistaan, kertovat kaukaisen ajan tapahtumista minulle, jolla on taas puolestaan erilainen tausta kuin heillä, on vaarana, että minulle syntyy tutkittavasta kohteesta oma kuvitteellinen konstruktio, jolla ei ole vastaavuutta todellisuudessa. Tätä voin tietysti ehkäistä vertailemalla eri informanttien kertomuksia toisiinsa ja tarvittaessa voin tarkistaa tiedon jostakin muusta lähteestä, jotta mielikuvani tutkimuskohteesta olisi mahdollisimman lähellä todellisuutta. Hermeneuttisen tutkimusotteen mukaan tulkintaprosessi on dialektinen tapahtuma, jossa tutkija on vuorovaikutuksessa tutkimuskohteen kanssa ja tutkimuksen edetessä tulkinta tarkentuu kohti oikeaa käsitystä ja tapahtuu ns. horisonttien yhteensulautuminen (ks. esim. Turunen 1987: 55). Toisaalta tutkijan ajatushan näkyy tutkimuksessa eikä lopullista ja valmista tulkintaa ole koskaan olemassa. Tutkija itse kirjoittaessaan luo kulttuurin, joten tutkittava kulttuuri on pitkälle tutkijan oma elämys.

Työväenkulttuurin tutkimuksen taustaa

Työväenkulttuurin keruu ja tutkimus alkoi Suomessa vasta 1950-luvulla. Tieteellisesti organisoidun ja systemaattisen työväenkulttuurin tarkastelun kansatieteen näkökulmasta aloitti professori Ilmar Talve, jonka johtaman Turun yliopiston kansatieteen laitoksen tutkimusohjelmaan on alusta lähtien, vuodesta 1959, kuulunut työväen ja eri ammattialojen, kuten uitto- ja

metsätyöläisten, sahatyöläisten, rautatieläisten ja rakennustyöläisten, muistitiedon keruu kyselylehtisin ja haastatteluin. Työväenkulttuurin- ja kaupunkielämän tutkimus alkoivat varsin myöhään, koska kansatiede, joka syntyi teollistumisaikana, piti tärkeänä teollistumista edeltäneen talonpoikauskulttuurin tutkimista ja sen pelastamista arkistoihin ja museoihin (Hako 1974: 140). Teollisuustyöläistä ei pidetty tärkeänä tutkimuskohteena ennen kuin 1960-luvulla, mikä saattaa osaksi selittyä aikakauden vasemmistomyönteisellä ilmapiirillä. Poliittiset virtaukset ovat aiemminkin vaikuttaneet työväenkulttuurin tutkimukseen. Kansalaissodan ja lapuanliikkeen aikana ja pian niiden jälkeen työväenkulttuurista puhuminen saattoi olla jopa vaarallista (Hako 1974: 142).

Suomessa työväenkulttuurin tutkimuksen uranuurtajia ovat olleet sosiaalishistorioitsija Esko Aaltonen teoksellaan Vanhan Forssan elämää 1-2 (1932-1933) sekä sosiologi Heikki Waris väitöskirjallaan Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkängillan pohjoispuolelle (1932). Näissä tutkimuksissa on keskitytty kuvailemaan työväenluokkaa kollektiivina ja esitetty sen työ-, elin- ja asumisolosuhteita sekä niissä tapahtuneita muutoksia. Kansatieteellisen työväen tutkimuksen pääpaino sen sijaan oli pitkään konkreettisten työprosessien kuvauksessa ennen kuin siirryttiin tutkimaan myös työväenasunto-oloja, työväenyhdyskuntia sekä teollisuusympäristön muovaamaa elämänmuotoa. Nykyisin tehtävät kansatieteelliset työväestöön keskittyvät tutkimukset ovat miltei aina historiallisesti orientoituneita, sillä kulttuurisesti ja sosiaalisesti homogeenisia työväenyhteisöjä ei enää Suomesta tahdo löytää.

Käsitteitä:

Kulttuuri

Kulttuuri on etnologisen tutkimuksen keskeisin teoreettinen ja metodologinen lähtökohta. Sen vuoksi yritän nyt muodostaa itselleni tiheästä kulttuurin määritelmien viidakosta käyttökelpoisimman kulttuurikäsitteen, jonka läpi voin tarkastella tutkimuskohdettani. Kulttuuri on erittäin monitahoinen ja vaikeasti määriteltävä käsite ja varmasti jokaisella kulttuurintutkijalla on oma eriävä käsityksensä siitä.

Alfred Kroeber ja Clyde Kluckhohn luettelevat vuonna 1952 ilmestyneessä teoksessaan *Culture* 164 kulttuurin määritelmää. He ovat jakaneet määritelmät kuuteen eri kategoriaan: deskriptiivisiin määritelmiin, jotka painottavat sisältökeskeisyyttä ja näkevät kulttuurin sen eri tuotteista koostuvana kokonaisuutena; historiallisiin määritelmiin, jotka korostavat sosiaalista perintöä ja traditiota; normatiivisiin määritelmiin, jotka näkevät kulttuurin ihmisten käytöksessä heijastuvien sääntöjen, tapojen, ihanteiden ja arvojen kenttänä; psykologisiin määritelmiin, jotka korostavat yhteisön tiettyihin tarpeisiin vastaavia, opittuja ongelmanratkaisutapoja; strukturalistisiin määritelmiin, jotka käsittävät kulttuurin mallina tai organisaationa; sekä geneettisiin määritelmiin, jotka näkevät kulttuurin tuotekeskeisesti ja korostavat ihmisen kykyä luoda ja käyttää symboleja. (Kroeber & Kluckhohn 1952: 43-44, 47, 50-52, 55, 61, 64-70.)

Ensimmäisen ja sittemmin klassiseksi muodostuneen antropologisen kulttuurin määritelmän muotoili Edward B. Tylor vuonna 1871: "Culture is that complex whole which includes knowledge, belief, art, law, morals, custom, and any other capabilities and habits acquired by man as a member of society". Tylor näki kulttuurin totalistisena, kaikenkattavana entiteettinä. Kulttuuri on siis hänen mukaansa tietyn yhteisön elämäntavan kokonaisuus

ja se käsittää aineellisen ja henkisen kulttuurin lisäksi myös elämäntavan sosiaalisen puolen. Yksilö yhteisön osana luo kulttuuria. (Kroeber & Kluckhohn 1952: 43.)

Viime vuosikymmeninä kulttuurin määritelmät ovat muuttuneet melko radikaalistikin. Kulttuuria ei enää nähdä tiettynä opittuna kokonaisuutena, joka rajoittuisi vain tietyn ihmisryhmän pariin, vaan se nähdään prosessina, jossa kulttuuri luodaan yhä uudelleen. Kulttuuri on siis tilannekohtainen ja se syntyy ihmisten välisessä kommunikaatiossa. Kulttuuri on luovaa käytäntöä ja kulttuuriprosessissa yhdistellään erilaisia elementtejä. Kulttuurin tarkastelussa on menty niinkään ilmiön taakse ja alettu tutkia niitä arvoja ja uskomuksia, jotka aiheuttavat käyttäytymisen ja joita käyttäytyminen heijastaa. (Haviland 1987: 27, Lönnqvist 1999: 32, Manninen 1994: 40, Räsänen ja Räsänen 1982: 39, Winthrop 1991: 59.)

Yksi tuoreimpia ja ajankohtaisimpia kulttuurin määritelmiä on Bo Lönnqvistin (1999: 29) esittämä näkemys kulttuurista: "Kulttuuri on nähtävä paradoksien jännityskenttänä, jossa ihmiset pyrkivät - tekojen, tapojen, ajattelun ja kielen avulla - luomaan jonkinlaista mielekästä merkitysjärjestelmää tyydyttääkseen jatkuvuuden ja muuttumattomuuden tarvetta." Ihmiset antavat siis kulttuurin avulla merkityksiä elämälleen. Kulttuuri on sosiaalinen ilmiö, koska se nimenomaan syntyy ihmisten välisessä kommunikaatiossa. Koska elämä on täynnä ristiriitoja eikä se ole mikään harmoninen tila, on myös kulttuuria tarkasteltava paradoksaalisena ilmiönä.

Lähestyn tutkimuskohdettani pääosin Lönnqvistin esittämän kulttuurin määritelmän pohjalta. Miten Rautpohjan ja Valimonmäen asukkaat loivat merkityksiä elämälleen tekojen, tapojen, ajattelun ja kielen avulla sosiaalisessa kontekstissa? Nämä merkitykset, asuinalueiden kulttuuri, tulivat esille haastatteluissa selkeinä profiileina. Kulttuurin luonnehtiminen paradoksaaliseksi sopii erittäin hyvin tähän tutkimukseen. Tehtaan

asuinalueilla asuivat ja elivät ainakin näennäisen sopusointuisesti sekä tehtaan johtajat että työläiset, jotka muodostivat omat kokemusmaailmansa. Otan mukaan Lönqvistin kulttuurin määritelmän lisäksi myös aspektin Tylorin klassisesta kulttuurin määritelmästä. Hänen mukaansa kulttuuri rajautuu tietyn ihmisryhmän pariin. Rautpohjan ja Valimonmäen omintakeinen elämäntapa, kulttuuri, on rajautunut selkeästi vain asuinalueille ja niiden asukkaiden pariin.

Työväenliike ja työväenkulttuuri

Suomessa varsinainen työväestön järjestäytyminen alkoi 1880-luvulla, jolloin maahamme alettiin perustaa työväenyhdistyksiä. Ensimmäiset työväenyhdistykset perustettiin Helsinkiin ja Vaasaan vuonna 1883. Jyväskylän Työväenyhdistys perustettiin viisi vuotta myöhemmin, vuonna 1888 (Nikki 1988: 46). Työväenyhdistysten perustajia olivat työnjohtajat, opettajat ja muut virkamiehet, eivät siis työläiset itse. Helsingin Työväenyhdistyksen johtoon nousi huonekalutehtailija Viktor Julius von Wright, jonka aatepohjaa on luonnehdittu sosiaaliliberalismiksi. Wrightillä oli käsitys, että työväenoloja oli parannettava, jotta Suomeen ei leviäisi kumouksellinen sosialistinen työväenliike, josta saattoi tulla yhteiskunnallinen vaara. (Jaskari ja Vanhala-Selin 1995: 6-7, Oittinen 1953: 94-95, Ruutu 1980: 119.)

Wrightiläisessä työväenliikkeessä ei ollut minkäänlaista kumouksellista piirrettä, vaan se pyrki hiljalleen parantamaan yhteiskunnallisia epäkohtia. Tavoitteina oli kohottaa työläisten sivistystasoa, kehittää oma-aputoimintaa, joka parantaisi työväestön taloudellista asemaa ja järjestää ammattiyhdistystoimintaa. Aktiiviseen sivistystyöhön kuului mm. luentojen järjestäminen työväenyhdistyksissä, alkeiskurssitoiminta, kirjastojen perustaminen sekä sivistävien illanviettojen ja iltamien järjestäminen.

Ensimmäiset työväenyhdistykset olivatkin ensisijaisesti sivistysseuroja. Työväestön kulttuuritoiminnan voidaan sanoa saaneen monin paikoin alkunsa juuri näiden wrightiläisten työväenyhdistysten puitteissa. (Kurkela 1983: 77, Oittinen 1953: 97-102, Veilahti 1954: 24-25.)

Wrightiläisen työväenliikkeen kausi jäi sen edistyksellisistä tavoitteista huolimatta lyhyeksi, kun työväenyhdistyksissä työläisjäsenistö pyrki irtaantumaan sivistyneistöön kuuluvasta johdosta. Wrightiläisen kauden voidaan katsoa päättyneen vuonna 1896, jolloin Wright erosi työväenyhdistysten yhteistoimintaliikkeestä. Sosialistiset ajatukset valtasivat työväenyhdistykset ja viimeisetkin sivistyneistöön kuuluvat erosivat niistä. Lopullisesti työväenliike itsenäistyi, kun se perusti vuonna 1899 oman Suomen Työväenpuolueen, jonka ohjelma vuonna 1903 vahvistettiin sosialidemokraattiseksi. (Jaskari ja Vanhala-Selin 1995: 7-8, Oittinen 1853: 97, 108, Ruutu 1980: 119-120.) Työväenliike ei kuitenkaan hylännyt wrightiläisissä työväenyhdistyksissä aloitettua työväestön sivistystyötä, vaan jatkoi omaa opinto- ja kasvatustyötä, joka johti työväestön sivistystason nousuun (Veilahti 1954: 30-31). Kaikkien työväenyhdistysten toimintamuotoihin kuuluivat erilaiset valistus- ja sivistysharrastukset kuten iltamien järjestäminen, teatteriryhmät, soittokunnat ja laulukuorot sekä opintokerhot, joissa pidettiin alustuksia ajankohtaisista asioista sekä selviteltiin sosialismin periaatteita ja kysymyksiä. Sitä mukaa kun työväenliike aikaansai parannuksia työväen sosiaalisiin oloihin, sivistysharrastukset laajenivat. (Hautamäki 1954: 86-87.)

Useat työväenliikkeen tutkijat ovat olleet yhtä mieltä työväenliikkeen kulttuuriluonteesta. Työväenliike on siis käsitetty kulttuuriliikkeeksi. Mm. Olavi Hurri (1969: 76, 1971: 195) mukaan työväenliike on sekä aatteellisten pyrkimystensä että monien sen toteuttamismuotojensa osalta selväleimasta kulttuuriliikettä. Työväenyhdistysten perustamisesta lähtien niiden toimintaan on sisältynyt työmuotoja, joita Hurri pitää selvinä kulttuuri-ilmiöinä kuten

esimerkiksi taideharrastukset, teatteri ja sivistystyö. Työväenkulttuurin henkiseksi keskuksiksi muodostuivat tämän vuosisadan alusta lähtien työväentalot, joiden suojissa mm. kokoontuivat teatterit ja soittokunnat, harjoitettiin järjestö- ja opintotoimintaa, sekä pidettiin erilaisia huveja, tansseja ja iltamia. (Alestalo 1977: 108, Jaskari ja Vanhala-Selin 1995: 11, Stenvall ja Holmalahti 1987: 74, Tuomisto 1988: 19.)

Työväenkulttuurin määritelmiä on luultavasti yhtä monta kuin on sen tutkijoitakin. Matti Hako (1971: 193, 1974: 144) on määritellyt työväenkulttuurin työväen omista lähtökohdista käsin ja hänen mukaansa se on työväenliikkeestä syntynyttä, työväen tavoitteille ja ideologialle rakentuvaa sekä työväen kulttuuritarpeita tyydyttävää toimintaa. Jorma Kalelan (1981: 352) mukaan työväenkulttuuri on työläisten elämäntavan ja työväenliikkeen välinen suhde. Elina Väätäinen (1978) käsittelee työväenkulttuuria osakulttuurina, jolla on omat sille luonteenomaiset ja leimalliset piirteensä, joita muilla osakulttuureilla ei ole. Väätäinen ei lähde määrittelemään työväenkulttuuria vain työväenliikkeestä alkunsa saaneena kulttuuriliikkeenä vaan laskee työväenkulttuuriin mukaankuuluvaksi myös sen kansanomaisen perinteen ja aineksen, jonka maaseudulta kaupunkiin muuttaneet työläiset toivat mukanaan entisestä, ruraalista elinympäristöstään. Väätäisen mukaan työväenkulttuuri siis syntyy yleisistä kansanomaisista aineksista ja työväenliikkeen antamien virikkeiden pohjalta. Työväenkulttuuria eivät vain ole sen näkyvät osatekijät kuten poliittiset yhdistykset, punaiset liput, työväentalot ja taistelulaulut. (Väätäinen 1978: 3-4.)

Ilmar Talven (1969: 40) mukaan työväenkulttuuri, aivan kuten muukin kansanomaisen kulttuuri, koostuu kolmesta osatekijästä: taloudellinen toimeentulo, sosiaaliset suhteet eli yhteisö sekä henkiset tarpeet, kuten uskomukset ja käsitykset. Aivan kuten mikä tahansa kulttuuri myös työväenkulttuuri vaati syntyäkseen yhteisön. Matti Räsäsen (1976: 62)

mukaan työväestö ei ollut kulttuuria luovaa ennen kuin 1800-luvun lopulla, jolloin työväki alkoi vapautua patriarkaalisesta isäntä-palvelija -suhteesta, joka ei ollut mahdollistanut työväen oman kulttuurin luomista. Patriarkaliskin mureudessa työväestö, jolla ei ollut samoja mahdollisuuksia tyydyttää kulttuuri- ja henkisiä tarpeitaan kuin ylemmillä sosiaaliluokilla, turvautui oma-apuun ja alkoi itse tuottaa kulttuuria esim. näyttelemällä, laulamalla ja lausumalla (Kalela 1981: 353).

1960-luvulta alkanut suuri yhteiskunnallinen murros on vaikuttanut myös työväestön elämään sekä sitä kautta työväenkulttuuriin. Työväestön elintaso kohosi ja työläisillä alkoi olla samoja mahdollisuuksia kuluttaa kulttuuripalveluja kuin ylemmilläkin sosiaaliluokilla. Perinteiset yhdessäolon ja yhteistoiminnan muodot katosivat, kun työväestön ei enää tarvinnut itse tuottaa kulttuuria. Työväentalot hiljenivät, kun iltamatoiminta teatteri- ja lauluesityksineen hiljalleen hiipui ja nuoriso siirtyi tanssilavoille. Jyrkät luokkarajat alkoivat myös asteittain lieventyä eikä työläistä enää ulkoisesti erottanut johtajista. Kun aiemmin työläisen työ ja vapaa-aika olivat nivoutuneet saumattomasti yhteen ja työläinen oli ollut työläinen myös työnsä ulkopuolella, ei enää 1950-luvulta lähtien työläinen pitäytynyt vain työläisten riennoissa vaan käytti samoja kulttuuripalveluja kuin muutkin. Vaikka Suomessa toimii vieläkin paikoitellen vireitäkin työväenjärjestöjä ja urheiluseuroja, eivät ne enää sulje työväestöä samalla tavalla omaksi ryhmäkseen kuin ennen 1950-60-lukua. Monet tutkijat ovat nähneet tämän kehityksen, työläisten sulautumisen osaksi muuta väestöä, työväenkulttuurin katoamiseksi ja sen vajoamiseksi antikvaari-ilmiöksi. (Alestalo 1985: 148-149, Hako 1974: 142-143, Kalela 1981: 353, Kurkela 1983: 24.) Toisaalta esimerkiksi Olavi Hurrin (1971: 196) mukaan työväenkulttuuri oli vielä elinvoimainen 1970-luvun alussa, jolloin työväenkulttuuria hänen mukaansa edustivat työväenliikkeen erilaiset järjestöt.

Työväenkulttuurin määritelmiä, lukuunottamatta Ilmar Talven ja Elina Väätäisen määritelmiä, tarkasteltaessa tulee selvästi esille se seikka, että työväenkulttuuri käsitetään työväenliikkeen kulttuuriliikkeeksi, jossa kulttuurikäsitteellä tarkoitetaan miltei yksinomaan korkeakulttuurisia aineksia kuten ylhäältä päin, työväenliikkeen sisällä organisoitua työväen näyttelemistä, kuorolaulua ja soittokuntia. Kansankulttuuriset, spontaanit arkielämän piirteet ovat jääneet vähälle huomiolle työväenkulttuurin määrittelyissä. Tiivistetysti esitettynä arkielämä käsitetään ihmisten jokapäiväiseksi elämismaailmaksi, käyttäytymiseksi ja kokemuksiksi, jotka ovat usein luonteeltaan toistuvia ja rituaalinomaisia (Featherstone 1992: 160, Sääskilahti 1999: 16-17). Esimerkiksi työväen asuinyhteisöissä on voinut kukoistaa kirjava, omaperäinen kulttuurielämä, joka tulee esille niinkin arkipäiväisissä asioissa kuin yhteisissä pihoissa, saunoissa ja pyykkituovissa. Työväen yhteisöllinen asuminen ja arkielämäkin ovat mielestäni oleellinen osa työväenkulttuuria, eivät vain työväenliikkeen alulle panemat kulttuuriharrastukset. Tässä työssä pyrin löytämään Rautpohjan tehtaan asuinalueista omaperäistä kulttuuria ja selvittämään vaikuttavatko tämän kulttuurin taustalla työväenkulttuurin piirteet. Vaikuttiko 1960-luvulta alkanut yhteiskunnallinen ja työväenkulttuurin murros myös Rautpohjan ja Valimonmäen elämään ja kulttuuriin?

Yhteisö

Yhteisön käsite on erittäin laaja ja sen alle mahtuu lukuisia erilaisia tarkastelutapoja ja määritelmiä riippuen tutkimuskohteesta ja siitä onko kyseessä kansatieteellinen, sosiologinen vaiko sosiaalianthropologinen tutkimus. Keskityn kuitenkin tässä tarkastelemaan ja määrittelemään muutamien esitettyjen yhteisömääritelmien pohjalta erityisesti asuinpaikkaan liittyvää ja muodostuvaa yhteisöä, en siis muita esim. harrastusyhteisöjä. Tarkoitukseni ei siis ole antaa tyhjentävää yhteisö-määritelmää.

Yhteisön voi määritellä sosiaalisen elämän alueeksi, joka on tietyssä määrin koossapysyvä. Sen perustana on tietty paikka ja yhteisötunne (MacIver ja Page 1949: 9-10). Yhteisö säilyy niin kauan kuin sen asukkailla on jotain yhteistä, yhteisötunnen lakattua se on vain pelkkä asuinpaikka. Yhteisöllä on useimmiten nimi ja sen asukkaat samaistuvat tähän nimeen. (Lehtipuro 1980: 56.) Myös Heikki Lehtosen (1990) yhteisö-määritelmän ulottuvuuksiin kuuluu alueellisen rajattavuuden ja yhteenkuuluvuuden tunteen lisäksi sosiaalisen vuorovaikutus, koska yhteisyys kehittyy juuri vuorovaikutuksessa. Yhteisyys voi ilmetä yhteisenä konkreettisena toimintana, kuten esimerkiksi asuinyhteisössä järjestettävänä talkoina, tai tietoisuudessa vahvistuvana yhteenkuuluvuuden tunteena, jonka seurauksena kehittyy aatteellista yhteisyyttä. Kuitenkaan yhteisössä harvoin järjestettävä yhteinen toiminta ei johda automaattisesti yhteisön muodostumiseen, samoin kuin yhteinen asuinpaikka ei edellytä toiminnallista tai aatteellista yhteisöllisyyttä. (Lehtonen 1990: 23, 218, 225.)

Anthony Leeds (1973: 20-22) käyttää yhteisö-käsitteen sijasta lokaliteetti-käsitettä (locality), jolla hän tarkoittaa yhteisöä, joka hallitsee tiettyä aluetta ja jonka ihmiset ovat saapuneet alueelle jostakin muualta. Alueen väestö muodostaa monimutkaisen vuorovaikutusverkoston. Lokaliteettia kuvastaa sen tietty itsenäisyys ja varautuneisuus ulkopuolisia tahoja kohtaan, joka tulee esille mm. arvostettujen kulttuuritraditioiden aktiivisena säilyttämisenä sekä sisäryhmäasenteena. Veikko Anttila (1982: 18, 154) jatkaa Jyväskylän Tourulaa käsittelevässä pieniyhteisötutkimuksessaan Leedsin lokaliteetti-määritelmän pohjalta väittäen, että koska yhteisön väestö on saapunut alueelle monista eri suunnista, muodostuu yhteisöstä joustava ja se kykenee luomaan joustavan ja sopeutuvan paikalliskulttuurin.

Åke Daun on luetellut teoksessaan Förortsliv (1974: 223-234) tekijöitä, jotka ovat olleet tärkeitä sosiaalisen yhteisön muodostumisen kannalta 1920-luvun tukholmalaisella esikaupunkialueella. Vähäinen väestömäärä

kaupunginosassa mahdollisesti asukkaiden suoran yhteydenpidon toisiinsa tai ainakin jonkun toisen asukkaan välityksellä. Matala asumistaso yhdisti ihmisiä, jolloin asukkaiden erilaiset arkipäivän toiminnot kuten pyykinpesu ja halkojen noutaminen olivat kaikille yhteisiä ja niissä välittyivät kontaktiyhteydet. Vähäinen muuttoliike alueelle ja alueelta pois mahdollisti asukkaiden välille pitkäaikaisten suhteiden syntymisen. Kaupunginosan väestö oli sosiaalisesti yhtenäistä, jolloin väestöllä oli samanlaiset elinolosuhteet ja samankaltaisia elämäkokemuksia. Alueen sosiaalinen verkosto oli tiheä ja sosiaalinen yhteisyys asukkaiden kesken ei tarkoittanut pelkästään samaan yhteiskuntaluokkaan kuulumista vaan myös työhön ja työpaikkaan liittyvää yhteyttä. Kaupunginosan vaihteleva ympäristö, alueen rikas historia, yhteisön yhteiset tapahtumat ja muistot auttoivat luomaan yhteenkuuluvuutta alueen väestön keskuudessa. Alueen väestö hahmotti ajan samalla tavalla, koska työolosuhteet olivat samankaltaiset ja näin ajan jaksottaminen työhön ja työn ulkopuolelle tapahtui samalla tavalla lähes koko kaupunginosassa. Alueella vallitsi selvä työnjako miesten ja naisten välillä. Miehet olivat ansiotyössä kodin ulkopuolella ja naiset hoitivat taloutta. Myös vapaa-aikana miehet ja naiset seurustelivat tahoillaan. Kaupunginosassa sosiaalisen yhteisöllisyyden muodostumista auttoivat myös naapuruustoiminta ja yhteiset tapahtumat ja juhlat alueella.

Myös Briitta Koskiahon (1981: 61-63) on määritellyt yhteisön muodostumista sääteleviä tekijöitä, jotka ovat varsin yhteneväisiä Åke Daunin esittämien ajatusten kanssa. Koskiahon mielestä yhteisön tulee ensinnäkin olla riittävän pieni, jotta yhteisön jäsenten väliset vuorovaikutussuhteet voivat tapahtua lähikontakteina. Vuorovaikutussuhteet edistävät yhteisön perinteen välittymistä ja säilymistä. Toiseksi, ihmisten toiminnot tapahtuvat elinpiireissä ja kun asuminen, työ ja vapaa-ajan vietto tapahtuvat samassa tilassa, elinpiirit yhtyvät ja menevät päällekkäin. Kiinteässä sosiaalisessa yhteisössä ihmisten elinpiirit menevät joko kokonaan tai suureksi osaksi päällekkäin. Kolmanneksi, yhteisön kannalta on erityisen tärkeää, että

yhteisössä on kollektiivista toimintaa. Kollektiivinen yhteistoiminta luo yhteisön, ei vain se, että yksilön kaikki toiminnot tapahtuvat samassa tilassa. Neljänneksi, kollektiivinen yhteistoiminta yhteisössä vaatii tietynasteista homogeenisuutta jäsenten sosiaalisen aseman ja ammattiaseman suhteen. Yhteistoiminta vaatii myös johtajan, joka ei ole liian kaukana muista yhteisön jäsenistä sosiaalisen asemansa suhteen.

Sekä Matti Räsänen (1985: 93) että Åke Daun ja Orvar Löfgren (1980: 69) ovat kritisoineet paikallisyhteisö- ja paikalliskulttuuri -käsitteitä, koska niistä muodostuu helposti yksinkertaistuksia. Paikallista yhteisöä on vaikea rajata, sillä ihmisen jokapäiväinen toiminta ylittää monissa kohdin alueelliset, paikalliset rajat ja vain pieni osa yksilön toimista ja kontakteista tapahtuu itse paikallisyhteisössä. Räsänen, Daun ja Löfgren puhuvatkin mieluummin toimintakentistä kuin alueellisista paikallisyhteisöistä. Itse pyrin aineistoni pohjalta muodostamaan oman käsitykseni yhteisöstä testaamalla edellä esitettyjä yhteisömääritelmiä sekä löytämään Valmet-Rautpohjan tehtaan asuinalueista yhteisöllisiä ja omia kulttuurisia piirteitä. En katso Rautpohjaa ja Valimonmäkeä vain tehtaalaisten asuinpaikkoina, vaan omaperäistä kulttuuria luovina yhteisöinä. Missä määrin asuinalueet muodostivat yhteisön edellä esitettyjen yhteisön kriteerien mukaan? Onko yhteisö kadonnut tähän päivään tullessa? Onko Rautpohjasta ja Valimonmäestä tullut "vain" kaupunginosia?

2. TEHDAS JA SEN ASUINALUEET

Tykkitehtaasta Valmet-Rautpohjan tehtaaksi

Valtion Tykkitehdas aloitti toimintansa tammikuussa 1938 Helsingin Katajanokalla. Sen perustan muodostivat Asevarikko 1:n Korjauspajat, jotka jo olivat perehtyneet tykkien korjaukseen sekä huoltoon ja kykenivät siten myös niiden kehittämiseen ja valmistukseen. Tykkitehdas siirrettiin kuitenkin strategisten syiden takia Keski-Suomeen, Jyväskylään kesällä 1938, jolloin tehtaan mukana muutti suurin osa Asevarikko 1:n henkilökuntaa perheineen. (Jokinen 1988b: 26-27, 32.)

Asevarikko 1:n henkilökuntaa perheenjäsenineen Valtion Tykkitehtaan ratapihalla Jyväskylässä kesäkuussa 1938.

“Me lähetettiin semmosella isolla junalla. Mä luulen, että siinä oli noin kuuskymmentä vaunua Pasilan, eikun siitä eduskuntatalon edestä siitä... siinä on se tavara-asema ja semmosta. Nii siitä se juna lähti ja siinä oli noin kuuskymmentä vaunua ja siinä oli sitten kaikki. Siinä oli nämä tykkitehtaan miehet ja johtajat ja perheet ja lapset ja kotieläimet ja tehtaan koneet, kaikki oli meri siinä yhdessä junassa.--- Tosiaan niin, ihmiset ja koneet tuli sillä junalla.” (M512.)

Tykkitehdas keskittyi alkuvuosinaan pääasiassa tykkien valmistukseen ja korjaukseen sekä Suomen tykistön kehittämiseen. Tehtaan yhteyteen liitettiin myös ammuspuristamo-, ammussorvaamo- ja sytytinosaot vuonna 1938. Kiristynyt kansainvälinen tilanne pakotti parantamaan maan aseteollisuuden valmiutta ja tykkien valmistukseen osallistuneet tehtaat vapautettiin siviilitöistä ennen talvisodan syttymistä. Heti talvisodan puhjettua, 1. joulukuuta 1939, julistettiin sotateollisuuden liikekannallepano, jolloin marsalkka Mannerheim kehotti sotatarviketeollisuutta ryhtymään ympärivuorokautiseen työskentelyyn. Talvi- ja jatkosotien ajan Tykkitehtaalla tehtiin töitä kahdessa tai kolmessa vuorossa. Tehdas poti jatkuvaa ammattitaitoisen työvoiman puutetta, minkä vuoksi palvelukseen otettiin naisiakin sekä ulkomaalaisia vapaaehtoisia ja karjalaisia ja inkeriläisiä siirtolaisia. Sotatarviketuotanto Tykkitehtaalla päättyi välirauhansopimukseen 19. syyskuuta 1944, kun puolustuslaitoksen tilaukset loppuivat. Tykkitehtaan oli siirryttävä siviiliartikkelituotantoon ja työllistettävä tehtaan yli 1000 työntekijää. Osa tehtaan työvoimasta, valtaosa sodan aikana työpalvelukseen määrättyjä, lähti kuitenkin sodan loputtua tehtaalta pois. (Jokinen 1988b: 40-42, 45, 47, 63, 86-89.)

Sotien päätyttyä Tykkitehdas aloitti siviiliartikkelituotannon suunnittelun, mutta sotakorvaustuotteiden valmistus katkaisi tehtaan suunnitelmat. Suomi allekirjoitti Neuvostoliiton kanssa sotakorvaussopimuksen 17. joulukuuta 1944, jonka mukaan Suomi sitoutui toimittamaan Neuvostoliitolle kuuden vuoden kuluessa erilaisia sotakorvaustavaroita. Suomen sotakorvaustoimitukset keskittyivät raskaaseen metalliteollisuuteen, mikä toi

Tykkitehtaalle täystyöllisyyden. Sotakorvausten suoritusaikaa pidennettiin kahdella vuodella ja viimeiset tavarat toimitettiin Neuvostoliittoon 19. syyskuuta 1952. Tykkitehtaan valmistamia sotakorvaustuotteita olivat mm. lokomobiilit, tukkinosturit ja erilaiset höyryllä käyvät laitteet. Hankalasti valmistettavat tuotteet kehittivät tehtaalaisten osaamista, mikä auttoi myöhemmin tehdasta sen toiminnan laajentuessa. Sotakorvaustuotannon takia tehtaan yhteyteen perustettiin oma valimo, joka aloitti toimintansa vuonna 1948. (Jokinen 1988b: 99-100, 106.)

Teollisuuden demobilisoinnin jälkeen sodan loputtua siirrettiin myös puolustuslaitoksen tehtaot pois puolustusvoimien alaisuudesta. Entiset puolustuslaitoksen tehtaot toimivat itsenäisinä yksikköinä Valtion Metallitehtaiden Yhtymän (VMT) alaisuudessa vuodesta 1946 alkaen. Tuolloin Tykkitehtaasta tuli Valtion Metallitehtaiden Rautpohjan Tehdas. VMT-yhtymästä muodostettiin vuonna 1951 osakeyhtiö ja nimi muuttui Valmet Oy:ksi. (Jokinen 1988b: 93-94, 96, 111-112.)

Sotakorvausten päätyttyä monet sotakorvaustuotteet säilyivät tehtaiden tuotannossa. Rautpohjan tehdas jatkoi mm. tukkinostureiden sekä hammaspyörien ja -vaihteiden tuotantoa. Siirtymävaiheessa sotakorvaustuotteista siviilituotantoon tehtaan tuotevalikoima oli moninainen, mutta pian 1950-luvulla muodostui paperikoneesta Rautpohjan tehtaan pääartikkeli. Ensimmäinen paperikone valmistui tehtaalta jo vuonna 1953. Rautpohjan tehdas nousi korkeatasoisen suunnittelu- ja tutkimustyön ansiosta lyhyessä ajassa merkittäväksi tekijäksi sekä kotimaan että maailman paperikonekaupassa. (Jokinen 1988b: 116, 123, 147, 150.)

Tykkitehtaan / Valmet-Rautpohjan tehtaan asuinalueet

“Katu oli suoraa ja sileää, korttelit säännöllisiä neliöitä, kaistale taivasta oli jokaisen kadun päällä. Mikäs oli astuessa selvää janaa edestakaisin, itään ja länteen! Ei ollut todellakaan liikaa vaadittu, että täysi-ikäisen miehen piti taluttamatta osata tehtaasta sänkyyn ja sängystä tehtaaseen. Siellä, poikkikadun varrella oli sitten se puuvillatehtaan sairaalakin. Eipä ollut unohdettu sitäkään seikkaa, mikä erinomainen järjestys! Oli siinä jo kyllin aihetta arvella, että saattoipa hyvinkin olla olemassa myös puuvillatehtaan taivas ja puuvillatehtaan helvetti. Kovin turvallista ja täsmällistä oli kaikki, yhtäläistä kuin samanlainen. Talotkin olivat kuin yksi ja yksi: samanmuotoiset, samanväriset, samanlaiset ikkunat, samanlaiset halkoluukut. Miten lienevät herrat suunnitelleet: pitikö myös asujien tulla aivan toistensa kaltaisiksi?” (Viita 1979: 10.)

Kirjailija Lauri Viita kuvailee romaanissaan Moreeni lisäksi Niemisen näkemää maisemaa Tampereen Amurin työläiskortteleissa, jota voisi hyvin verrata Valmetin tehtaan asuinalueen ympäristöön. Puuvillan tilalla on Rautpohjassa metalli ja tehtaan sairaalan korvaa poliklinikka. Kun Valtion Tykkitehdas aloitti toimintansa Jyväskylässä vuonna 1938, valmistui tehtaan yhteyteen tehtaan työväelle tarkoitettu asuinalue. Tykkitehtaan asuinalue -nimeä käytettiin siihen asti, kunnes Valtion tykkitehdas sotien jälkeen vuonna 1946 muutettiin Rautpohjan tehtaaksi ja tuolloin myös asuinalue alkoi kantaa nimitystä Rautpohja (tästä lähtien käytän Rautpohja-nimeä).

Rautpohjan asuinalue edustaa rakennustaiteellisesti funktionalistista tyyliisuuntaa ja se on kokonaisuudessaan yksi Jyväskylän tyyllisesti ehjimpiä aluekokonaisuuksia, joka on säilynyt alkuperäisessä asussaan varsin hyvin näihin päiviin saakka. Asuntoalueella on 16 puolustusministeriön naisarkkitehtien Airi Seikkala-Viertokankaan ja Martta Lilius-Tallrothin suunnittelemaa asuinrakennusta, joista 12 oli erityisesti työväelle suunniteltua ja jotka rajautuvat Rautpohjankadun ja Syrjälänkadun väliin. Kaksi insinööreille ja muille tehtaan virkailijoille tarkoitettua kerrostaloa jää Syrjälänkadun ja Martinkadun väliin. Nämä kerrostalot eivät ulkoisesti sinällään poikkea toisistaan, erot tulivat aikaisemmin, ennen

asuntojen peruskorjausta, esiin asuntojen koossa ja niiden varustelutasossa. Työläisten asunnoissa ei ollut esimerkiksi omia suihkuja. Tehtaan johtajan ja toimihenkilöiden talot eroavat muista rakennuksista muotojensa ja värityksensä puolesta ja ne sijoitettiin vastoin funktionalismin tasa-arvovaatimuksia hieman erilleen muista rakennuksista männikkörinteeseen, mikä korostaa tehtaan hierarkiaa. Sata vuotta aikaisemmin, 1800-luvulla, olikin pyrkimyksenä luoda juuri hierarkiaa ja patriarkalisuutta korostavia ruukkiyhdyksuntia, joissa rakennusten muodot ja värit kuvastivat eri ryhmien sosiaalista asemaa (Gardberg 1979: 288-290). Tässä suhteessa Rautpohjan asuinalueella voisikin verrata ruukkimiljööseen eri muotoisine ja värisine rakennuksineen. Rautpohjan alueelle rakennettiin myös erillinen sauna-, pesutupa- ja lämpökeskusrakennus, jossa yhä sijaitsee myös saunanhoitajan asunto. (Jäppinen 1991: 57, Suomen rakennuskulttuurin yleisluettelo; 81.)

Tykkitehtaan työntekijämäärä kasvoi jatkuvasti sodan aikana ja sen jälkeenkin ja Rautpohjan asuntoalue osoittautui liian pieneksi. Tehdas rakennutti Keskussairaalan tien puolelle, Valimonmäkeen, vuosina 1948-1949 seitsemän kerrostaloa, jotka oli alunperin tarkoitettu vuonna 1948 toimintansa aloittaneen Valimon työntekijöille. Valimonmäkeen rakennettiin tuolloin myös kahdeksan useamman perheen omakotitaloa, joista yksi on ollut ja on yhä molempien alueiden kerhotalo. Alueella on myös oma sauna- ja pesutuparakennus sekä autotalleja. Tehtaan asuntoalueiden, Rautpohjan ja Valimonmäen, aikaisempi sosiaalisen elämän sydän Tervahovi -kerhotalo sijaitsi Valimonmäessä, Valajankadun alkupäässä. (N525, Suomen rakennuskulttuurin yleisluettelo; 81.)

Rautpohjan ja Valimonmäen asuntoalueiden rakennukset olivat Valmet Rautpohjan -tehtaan omistuksessa syksyyn 1997 saakka, jolloin omistus siirtyi Sato-Yhtymä Oy:lle. Rautpohjan alueella ainoastaan saunarakennus ja entiset johtajan ja toimihenkilöiden asuintalot kuuluvat enää tehtaalle.

Johtajan rakennus toimii nykyisin tehtaan edustuskäytössä ja toimihenkilöiden rakennuksessa on toimistotiloja. Kaikki Valimonmäen rakennukset kokonaisuudessaan kuuluvat Satolle. Tehtaan asuinalueet ovat nykyisin siis vapaasti muidenkin kuin tehtaan työntekijöiden vuokrattavissa.

Haastatelluista kaksi on saapunut Helsingistä samalla, ensimmäisellä armeijan junalla, jolla itse tehdaskin Asevarikko 1 siirrettiin Jyväskylään ja Rautpohjaan kesäkuussa 1938. Tuolloin Rautpohjan asuinalue, jonne helsinkiläiset tulokkaat sijoitettiin asumaan oli pääpiirteissään valmis. Monelle Helsingin vilinään tottuneelle saapuminen pieneen 8000 asukkaan pikkukaupunkiin oli järkytys, jota yritettiin lieventää pitkän junamatkan aikana erilaisin terästytyin juomin. Osa jopa muutti pian takaisin Helsinkiin, suurin osa kuitenkin jäi pysyvästi Jyväskylään.

“Yöllä myöten tultiin, koko yö meni siihen aikaan matkustamiseen Helsingistä tänne ja aamulla oltiin täällä. Ja ja sitten kävin katsomassa ympäristöä. Se se tuli sinne Tykkitehtaan pihan raiteelle tämä juna ja siitä purkauduttiin sitten. Muistan sitten kun oli kaks kaveria, ne oli siinä naukkailleet yötä myöten... ne oli tarkastajia ja sitten kun ne tuli sitten tutkimaan maastoa siitä junasta, joka tuli siihen Tykkitehtaan eli Rautpohjan alueelle, niin ne sitten istu vähän harmain kasvoin yhdellä portaalla ja sano, että jos ei nyt voi sanoa, että meitä on petetty niin on meitä johdettu harhaan!” (M512.)

Tie Rautpohjan ja Valimonmäen asuntoihin kulki useimmiten tehtaan sosiaalipäällikön kautta. Sosiaalipäälliköltä pystyi anomaan asuntoa tai sen vaihtoa suurempaan. Painavia syitä asunnonsaannissa olivat mm. perheellisäys tai työssään menestyminen. Kuitenkaan aina ei ollut riittävästi asuntoja vapaana kaikille halukkaille, sillä ne olivat suosittuja edullisen vuokransa ja tehtaan läheisyyden takia. Joskus jouduttiin turvautumaan väliaikaisesti vaatimattomaan parakkimajoitukseen. Tehtaan alueelle, Vasikkalammelle oli rakennettu 1940-luvun alussa parakkeja sekä rakennusmiesten käyttöön että tilapäisasunnoiksi inkeriläisille evakoille, jotka tulivat Tykkitehtaan palvelukseen (Jokinen 1988b: 63). Näitä parakkeja

käytettiin tilapäisesti 1950-luvun alkupuolelle saakka, jolloin ne purettiin tehtaan laajenemisen tieltä.

-”Me muutimme Vasikkalammelle asumaan. Sieltä saimme semmosen parakkiyksion ja keittokomeron.” --- (N525.)

-”Siellä oli sisällä lämpömittariki talon puolesta. Se oli sillai pulteilla kasattu se parakki, niin talvella katottiin aina, että mikä pultti on huurteessa. Siellä on noin kylmää ulkona. --- Se oli niinkun ensimmäinen sisääntuloasunto sitten. Se kaks vuotta mekin siellä asuttiin, sit me saatiin Valimonmäestä. Ensin semmonen pienempi asunto Valimolta ja sitten vähä isompi.” (M224.)

Yleisesti ottaen ihmiset ovat olleet varsin tyytyväisiä Rautpohjan ja Valimonmäen asuntoihin. Kaikissa huoneistoissa oli viemäröinti ja keskuslämmitys, myöhemmin myös kuumavesivaraajat, osassa huoneistoja oli suihkut, ja olihan kivirakenteisessa kerrostalossa asuminen uutta ja melko harvinaista puutalovaltaisessa Jyväskylässä 1940- ja vielä 1950-luvullakin. Kuitenkin joskus saattoi kokea vastoinkäymisiäkin:

”Tietysti se ensimmäinen yö oli karmee. Siinä oli asunu jotkut ihmiset sitten siinä, että me ihmeteltiin kun kaikki oltiin, kuti kutis ja raapi jokainen ja sitten huomattiin, että se oli lutikoita täys se asunto ja tuota. Sit meillä oli hirvittävä myrkyttäminen niitten, niistä lutikoista, että me päästiin niistä eroon. Ja sit siihen laitettiin kotia. Ja siel oli hirveen hyvä olla.” (N1031.)

”Sähköboilerilla tuli vesikin ja vesi loppu joskus kesken tiskauksenkin saatikka sitten jos tukkaansa pesi. Ja suihkuja ei ollut, ei mitään, ei minkäänlaisia pesumahdollisuuksia.” (N241.)

”Se oli semmonen kaksytneliöinen yksiö, mihin muutettiin vauvan kanssa, et ei se suuren suuri ollu. Mutta työpaikan lähellä. --- Sosiaalipäällikkö oli täällä tehtaalla, joka niinku jako näitä asuntoja, et häneltä käytiin kysymässä, mies kävi tietysti kysymässä, että ne oli työntekijöille silloin pelkästään, Rautpohjan työntekijöille nämä asunnot. Ja ei kai siinä, no siitä muutosta, em minä en ollu käyny kattomassakaa koko asuntoo. Sen minä vaan muistan, että minusta se oli niin kamalan pieni. Vaikkei se suuren suuri ollu se entinenkään, mutta lapsen kanssa niin pikkunenhan se oli. Ja sitten siinä oli vaan kylmä vesi, niin silloin tais olla pelkästään kylmä vesi, mut sit siihen tuli semmoset sähkö, sähköllä toimivat kuumavesiboilerit, mistä sai suunnilleen viistoista litraa lämmintä vettä kerralla. Et siinä justiinsa tiskiveen sai ja lapsen pesuvettä, mutta semmonen se oli. Suihkua ei ollu.” (N1146.)

3. ASUINALUEIDEN ASUKKAIDEN YHTEINEN TOIMINTA

Hiekkalaatikoilta kylätappeluihin

Rautpohjan ja Valimonmäen pihat olivat pitkään lasten omaperäisen pihakulttuurin tyyssijoja. Työväenkulttuurin tutkijan Matti Hakon (1974) mukaan tämä pihakulttuuri ei synny tyhjästä, vaan sen muodostuminen vaatii paljon eri-ikäisiä lapsia sekä pihan tai muita tiloja. Lasten yhteenkuuluvuuden tunnetta voi lisätä oman pihan ulkopuolisten lasten vastaryhmä, vihollisjoukko. Hako määrittelee pihat, joissa perinne elää ja lapset vaikuttavat toisiinsa, eräänlaisiksi pienoismaailmoiksi, jotka jatkavat olemassaoloaan aikuisten maailmassa. (Hako 1974: Kuvateksti numeroimattomalla sivulla, sivujen 144-145 välissä.) Hakon määritelman mukaan myös Rautpohjan ja Valimonmäen pihoilla voidaan sanoa olleen lasten pihakulttuuria. Lapsia on ollut varsinkin aikaisempina vuosikymmeninä runsaasti ja naapuritalojen lapset ovat muodostaneet vastaryhmän. Pihoilla on leikitty vinkkistä, kymmentä tikkua laudalla ja nelimaalia, perustettu lasten teattereita, rakennettu lumilinnoja ja valloitettu hiekkalaatikoita (N241, M449, N841).

“Talavellahan mä muistan, just siinä Valimon alueella, niin siinähän rakennettiin aina hirveen isot lumilinnat ja semmoset käytävät ja siellähän sitten leikittiin kaikki illat. Siellä oli rakennettu vankilaa, siellä pantiin vankilaan ja. Sitä rakennettiin, no tietysti sitä silloin lapsena tuntu niin isolta, ei kai ne niin isoja ollu. Mut sinne rakennettiin isot linnat ja siihen väliin semmosia käytäviä, niihin kaajettiin, sillai vierittiin sitten.” (M449.)

Rautpohjan ja Valimonmäen lasten voidaan sanoa olleen omavaraisia leikkitovereiden suhteen ainakin 1960-luvulle saakka. Perheiden koko oli suuri ja näin omasta tai naapuritalosta löytyi runsaasti samanikäisiä leikkikavereita. Lasten ei siis tarvinnut välttämättä lähteä oman asuntoalueen ulkopuolelle etsimään seuraa. Sakit muodostuivat useimmiten saman tai vierekkäisten talojen lapsista, jotka kokoontuivat talojen pihossa

tai niiden välisellä alueella. (N241, M449, N841, N931.) Koska asuntoalueilla oli erikseen asuintalot työläisille, työnjohtajille ja insinööreille sekä varsinaisille tehtaan johtajille, oli luonnollista, että samassa talossa asuvat ja samaan sosiaaliryhmään kuuluneet lapset muodostivat omat porukkansa ja leikkivät yhdessä.

“Siellähän oli tavallaan jonkinlainen luokkajako. Ehkä työläisten lapset oli se niinku oma porukka ja sitten nää niin sanotut herrojen lapset oli oma porukka.” (M449.)

Asuinalueiden erilainen lasten harrastustoiminta urheiluiineen ja kerhoineen kuitenkin sekoitti ja yhdisti työläisperheiden lapset ja “herrojen” lapset, eikä harrastuksissa haastateltavien mukaan eroteltu sosiaalisin perustein ketään. Vanhemmat eivät myöskään kieltäneet lapsiaan leikkimästä eri sosiaaliryhmään kuuluvien lasten kanssa. (N736, N841, M836, N931, N1031.)

“Mutta että kyllä se Rautpohjan porukka oli aina niinku yhtä. Tietysti nyt jotain kinaa ja semmosta nyt aina on lasten kesken. Eikä siellä sitten eroteltu sitä, että oliko se herran lapsi vai työläisen lapsi. Että me oltiin kaikki niinku yhdessä. Et me käytiin hirveen paljo siinä, kun oli se herrojen talo sitten missä asu Hongistot ja Lavoniukset ja Salot ja kaikki ne Virmalaiset, niin ne pojat näytti meille varjokuvia sitten aina. --- Ne näytteli meille niitä ja kaikkee, et ei siis ollu mitään semmosta, et olis eroteltu. Mut ehkä se johtu just, että kun meillä oli se partio, niin ne olivat kaikki siellä mukana. Herrojen sekä työläisten lapset, niin tuota siinä ei tullu semmosta eroa.” (N1031.)

Lapsuutensa Rautpohjassa tai Valimonmäessä viettäneiden mielestä tärkeimpiä lapsuuden leikkipaikkoja ovat olleet läheiset, asuinalueita ympäröivät metsät, Hippoksen kenttä, talojen pihat sekä tunnelinmäki eli tunu tai tunsku. Näistä paikoista syntyi lapsille merkityksekkäitä elämismaailmoita, joita haastateltavat mielellään muistelivat hieman nostalgisoivaan sävyyn. Lähimetsät olivat eräänlaisia satumetsiä, joissa voitiin irrottautua konkreettisesta maailmasta, ajasta ja paikasta. Mielikuvituksen avulla metsästä tuli leikin mukaan milloin villi länsi, milloin

teatterilava. Lasten leikkien reviiri ulottui suhteellisen kauaskin aina Hippoksen toiselle puolelle Köyhälammelle, Rautpohjan Vasikkalammelle ja Nisulankadun toiselle puolelle Variskukkulalle saakka.

“Siellä leikittiin intiaania, missä on Kyllön terveysasemat ja Keskussairaala, ne oli semmosia meidän leikkipaikkoja oikeen ja siellä leikittiin tosiaan inkkaria ja rosvoa ja pollaa.” (M836.)

“Sitten kun tuo Rautpohjankatu, se oli vaan semmosta, pikkumettä oli siinä silloin, et se oli semmosta mäntyä oli siinä ja siinä oli ens alkuun vaan kärrypolku, mistä kulettiin sitten niihin taloihin. Niin siinä pikkumettässä me leikittiin. Siellä oli vaan noi ihmiset sit kesäaikasin tietenki perheenemännät kuivatti siinä pyykkisä. Sinne veettiin vaan narut näin. Siellä sitten vietiin mattoja tai viltejä niitten narujen yli ja leikittiin sitten telttaretkee. Kaikki nää keksittiin niinku leikit ite. Eihän silloin ollu televisiota.” (N841.)

“Meilläkin siellä Saunatiellä [Valimonmäessä], niin järjestettiin siihen metsän reunaan laitettiin puitten väliin naru ja siihen sitten tuota nää tämmöset joko vanhoja verhoja tai sitten jotain peittoja. Siellä esiinnyttiin aikuisille.” (N241.)

*Lapsia
Valimonmäessä
1950-luvulla.*

Omasta leikkipaikasta saatettiin myös kokea eräänlaista omistushalua eikä sitä haluttu jakaa muiden kanssa:

“Siellä [Valimonmäessä] oli lapsilla kanssa se semmonen [leikkipaikka], sitä sanottiin sepeliks. Se laskeutu sillä tavalla siitä Saunatie kakkosen ja saunan luota nii sinne junaraiteitten, nii sitä sanottiin sepeliks. Mennään sepelille leikkimään. Sinne teki joskus miehet liukumäen, pitkän oikeen, mikä kaartti silleen. Pahvilla laskettiin sitä ja se oli tärkeätä, että silloin ei saanu saunatieläisten mäkeen ei saanu nikkarinpolkulaiset tulla eikä saanu rautpohjalaiset tulla. Että se oli vaan saunatieläisten.” (N241.)

Lasten leikeissä on aina tiettyjä kieltoja, joilla lapsia sosiaalistetaan yhteisön normeihin ja sääntöihin. Kielloilla pyritään myös vähentämään vaara- ja uhkatekijöitä. (Korkiakangas 1996: 255-256.) Mutta siitä mikä on kiellettyä muodostuukin helposti kaikkein houkuttelevinta. Perinteisin kielletty poikien kiusanteko lienee pirunviulun soittaminen ja omenavarkaissa käynti. Rautpohjan tehtaan asuinalueiden elinympäristö on mahdollistanut monenlaisen lasten kielletyn ja vaarallisenkin toiminnan. Talojen pimeät kellarit ovat toimineet oivina piilopaikkoina epämääräiselle puuhailulle. Sotien aikana ja jälkeen Hippoksen kentällä säilytettiin sotatarvikkeita, joita pojat yrittivät uhkauksista huolimatta saada käsiinsä. Vaikka talonmiehet yrittivät mahdollisuuksiensa mukaan pitää lapset kaidalla polulla, saivat lapset jotain kiusantekoa aikaan:

“Siinä oli semmonen kun Ketosen Sanni oli saunanhoitaja ja asu siinä saunan päässä sitten, se on se rakennus siinä vieläki. Ja tuota, sillä oli semmonen koira kun Juksu, se oli semmonen harmaa terrierimallinen ja oikeestaan sanotaan kaikki pojat kiusas sitä aina. Ja niin se suuttu ja pojat juoks eellä ja koira perässä ja minunkin takapuoleen se kerran tarttu ja repi housua. Ja sitten siellä soitettiin pirunviulua. Käytiin ihmisten ikkunan alla ja vingutettiin sitä. Ja sitten oli yhteen aikaan oli semmonen oikeen kovassa huudossa meillä pojilla, me tehtiin siellä kellareissa salaa näitä iletulitusrakettia. Ja tuota niitähän sitten kun sai tuo tehtaan vartiopäälliköt ja muut sai tietää, niitähän meinas tulla kovia juttuja. Mutta kyllä me tehtiin kommeita pommiaki.” (M836.)

“Sehän mitä me tehtiin aina nii oli, kun näissä talojen jokaisessa rapussa oli nää tämmöset isot kellarit ja sitte oli vintit ja oli mustat kellarit. Ja musta kellari oli semmonen maapohjanen iso, minne sai sitte ihmiset viiä romua. Nii sinnehän oli ehdottomasti kielletty lapsilta menemästä. Mutta mikä kielletään, niin se on kaikkein houkuttelevinta. Nii siellähän sitten oltiin piilosta. Ja aina sitten saatiin ku talkkari, nii nehän anto sitten aina huutia. Mut se oli kaikkein jännittävintä. Ku mennä sinne piilosilla ja pitää vielä valot pois. Ja sehän oli iso se kellari, nii se oli kivaa.” (N841.)

“Hippos oli hyvin tärkeä paikka, kun se oli heti sillan sodan aikaan ja sodan jälkeen, niin se oli, se oli kilometrin se koko ravirata ja se oli täyttä suota, mutta siihen oli tuotu armeijan sodasta niitä kuorma-autoja ja kuljetusvälineitä, ne romuks. Penskat koitettiin, kun siellä nähtiin jotain ammuksia tai jotain pyssyä nähtiin lavoilla, nii koitettiin mennä sinne. Mut siinä oli lankkuaita ympärillä ja siellä oli tölliukko oli talonmiehenä, siellä se ampu meitä pienoiskiväärillä. Oikeen napsahti siihen lankkuaitaan. Se oli kiellettyä.” (M836.)

Elina Haavio-Mannila (1958) pitää tehdasseutujen poikasakkien välisiä fyysisiä välienselvittelyjä varsinaisten agraariyhteisöihin liittyneiden kylätappeluiden jäänteinä. Hänen mukaansa alueellinen yhteenkuuluvuus on tärkein tappelun syntymisen ja vastapuolien ryhmittymisen perusta. Konflikti kasvattaa ryhmän yhtenäisyyttä, me-tietoisuutta ja sisäryhmäasenteita. (Haavio-Mannila 1958: 60-61, 66, 69.) Myös Rautpohjan ja Valimonmäen pojat olivat ajoittain sotajalalla muiden kaupunginosien poikien kanssa. Tappelut yhdistivät asuinalueiden pojat sosiaaliseen taustaan katsomatta. Tappeluihin lähdettiin tiiviinä yhteisrintamana ja yhteishenkeä uhkuen:

“Kypärämäkee ja Nisulaa vastaan oli näitä tappeluja. Siihen aikaan oli tälläisiä kaupunginosajakoja ja ne oli koviakin tappeluita, että joskus ihan poliisitki joutu tulemaan siihen, kun pojat heitti lingolla isoja kiviä. Niin siellähän sattuu jopa haavereitaki. --- Ne [tappelut] käytiin lähinnä Kypärämäkee vastaan tuossa Savelan montussa ja sitä tultiin vähän niinku salaa ja tehtiin tälläisiä. Ja siinä oli mukana niin tuolla Tykkitehtaanki alueella nii oli herrojen lapset kun työmiesten lapsetki. Samassa joukossa ne vaan oli ja nyt annetaan turpiin niille ja niille ja taitettiin saaha itekki.” (M836.)

Rautpohjassa ja Valimonmäessä on ollut myös runsaasti organisoitua lasten ja nuorten harrastustoimintaa, kuten partio, Nuoret Kotkat, Pikku-Lotat, erilaiset kerhot sekä pyhäkoulu. Tehdas avusti harrastuspiirejä pienellä vuotuisella rahasummalla sekä tarjoamalla tilat niiden käyttöön. Useimmat kerhot kokoontuivat viikoittain Valimonmäen kerhotalossa Tervahovissa. Tyttöjen partiolippukunta Partio-Siskoilla ja poikien lippukunta Järvi-Partiolla oli lisäksi vielä omat partiokolot sekä pojilla oma purjeverene käytössään. (N241, N736, M836, N841, N931, N1031.) Vaikka partioliike onkin jo toimintansa alusta lähtien julistautunut poliittisesti ja uskonnollisesti sitoutumattomaksi, on sillä siitä huolimatta ollut oikeistolainen leima. Myös Pikku-Lotat Lotta Svärd-järjestöön nojaten oli selkeästi oikeistolainen harrastustoiminta. Nuoret Kotkat liittyvät puolestaan työväenliikkeeseen. Näin asuinalueilla oli edustettuna tavallaan kahta eri puoluekantaista harrastusmahdollisuutta myös lapsille ja nuorille, jotka kuitenkin eivät haastattelujen perusteella välittäneet poliittisista suuntauksista, vaan valikoivat harrastuksensa ystäviensä mukaan. Useimpien vanhemmat eivät välittäneet lastensa harrastuksista, mutta joissakin perheissä lapsia kiellettiin osallistumasta esim. partioharrastukseen:

“Mä olin partiossa sillä lailla, että kun siihen aikaanhan oli kuitenkin tämmöset sanotaan luokkarajat oli aika ehkä tietyllä lailla jotenki jyrkät ja mun isä kun oli sitten sitä mieltä, että partio oli vaan niinku herrojen lasten kotkotuksia. Nii mää en taas löytäny Nuorissa Kotkissa, mä en tuntenu mitään vetoa siihen. Mä halusin partioon. Mä kävin salaa sitä. Ja mä sain jopa partiopuvun, mun äiti teki sen salaa. Mutta kun oli sitten siihen aikaan, että kun on Yrjönpäivä, niin oli aina että viikko pidettiin koulussaki partiopukua. Nii mää kun aamulla lähdin, isä oli jo lähteny töihin, mun piti salaa laittaa se partiopuku päälle ja tulla koulusta niin kiireesti pois, ettei, et mun piti tehdä tää salaa. Ja partioretkilleki pääsin salaa, et sitten piti ihan kertakaikkiaan valehella. Olla vaikka jossain. Koska mun kaverit oli siellä ja musta siinä ei ollu mitään pahaa, se oli aivan ihanaa.” (N841.)

“Meijän isä, se ei tykänny, se ei antanu meijän mennä partioon. --- Se oli siihen maailmanaikaan semmonen, et se piti vähän niin, että hänen ajatusmaailmansa mukkaan se oli jollakin lailla semmonen niinku herrojen ja sitten tuota vähän niinku sotilaallinen kasvatus. Et se ei tykänny siitä, eikä

me saatu sinne mennä. Samoin kun Pikku-Lotat, nii ei se laskenu meitä semmoseenkaan, vaikka kyllä määllä siellä sallaa kävinki.” (N931.)

Tehdas otti osaa myös erilaisiin lasten juhlien järjestämiseen. Tehtaan henkilökunnasta muodostui aktiivinen ryhmä, joka organisoi vuosittain aina 1940-luvulta 1960-luvulle saakka lapsille joulujuhlan sekä lapsille ja heidän vanhemmilleen yhteisen äitienpäiväjuhlan. Tehdas antoi juhlakäyttöön entisen levyhallin ruokalaitilan, jossa toimi myös tehtaan teatteri sekä rahallisen avustuksen tarjottavien ruokien ja pienten joulupakettien ostoa varten. Erityisesti joulujuhla keräsi paljon lapsia yhteen. Juhlan kohokohtana olivat piirretyt elokuvat, jotka ennen television yleistymistä yksityiskodeissa olivat harvinaista huvia. (N133, M130, N241, M449, N736, M836, N841, N931, N1031.)

“Tehdas järjesti aina lapsille yhteiset pikkujoulut. Semmoset joulujuhlat. Niillä oli sitten järjestettyä ohjelmaa ja sit siellä näytettiin naita piirrettyjä elokuvia ja sitten sieltä sai jokainen semmoset pienet pussit, missä oli karkkia ja pullaa, piparia ja sellasta. Ne oli oikeen suosittu. Siellä oikeen ootettiin siellä tehtaan portin takana, että aukeis nyt portti pian ja päästä sinne.” (N241.)

Lasten järjestetty urheilutoiminta 1940-50-luvulla Rautpohjassa ja Valimonmäessä tuntuu haastattelujen perusteella henkilöityvän yhden ihmisen ympärille. Jokainen tuona aikana tehtaan asuinalueilla asunut informantti mainitsi Valio Pihkalan eli Pihkalan-sedän eli tehtaan oman Markus-sedän. Hän järjesti joka vuosi omat tehtaan lasten kesä- ja talvikisat. Kesäkisat eri yleisurheilulajeineen käytiin Rautpohjan saunan takana olevalla kentällä ja talviset hiihtokisat lähimetsissä. Tehdas panosti urheilukisoihin mm. lahjoittamalla palkintoja sekä organisoimalla tehtaan soittokunnan esiintymään niihin.

“Lapsille oli semmonen varsin huomattava persoona, kun semmonen vanha viilari, kun Valio Pihkala. Se oli kuin Markus-setä. Se järjesti sitten sellasen nuorisotoimikunnan ja joka kesä oli Tykkitehtaan olympialaiset. Ja siellä oli tehtaan torvisoittokunta oli eessä marssi ja Suomen liput oli ojossa ja lapset

marssi, räkänokat, siinä perässä ja kansaa oli, vanhempia oli vaikka kuinka paljo ja siellä myytiin limpsaa ja jottain tikkumellejä myytiin. Ja se oli riemullista aikaa.” (M836.)

Järjestetyn urheilun ohella rautpohjalaiset ja valimonmäkeläiset lapset ja nuoret ovat harrastaneet paljon omaehtoista urheilua. Talojen välit ja pihat muuttuivat hetkessä jääkiekkoareenoiksi ja jalkapallokentiksi, kun naapuritalojen joukkueet haastettiin otteluun. Jos pihatila kävi liian ahtaaksi rikkoutuneiden ikkunoiden tai tallatun nurmikon takia, siirryttiin valloittamaan Hippoksen kuoppainen ja mutainen kenttä.

“Nehän [lapset] teki talvella tuohon nurmikolle, nii ne auras semmoset vallit. Sit ku tuolla oli vesiraana tuolla seinässä, nii ne saiki sen kellarista auki ja ne jäädytti sen kentän. Siinä monta kertaa jäädytti ja siinähän ne rupes pelaamaan. Ne teki maalit ja niin ne pelas kesälläki sitte jalkapalloo.” (M130.)

Lapset ja nuoret olivat niin innostuneita urheilusta, että valimonmäkeläiset perustivat 1950-luvulla jopa oman talviurheiluseura Vansu:n, Valimon nuorisoseuran urheilijat. Seura, joka koostui lähinnä vain Valimonmäen lapsista ja nuorista keskittyi hiihtoon ja mäkihyppyyn. Seuralaiset rakensivat myös oman hyppymäen tehtaan pistoradan varteen Valimon taakse. Aktiivisuudesta huolimatta seuran toiminta loppui kuitenkin pian uusien vetäjien puutteeseen. (M224, M449, N525.) Useat Rautpohjan ja Valimonmäen nuoret liittyivät taitojen karttuessa jyvaskyläläisiin urheiluseuroihin pelaamaan jalkapalloa, pesäpalloa tai jääkiekkoa. Varsinkin TUL:n alainen Jyvaskylän Pallokerho keräsi riveihinsä paljon asuinalueiden työläisperheiden nuorisoa. (M836.)

Lasten työntekoa sekä erilaisten taitojen oppimista ja opettamista on pidetty tärkeänä kasvatus- ja sosiaalistamiskeinona (Korkiakangas 1996: 76). Erityisesti agrariyhteisöissä lasten panos kausityöläisinä on ollut merkittävä. Vaikka Rautpohjan ja Valimonmäen asuinalueet ovatkin aina

sijainneet kaupunkialueella, säilyi niiden ympäristö pitkään maaseutumaisena peltotilkkuneen ja metsineen. Tämä mahdollisti eräänlaisen pienimuotoisen agraarielämän jatkumisen kaupunkiympäristössä. Asuinalueiden lapset kävivät mm. kasvimaatoissa läheisten suurten talojen tiluksilla ja näin hankkivat perheilleen lisätuloja:

“Lapsethan teki silloin hirmusesti töitä, että senkin muistan, kun myö oltiin Mattilanpellolla. --- Ja siinä oli semmonen Mattilankartano. Siellä oli isot pellot, missä oli perunaa ja sipulia, juurikasvia, nii sitten me Rautpohjan lapset kuule, niin kesällä oltiin siellä töissä. Ja tuota perunankaivuussa oltiin ja sitten sipulia laittamassa ja oltiin harventamassa. Mekin oltiin veijen kanssa siellä monena kesänä ja ihan lapsena. Mekin niin paljon oltiin siellä työssä, että myö hankittiin mejän perheelle koko talven perunat.” (N931.)

Valimonmäen lapsia marjastamassa asuinalueella 1950-luvulla.

Myös kauppa-asioiden hoitaminen läheisissä kaupoissa oli tyypillistä Rautpohjan ja Valimonmäen lapsille. Kaupassa käynti oli leikin ja työnteon

välimuoto, jolla lapsille opetettiin kodinhoitoa ja näin sosiaalistettiin ja kasvatettiin aikuisuuteen:

“Lapset lähetettiin kauheen usein niinku kauppa-asioille ja sit mentiin kauppalistan kanssa. Kaikki punnittiin ja paperilla laskettiin. Ne [kaupassa käynnit] oli kans kauheen tärkeitä. Mä en usko, että nykyajan lapset niin kauheesti, tai kai ne nauttis, jos niillä olis mahdollisuus. Oli semmosia pieniä kauppoja ja sit äiti lähetti asioille ja joskus oli tylsempää ja joskus oli kivempaa. Jotenki ne kauheen voimakkaasti kuulu siihen lapsuuteen. Tavallaan ne ei ollu niinku leikkiä, mut jollakin tavalla kai ne niinku oli osa sitä. Ihan, että siinä vähän opetettiin sitten tekee kotiasioitakin.” (N454.)

Kun Rautpohjan tehdas aloitti sotien jälkeen sotakorvaustyöt, toimi tehdas lähes tauotta viikonloput mukaan lukien. Tuolloin lapset laitettiin usein asialle viemään ylitöissä oleville isilleen eväät tehtaalle. Suuriin ja vaarallisiinkin tehdassaleihin pääsy oli lapsille miltei kunnia-asia.

“Sehän oli mukavaa, kun pääs sinne tehtaalle sisälle joskus, kun vei evästä ja muuta. Ja porttivahti tietysti kysy aina, että minne oli menossa. Ihan lasipullo oli pantu sukan sisään ja siellä oli kahvit.” (M449.)

“Varsinki sitte heti sodan jälkeen isät teki pitkiä päiviä ja olivat lauantait ja monta kertaa viikonloputki. Sotakorvaustöitä painettiin niska limassa aina nii. Me lapset sitten vietiin aina lauantaina ja sunnuntaina tai sitten jos ne oli pitempään vielä työpäivän päätteeks, että meni myöhään, niin vietiin evästä. Me mentiin portille ja sanottiin me viiään isälle evästä ja porttivahti laski menemään. Me mentiin sinne levypuolelle ja semmosia kapeita rappuja kiivettiin sinne jonnekin hyllylle yläkertaan. Ei tulis mieleenkään, että laskettais lapsia nykysin, mut se oli siihen aikaan. Se kuulu, ei siihen aikaan ajateltu ees, että siellä nyt voi mitään kauheita tapahtua.” (N841.)

Perheiden ja erityisesti lasten elämän aikataulu rytmittyi monissa perheissä isän työajan mukaan. Isän työaika määräsi ruokailujen ajankohdat ja sitä kautta myös sen, milloin lasten tuli olla viimeistään kotona. Säännölliset ruokailuajat toivat jatkuvuutta ja turvallisuutta elämään.

“Olihan se tota isän työssäkäyntiaika, sehän oli määrätynlainen kello, että ties millon syyään ja. Kyllähän se rytmitty se elämä sen mukaan. --- Ja sehän sitä rytmittämistä kans, et se [isä] ruokatunnilla kävi kans. Sillon monesti mentiin vastaan siihen portille yhentoista aikaan, kun ne lähti tulemaan ruokatunnille. Mentiin isää vastaan siihen.” (M449.)

Toinen elämän jaksottaja ennen television aikakautta oli radio ja sen tietyt ohjelmat. Radion jatkokuunnelmat tyhjensivät pihat lapsista sisälle radioiden ääreen.

“Sillon aikasemmin siellä Valimon alueella, kun sillon ei vielä ollu televisiookaan, niin radiohan määräs, määrättyt ohjelmat, että pihahan tyhjjeni kerralla, kun alako joku määrätty radion jatkojännäri. Ja sit siihen aikaan, kun oli nää Venäjä lähetti näitä Sputnikkeja ja muita, niin niitä seurattiin kyllä hirveellä innolla. Sit pojat rakenteli kaikenmaailman omia sputnikkeja. (M449.)

Haastatelluista kuusi on elänyt lapsuuttaan tai nuoruuttaan Rautpohjan, silloisen Tykkitehtaan asuinalueella talvisodan aikana vuosina 1939-1940 tai jatkosodan aikana 1941-1944. Sota-aikaan elämää leimasivat sekä puute kaikenlaisista kulutustarvikkeista, joka jatkui vielä sodan jälkeenkin että alituinen pelko vihollisen hyökkäyksestä. Kuitenkin tehdas asuinalueineen säästyti pommituksilta molemmissa sodissa, vaikka asuinalueelle ammuttiinkin. Strategisesti tärkeän tehtaan suojaksi oli muodostettu tehtaan suojeluskunnasta ilmatorjuntaosasto. (Jokinen 1988b: 80.) Tykkitehtaalaiset vapautettiin rintamapalveluksesta tehtaan sotatarviketuotannon takia. Tehdasalueen Vasikkavuoren tunnelit toimivat sotien aikana väestönsuojana, jonne hakeuduttiin aina hälytyksen tultua.

“Se puute oli kova kaikenlaisesta ruuastakin. Sen mä tiesin, että heti sodan jälkeenkä vanhemmat ku ne tienasivat aika hyvin, silloin kun tehtiin sotakorvaustöitä, mutta kun ei ollu mitä ostaa, nii semmosta, rehellisesti sanoen, semmosta salakuljetusta varmasti tapahtu paljonki. Mä tiedän ihmisiä, kun meillekin ostettiin nimittäin kaks eri kertaa ostettiin sika, jota yhen puutalon navetassa sitten kasvatettiin. Mut sitähän harrasti ihmiset paljonki ja kellä sattuu olemaan tuttavias maalla, niin aina helpotti, et sieltä sai aina jotakin, voikilon ylimäärästä. Se oli jatkuvaa pelkoo ja puotettiinhan

sinne konekiväärillä ampuvat kuitenkin siihen meidän asuntoalueelle. --- Et kyllä siellä oli todellakin sellasia vaaramomenttia. Suojeluskuntalaiset kävi koko ajan sitten, että sammuttakaa. Pitivät huolen, että jokainen sammutti valot, kun ilmahälytys tuli. Kyllä siinä oli semmosta yhteenkuuluvuuden tunnetta paljo. Ihmiset makas siellä pommisuojaassa oltiin ja isät teki toisella seinällä sorvilla tykinpiippuja sorvasivat.” (M836.)

Sota-aika epäilemättä lisäsi ja vahvisti tehtaan asuinalueen asukkaiden yhteenkuuluvaisuutta. Sota kosketti kaikkia. Tunnelin väestönsuojaan joutuivat kaikki tehtaan johtajasta työläisperheisiin. Myös naapurit auttoivat toisiaan perustamalla kotijoukkoja, jotka ns. hiljaisen hälytyksen tultua varoittivat jo etukäteen naapureita varsinaisesta hälytyksestä. Varsinkin monilapsisissa perheissä väestönsuojaan lähtö oli aikaa vievä tapahtuma.

“Meilläkin oli viis lasta ja tota sitten yölläkin kun jouvuttiin monta kertaa lähtemään tunneliin, niin me oltiin sovittu meidän vastapäätä asu semmonen pariskunta, niillä se mies kuulu tähän, mitähän kotijoukkoja ne oli oli perustanu, että niihen tehtävänä oli huolehtia siitä, että kun tuli hälytys, niin piti kiertää ja kattoo vähä, että kaikki ihmiset lähti tosiaan sinne suojaan. Ettei saanu jäähä kotiaan. Ja niille annettiin, niillä oli semmonen hälytyskello kotona, että niille annettiin semmonen hiljanen hälytys. Soitettiin kottiin varotus, että kohta saattaa tulla hälytys. Ja sitten kun tuli oikee hälytys, niin sit rupes torvet huutamaa. Sillon aina, kun niille tuli se hiljanen hälytys, ne tuli soittaaan meidän ovikelloo, niin myö ruvettiin sitten pukemaan ja varustamaan lapsille päälle. Sitten monta kertaa istuttiin rappukäytävässä ja ootettiin tulleekeo tästä lähtöo vai eikö tule. Et sillä lailla huolehittiin toisistamme.” (N931.)

Sota-aika on jäänyt haastateltavien mieleen hyvin vivahteikkaana. Pienet tapahtumajaksot ovat säilyneet muistissa häivähdyksenomaisina ja erittäin yksityiskohtaisina yhtenä osana lapsuuden muistoja. Sota-ajasta puhuminen ei tuntunut olevan haastateltaville vaikeaa, vaikka sota saatettiinkin kokea uhkaavana ja pelottavana. Tämä saattaa johtua mm. siitä, että Tykkitehtaan lapset eivät joutuneet luovuttamaan isiään rintamalle. Useinhan sota saattaa jättää traumaattiset muistot, joihin ei haluta enää palata ja jotka ikään kuin tabuoidaan ja pyyhitään pois muistista. Useimmat sota-ajan muistot liittyvät juuri tunneliin ja hälytyksiin:

“Isät tuli [tehtaalta] monta kertaa siihen portille sitte kyllä neki tuli kaikki tunneliin. Kaikki komennettiin sinne tunneliin ja ne tuli isät siihen usseestikki siihen portille kattomaan, kun ihmiset tuli ja minä se melkein aina olin ensimmäisenä siellä. Siellä sitä oltiin. Sitten pantiin tunnelin ovet kiinni ja joskus silloinki yhen pommituksen aikana, nii muistan ihan selvään, siinä kun oltiin siinä tunnelin alkupäässä siitä kun mennee semmoset raput nousee sinne tunnelin katolle, nii sieltä kuulu ihan ilmatorjuntatykin ja nuo mitä Jyväskylään putos pommia, nii ääni kuulu. Sitten siellä oli niitä mejjän tehtaan herroja, no oli ihan tehtaan johtaja semmonen kun eversti Syvänen, ja monta muuta sieltä insinööripuolelta, niin niillä oli oikeen semmoset valkoset lumikaavut päällä. Ne tuli sitten kesken ampumisen sieltä kävelemmään sinne tunneliin. Siellä joskus saatiin olla pari tuntia, pari kolme tuntia. Joskus oli vaan, että puol tuntia. Joskus oli sillä tavalla, että justiin kun päästiin kotiin, nii heti alko uuestaan ja yhtenä kertanaki mä muistan, kun ei saanu sitä ruokaa ei meinannu saaha laitettua valmiiks, kun aina piti lähtee. Sit isä ja äiti sano, et nyt ei kyllä lähetä mihinkään, nyt jäähään syömään. Minähän tietysti läksin sinne juoksemaan, ne jäi kottiin. Vaikka se olikin kiellettyä, ei sinne ois saanu jäähä kettää.” (N931.)

“Ja mä muistan yhden tapauksen, kato, kun oli tullu hälytys ja kuulin sen hälytyksen. Mä olin silloin sovittamassa, oliko se nyt jotain mekkoo siinä, se oli yks talo meistä eteenpäin, missä oli se ompelija. Ja tota, se oli kova puhumaan se rouva ja sano, että kuule, mehän ei lähetä nyt juokseen sinne tunneliin, vaan me mennään vessaan ja sammutetaan valot. Ja kun vessa oli tämmönen pieni, no, mehän mentiin sinne. Minä tietenki uskoin vanhempaa.” (N736.)

“Siitä jäi hirveät muistot siitä sota-ajasta. Siellä oli tunneli ja se tunneli oli olevinaan niin varma, että vaikka ois kuinka monta pommia ne sano päällekkäin sammaan kohtaan, niin se ei ois pettäny. Ja kun hälytys tuli, niin sinnehän sitä juostiin. --- Et se oli hirveetä aikaa, kun sinne juostiin.” (N931.)

Eräälle informantille sota-aika tunnelihälyksineen on jättänyt muistoihin eräänlaisen hajuun perustuvan muiston. Tunnelin tuoksu tuo mieleen turvallisuuden tunteen:

“Minua viehättää se tunnelin hajuu. Sen takia, kun sieltä tuli mieleen, kun mä tulilin sillon kolmen vanhana tänne, me juostiin pommisuojaan, koska sillon oli vielä sota. Me juostiin sinne tunneliin pommisuojaan hälytyksen aikana ja se hajuu tulee edelleenkin mieleen, kun mä meen sinne. Se tulee niin voimakkaana ja jotenkin, kun se oli niinku suojapaikka. Nii joku voi nyrpistä nenäänsä, mutta mulle se tuo vaan semmosia ihania tunteita.” (N841.)

Kaiken kaikkiaan haastateltavat näkivät lapsuutensa Rautpohjassa tai Valimonmäessä rikkaana ja positiivisena elämänvaiheena huolimatta ahtaista asuinoloista ja vaatimattomasta elämästä. Asuinalueiden lukuisat ikätoverit ja vilkas harrastustoiminta takasivat lapsille runsaasti aktiviteetteja sekä auttoivat luomaan elämälle perheen ja koulun lisäksi viitekehysten.

“Mä niinkun kokonaisvaltaisesti näkisin, että se oli rikasta lapsuutta kaikesta huolimatta. Kaikkine niine puutteineen mitä oli. Ei meillä ollu polkupyöriä. Ihan jollakin taikka työllä saatto olemaan polkupyörät, niin kaikki yritti lahjoo sitä, että anna mä saan hetken ajaa sillä ja isiesä pyörillä ajovat sieltä tangon välistä koittivat veivata. Mää nään, että kaikki se puute ja vaatimattomuus, niin se kaikesta huolimatta kasvatti ihmisiä.” (M836.)

Ensi-iltoja, kullisseja ja roolivihkoja

Työväen teatteriharrastuksella on pitkät perinteet. Se alkoi jo 1860-luvulla virinneen seuratoiminnan myötä ja erityisen vilkasta näyttämötoiminta oli 1870-luvulta lähtien Tampereella, jossa toimi mm. Finlaysonin tehtaan näytelmäseura (Jaskari ja Vanhala-Selin 1995: 20). Teatteriharrastus on ollut suosittua sekä kaupungeissa että maaseudulla, työväenyhdistysten, nuoriso- ja maamiesseurojen, suojeluskuntien ja vapaapalokuntien puitteissa. Erilaisista työväennäyttämöistä muotoutui erityisesti vähävaraisen väestön esittämää ja katsomaa kulttuuria. (Andersson 1983: 51.) Näytelmät ja muut esitykset ovat myös olleet oleellinen osa työväen iltamaperinnettä.

Työväen näytelmäharrastusta edistämään perustettiin vuonna 1917 Suomen Työväen Näyttämöiden Liitto, jonka tarkoituksena oli mm. hankkia jäsennäyttämöilleen työväenluokan maailmankatsomusta vastaavaa ohjelmistoa, kouluttaa ohjaajia ja auttaa näyttämöitä kullissien ja tarpeiston hankinnassa. Vuonna 1958 liiton sääntöjä uudistettiin kuitenkin niin, ettei

enää puhuttu työväenluokan maailmankatsomuksesta eikä kytkennöistä työväen järjestöihin. (Jaskari ja Vanhala-Selin 1995: 27-28.)

Jyväskylään Tykkitehtaallekin perustettiin oma näytelmäkerho jo ennen sotia, tehtaan muuton yhteydessä. Teatterin perustajina ja sen kantavina voimina olivat tehtaan paloaseman hoitaja Rafael Lund sekä rouva Irma Konttinen, joka toimi aktiivisesti teatterin ohjaajana. Teatterilla ei ollut mitään varsinaista kerhotilaa tai salia, vaan se piti harjoituksensa ja esityksensä vanhan levytehtaan (nykyisen Voimansiirron) toimihenkilöiden ruokalassa. Tehdas oli järjestänyt ruokasaliin paikan teatterin vaatimalle näyttämölle, jossa olivat myös asiaankuuluvat valaistukset ja esiriput. Teatteri oli saanut tehtaalta tilat myös maskeeraushuoneelle ja varastoille, joissa säilytettiin näytelmien rekvisiittaa, esiintymisvaatteita ja lavasteita. Tehtaan lisäksi myös yksityiset henkilöt tukivat teatteria mm. lahjoittamalla sille vaatteita ja tavaroita. (M130, N133, M224, N525, M836.)

-“Siellähän [ruokalassa] oli siis ramppi ja valot ja esiriput kaikki ja varastot ja maskeeraushuoneet. Se oli ihan täydellinen siis”. --- (M130.)

-”Siellä oli oikeen iso sali, että istuimia saatiin paljon sinne ja sitten näyttämö oli ihan kookas ja hyvä.” --- (N133.)

-”Ja iso varasto meillä oli ja sielläkin me pystyttiin tekemään töitä. Tehtiin semmonen yläkerta vielä sinne, kun pukujaki oli niin paljon, että kaik oli hengarissa siellä, että heti tiedettiin mitä on missäki. Piettiin siellä hyvä järjestys. Mutta ihmiset anto paljon kyllä semmosia, sanotaan nyt tollasia Afrikan kävijäki se yks mieski, se anto sen hellekypäränsä sinne, siis ihan aidon ja sit sillä oli pienestä krokotiilinpoikasesta tehty semmonen pöytälamppu, et sillon lamppu suussa ja senkin se lahjotti sinne.” (M130.)

Teatteri sai apua myös Jyväskylän Työväen teatterilta, joka lainasi näytelmiin puvustoja ja muuta rekvisiittaa (Jokinen 1988b: 259). Kulissit, lavasteet ja taustat teatterilaiset rakensivat itse näytelmän mukaisiksi:

“Mä oon aina tykänny tehdä sellaisia puusta ja kaikesta niinku käsitöitä. Nii siellähän [teatterissa] tehtiin, kun tehtiin ne lavasteet. Nehän oli tommosia noin korkeita, korkeempia kuin tuo ovi ja leveempiä. Ja sitten siihen pingotettiin pahvi ja ne kasteltiin ja sitten tuli ihan tiukaks ja sitten maalattiin,

että minkälaiset ranskalaiset tapetit vai mitkä. Ihan sen mukaan mitä oli. Hirsiseinää ja tällästä. Siinä oli paljon kaikkee sellasta työtä. Se oli hyvin mielenkiintosta.” (M130.)

Teatterin esitysrepertuaari oli varsin laaja ulottuen tunnetuista suomalaisista tuntemattomampiin ulkomaalaisiin näytelmiin, farsseista ja draamoista laulunäytelmiin, kuten esim. “Papin perhe”, “Kylän heittiö”, “Hevospaimen”, “Kylä vuorten takana”, ja “Kaksikymmentäneljä tulipunaista ruusua” (M224, N525). Samana vuonna saattoi olla useitakin ensi-iltoja. Koko toiminta-aikanaan teatteri tuotti yli 20 kokoillan näytelmää (Jokinen 1988b: 259). Tehtaan teatteri esitti samoja näytelmiä, joita näyteltiin suurilla lavoilla kuten Kansallisteatterissa, mutta se uskalsi ottaa ohjelmistonsa myös tuntemattomampiakin kappaleita.

Kylänheittiö -näytelmä 1950-luvulla.

-”Valtavasti näytelmiä kyllä. Kyllä niitä oli ihan joka talvi uusi aina ja jopa niinkin suuri näytelmä, että se “Sininen partio” oli.” (N525.)

-”Juu se oli sellanen, että esimerkiks silloinen Jyväskylän Työväenteatteri niin harkitsi sitä ottaakseen, mutta ei uskaltanu. Siinä on, se on pelkästään seitsemän miestä siinä näytelmässä. Se on hyvin vaativa, se on ollu muummoassa elokuvana. Me otettiin sitten se, me urheat seitsemän miestä, johtaja tietysti lisänä siinä sitten ja se oli, ainakin minusta se kaikkein mieleenpainuvin, vaikka nyt sitten meillä oli semmosta lauluporukkaa mukana siellä. Niin meillähän oli esimerkiks muummoassa niitä unkarilaisia laulunäytelmiä.” (M224.)

Esitettävät teatterikappaleet näytelmäkerholaiset päättivät yhdessä. Tilatuista näytelmävihkoista valittiin sopivat kaikkien luettaviksi, jonka jälkeen näytelmistä käytiin keskustelua ja jokainen sai sanoa mielipiteensä. Vanhat tunnetut kappaleet vetivät eniten yleisöä. (M130.)

Tykkitehtaan / Rautpohjan tehtaan teatteri tuli tunnetuksi esitysturneillaan myös muualla Suomessa. Teatterilaiset kiersivät esittämässä näytelmiä Keski-Suomen maakuntien nuorisoseurojen- ja työväentaloilla, erilaisissa sairaaloissa ja hoitokodeissa sekä jopa Turun Pansion telakalla ja Kuoreveden lentokonetehtaalla saakka. Teatteri valloitti myös Jyväskylän Työväenteatterin lavan joillakin näytelmillään. (M130, N133, M224, N525, M836.)

“Me saatiin tehtaalta oikeen semmonen auto, jolla siihen aikaan käytiin marjassa sun muualla, niin semmonen rakennettu kuorma-auton lavalle semmonen koppi. Ja semmosella liikuttiin sitten. Siihen piti osaks saada vielä rekvisiittaakin mukaan ja ihmiset. --- Piti kaikki mahtua sit siihen samaan kyytiin.” (M224.)

Esitysmatkat teatteri teki tehtaalta lainaamalla koppi-autolla, jota käytettiin muuhunkin henkilökunnan sosiaaliseen toimintaan (M130, M224, M836, Jokinen 1988b: 83).

Vaikka useimmissa näytelmistä ei ollutkaan mukana lapsia, olivat he silti oleellinen osa näytelmäkerhon elämää. Jos molemmat vanhemmista olivat aktiivisesti teatterissa, joutuivat he ottamaan lapset mukaansa harjoituksiin. Näin lapsille tuli tutuksi sekä teatterielämä että myös itse näytelmät:

-”Se oli melkein kuin toinen koti, alkoi olemaan se näytelmä.” (N525.)

-”Joo meidän vanhin poikakin kun oli hyvin usein piti ottaa mukaansa, niin se osas melkein meidän repliikit ulkoo.” (M224.)

-”Sitten välillä kuiskas sieltä ’kaalia kaalin kanssa’ se sano. --- (N525.)

-”Yhdessä näytelmässä oli se joo, mustalaiset söi siellä kaalisoppaa, niin ne aina joutu aina ’kaalia kaalin kanssa’ oli, niin poikakin huus sieltä.” (M224.)

-”Lapset piti ottaa sinne mukaan, semmoset kun vanhemmat oli harjoituksissa, niin kyllä siellä oli lapsia sitten. Ei niitä voinu jättää mihinkään. Ne oli siellä mukana siellä harjoituksissa.” (N133.)

-”Nii ne salin puolella siinä leikkivät ja touhusivat ja välillä huutivat äitiä.” (M130.)

Teatterin kulissit ja lavasteet toimivat teatterinteon ohella myös asuinalueiden asukkaiden sosiaalisen vuorovaikutusverkoston rakentumispaikkoina. Ystävien lisäksi teatteriharrastuksen parista saattoi löytyä myös aviopuoliso:

“Sit kun siitä poikavuosia mäni siihen, minä en käyny missään tanssiloissa enkä missään tämmösissä, niin multa jäi sitten tää kaverin ehtiminen ja sit tuli jo niin vanhan pojan, vanhaks pojaks kerkesin tulla että kakskytneljä täyttää ja silloin oli täällä tuota hyvin toimiva näytelmäkerho täällä tehtaalla ja minäkin olin siellä. Tein lavastuksia, olin näytelmissäkii ja sitten tarvittiin kuiskaajaa siihen ja sit joku sano, että tämmönen henkilö että hyö tietää. Tästä [vaimosta] hommattiin kuiskaaja sinne ja niihän siinä kuiskuteltiin ja näin siinä kävi sitte, että nyt on neljäkytneljä vuotta tulee täyteen.” (M130.)

Teatterikerhon merkitys sekä tehtaalaisille että rautpohjalaiselle ja valimonmäkeläiselle kulttuurille ja yhteisöllisyydelle on ollut merkittävä. Teatteri kokosi harrastelijanäyttelijöitä kaikista henkilöryhmistä, sekä työläisiä että johtoportaan kuulumia (M224, N525, Jokinen 1988b: 259). Tehdas arvosti teatterin toimintaa, mistä kertovat tehtaan sille antamat avustukset. Tarjosihan teatteri tehtaalaisille elämyksiä ja virkistystoimintaa, jota vielä 1940- ja 50-luvuilla oli niukasti saatavilla. Näin tehdas ja sen asuinalueet olivat omavaraisia myös ns. korkeakulttuurisen elämän suhteen. Teatteria arvostettiin myös tehtaan ulkopuolella, vaikka tehtaalla pidettyihin esityksiin ei ulkopuolisia pääsytäkään. Teatterin tekemät kiertueet tekivät siitä tunnetun ja sen ensi-illat arvosteluineen julkaistiin aina jyvaskyläläisissä päivälehdissä (Jokinen 1988b: 259).

Teatterista muodostui tärkeä osa elämää myös siinä mukana olleille: “Se oli melkein kuin toinen koti” (N525). Harjoituksiin suhtauduttiin vakavasti ja

ammattimaisesti ja teatteriin uhrattiin paljon vapaa-aikaa. Haastateltujen kertomuksista voidaan rivien välistä tulkita, että teatterin merkittävin koossa pitävä voima oli nimenomaan sen positiivinen yhteishenki, joka sai harrastajat jäämään tehtaan tiloihin vielä työpäivän jälkeen. Teatterilaisten kiinteyteen vaikutti yhteinen, jaettu kiinnostus näyttelemiseen, mutta myös näyttelijöiden vähäinen vaihtuvuus (M224). Samat henkilöt pysyivät teatterikerhossa vuodesta toiseen eikä uusia näyttelijöitä liittynyt kuin harvoin.

“Ne harjotukset, nii kyllä ne aina tosissaan otettiin ja kyllä ne hyvin meni. Mut se henki oli kyllä hyvä.” (M130.)

”Ja siellä oltiin joskus, kun oli kenraaliharjoitukset niin --- aamuun asti. Suoraan miehet lähtivät töihin sitten kuudeks kun lähtivät.” (N525.)

“Se oli todellakin tiivistä porukkaa --- ja tiivistä toimintaa ja kun ajattelee sitten kuitenkin sitä, että tänä päivänä ei ihmisiä sais enää vapaaehtosesti tuon piikkilangan taakse menemään työpäiväsä jälkeen millään, niin aina aamupuolelle yötä oltiin siellä, kun harjoteltiin ennen ensi-iltaa ja aamulla kuuteen töihin vaan. Ei siinä auttanu, mennä piti.” (M836.)

Teatterimaailma kulliseineen, lavasteineen, erilaisine roolipukuineen ja itse näytelmineen toimi ikään kuin rinnakkaisena todellisuutena, jonne ei metallin kalke ja haju ulottunut. Se tarjosi oivan pakopaikan arkitodellisuudesta. Se oli ajaton ja paikaton tila, jossa työläisiä ja “herroja” ei eroteltu.

Teatterikerho lopetti toimintansa 1960-luvun lopulla useiden syiden seurauksena. Teatteri menetti näyttämönsä, kun tehdas päätti ottaa sen Voimansiirron konttoritiloiksi. Myös tehtaalla tuolloin alkanut vuorotyö asetti omat hankaluutensa teatterin toimintaan. Teatterissa eniten vaikuttaneet henkilöt poistuivat tahoilleen eikä uusia näyttelijöitä tai ohjaajia enää löytynyt. (M130, M224, N525, M836, Jokinen 1988b: 259.) Suurin syy teatteritoiminnan loppumiseen löytyy kuitenkin ehkä laajemmista yhteiskunnallisista tekijöistä. 1960-luvulta alkanut yleinen elämänpiirin

laajeneminen, joka johtui pitkälti autoistumisesta ja uusista medioista kuten televisiosta, vei ihmisten huomion pois omasta ja tutusta lähipiiristä. Toisaalta elämä yksityistyi omaan kotiin, oman television ympärille eikä haluttu enää olla kollektiivisesti kosketuksissa muihin. Myös Jyväskylän kulttuuri- ja muu harrastustarjonta kasvoi ja vei näin rautpohjalaisten ja valimonmäkeläisten mielenkiintoa muualle, pois tehtaan läheisyydestä. Teatterin lopetettua toimintansa sen tarpeisto kullisseineen, rekvisiittoineen, rooliasuineen ja lavasteineen lahjoitettiin paikallisille pienille näyttämöille mm. Jyväskylän Huoneteatterille ja Säynätsalon Työväenteatterille (M836). Näin pieni Rautpohjan teatteri on antanut oman panoksensa jyväskyläläiseen teatterielämään.

Urheilu

Rautpohjalaista ja valimonmäkeläistä yhteistä toimintaa käsiteltäessä haastatteluissa nousi esiin harrastelijateatterin ohella toisena merkittävänä profiilina tehtaalaisten organisoitu ja asuinalueiden asukkaiden spontaani urheiluharrastuneisuus. Työväen urheilutoiminta on aina ollut tärkeä osa työväenliikettä ja työväenkulttuuria. Työläisurheilua ja työväen omia urheiluseuroja on ollut olemassa jo 1880-luvulta lähtien, mutta varsinaisesti työväen urheilu eriytyi porvarillisista urheilujärjestöistä vuonna 1919, jolloin Työväen Urheiluliitto (TUL) perustettiin. Työläisten aktiivisen osallistumisen urheiluharrastuksiin mahdollistivat osaltaan työajan lyheneminen sekä tehdasseurojen perustaminen. Tehtaat organisoivat työntekijöilleen harjoitustiloja sekä välineitä. (Uutela 1989: 6, 9, 16.) Tehtaan osallistumista työntekijöidensä vapaa-ajanviettoon on kuitenkin myös jossain määrin kritisoitu työväenliikkeen puolesta. Katsottiin, että tehdas veti omalla sosiaalisella toiminnallaan työläisiä pois työväenliikkeen järjestöistä ja näin kontrolloi heitä (Immonen 1996: 220.)

Tykkitehtaalle perustettiin oma urheiluseura heti tehtaan perustamisen yhteydessä. Seura jatkoi toimintaansa vielä sotien jälkeen Rautpohjan tehtaan aikana. Urheilusta muodostui tärkeä osa tehtaalaisten ja heidän perheenjäsentensä vapaa-ajanviettoa. Urheiluseura piti erilaisia urheilukisoja talvisin ja kesäisin miehille ja naisille sekä lapsille.

“Urheilutoiminta oli erittäin vilkasta. Siellä [tehtaalla] oli oikein urheilulautakunta, joka järjesteli näitä ja siinä oli sosiaalipäällikkö, joka ei ollut ensi alkuun oikein urheilunkannattaja, mutta sen täytyi olosuhteitten pakosta sopeutua siihen. Kyllä siellä urheilu oli niinkun työ työn päälle se oli, sitä harrastettiin niin paljon että.” (M321.)

“Kyllä siellä hyvin paljon urheiluun satsattiin aikoinaan. Ja tehdaskin oli mukana siinä, että se avusti kaikella tapaa näitä urheiluharrastuksia. Ja niitä oli melko joka lähtöön niitä. Hyvin laaja skaala siinä urheilussa, mitä siellä harrastettiin.” (M224.)

Tehtaalaiset perustivat vuonna 1952 myös oman hiihtoseuran, “Rautpohjan Ladun”, joka organisoi hiihtokilpailuja ja talviurheilutapahtumia kaikille perheenjäsenille. (Jokinen 1988b: 259.) Hiihtokisat pidettiin useimmiten Rautpohjaa ja Valimonmäkeä ympäröivissä metsissä ja pelloilla. Kilpailujen päätteeksi lämmitettiin usein myös asuinalueiden saunat. Asiaankuuluva palkintojen jako tapahtui Valimonmäen kerhotalossa, Tervahovissa, jossa järjestettiin myös kisatanssit. (M321.)

“Niitä niin sanottuja massahiihtoja oli. Niin silloin oli molemmilta alueilta osallistujia ja ne pidettiin siellä Saunatiellä, siellä Valimonmäellä. Mä muistan, kun mun isäki oli semmonen aika vanha mies jo silloin ja hänellä oli sydäntauti ja hän hiihti sen lenkin kanssa, että sai sataprosenttisesti sen osasto pisteitä siitä.” (N241.)

Massahiihdot Valimonmäessä 1950-luvulla.

Tykkitehtaan ja myöhemmin Rautpohjan tehtaan henkilökunta harrasti aktiivisesti amatöörimaista puulaakiturheilua johtajista ja konttorihenkilökunnasta työläisiin saakka. Eri osastot, kuten esim. Kokoonpano-, Raskaskoneistus- ja Jyrminosasto, muodostivat omia jalkapallo-, pesäpallo-, lentopallo- ja uimajoukkueitaan. Osastot haastoivat kisaan toisia osastoja ja pelit käytiin useimmiten läheisellä Hippoksella. Puulaakipelit kokosivat yhteen perheitä, naiset ja lapset olivat katsomossa kannustamassa omiaan, sekä myös asuinalueiden asukkaita. (M130, M224, M321, N736, M836, M920.)

“Ja sitten oli nämä osastojen väliset jalkapallo-ottelut, ku minä ja yks työkaveri sitte käytiin aina haastamassa niinku riitaa täällä Voimansiirron puolella, että ei teistä oo vastusta, että nyt on jalkapallo-ottelu ja saatteko ees porukkaa. Sit siihen kelpuutettiin ihan ketä vaan. Siellä oli vanhoja miehiä ja ihan vaikka ei ois kukaan pelannu ikänä. Ja se oli sitte näytöstä kun sattu aina vesikeli, nii tuota tennistossut jalassa kun ne pelas. Ja ihmisiä

oli, kaikki naisetki oli täältä kattomassa. Hirvee huuto sitte että. Kyllä ne oli mukavia tapahtumia. Sillon lähti, niinku naisetki ne lähti kahtomaan.” (M130.)

Valmetin tehtaat eri paikkakunnilla järjestivät vuorovuosina tehtaiden välisiä kilpailuja eri urheilulajeissa. Edustusjoukkueisiin valittiin aina tehtaan parhaat. Kilpailuihin suhtauduttiin vakavasti: työntekijöitä saatettiin jopa palkata heidän urheilumenetyksen pohjalta. Myös Jyväskylän seudun tehtaat järjestivät kesäisin mm. uintikilpailuja Jyväsjärven uimalaitoksessa. Rautpohjan tehtaaltakin valittiin oma edustusjoukkue puolustamaan tehtaan mainetta. (M512, M920.)

“Schauman oli tässä [uinnissa] kyllä paras, sillä siellä otettiin harjoittelijat keväällä sillä tavalla, että kysyttiin samalla niitten aikoja viidelläkymmenellä metrillä. Niin se kyllä voitti sillä joukkueellaan yleensä, mutta eihän me Tykkitehtaallakaan mitään huonoja oltu. Se oli tossa Jyväsjärnessä oli kaks laituria näin kahdenkymmenenviiden metrin päässä toisistaan ja sitä väliä uitiin edestakaisin. Siinä oli vaan se, että siinä laski toiselle puolelle sairaalan viemäri ja toiselle puolelle kaupungin viemäri. Ja niin, että siinä oli joskus piti haavilla vähän puhdistaa sitä vettä ennen kuin siinä ruvettiin uimaan.” (M512.)

Asuinalueiden asukkaat järjestivät myös omaa spontaania ja omaehtoista urheilutoimintaa. Valimonmäkeläiset raivasivat talkootyönä kaupungilta luvan saatuaan nykyisen Kyllön terveysaseman paikalle metsikköön lentopallokentän. Tehdas avusti kentän teossa talkoolaisia lainaamalla heille tehtaan traktoria. Kenttä oli ahkerassa käytössä kesäisin ja myöhemmin siinä alkoivat pelata myös muut kuin Valimonmäen asukkaat. Lentopallokentästä muodostui asukkaiden kohtaamispaikka, jossa seurusteltiin ja pelattiin lentopallon ohella myös tikanheittoa. (M224, N241, M836, M920, N1225.)

”Se on sen parkkipaikan [Kyllön terveysaseman] alla oli se meidän lentopallokenttä. Kato kun me oltiin niin innostuneita me pelattiin siellä. Mulla on valokuviaki, monta kertaa kesällä ei malttanu lähtee nukkumaa, oli

pimeeki jo, ku alko pimentyä, kun piti vaan hakata siellä sitä lentopalloo.” (N1225.)

“Siinä lentopallokentällä, siinä kun vietettiin iltaa ja muutakin, niin siellähän oli sitten, siellä oli riukupalloo ja oli nuolen tikanheitto mitä siellä oli. Ja sitten ne laitto pojat tosiaan sinne sen musiikin illalla. Siellä puussa oli ämyrit, jotka huusi sitten.” (M224.)

Lentopallon pelaaminen Valimonmäessä kasvoi niin suosituksi, että rautpohjalaiset ja valimonmäkeläiset perustivat vuonna 1952 TUL:n alaisuuteen oman lentopalloon ja jalkapalloon keskittyneen joukkueen, Jyväskylän Pallokerhon. Perustava kokous käytiin Tervahovissa. Myöhemmin toiminnan laajetessa urheilulajit lisääntyivät Pallokerhossa ja joukkueeseen liittyi pelaajia myös tehtaan asuinalueiden ulkopuolelta. (M130, M224, M836, M920, N1225, Kolehmainen 1969: 168.)

Urheilu, sekä tehtaan organisoima puulaakiurheilu että asukkaiden omaehtoinen liikunta, kohosi haastattelujen perusteella Rautpohjan ja Valimonmäen asukkaiden suosituimmaksi vapaa-ajanviettotavaksi. Eri urheilulajit keräsivät osanottajia kaikista tehtaan henkilöstöryhmistä: “Siellä oli herrat ja narrit kaikki mukana, sikäli se oli semmosta hyvähenkistä” (M836). Kentällä tai uima-altaalla ei siis tunnettu arvohierarkiaa johtajien ja työläisten välillä. Puulaakiurheilun suosioon vaikutti varmasti tehtaan osastojen voitontahtoinen yhteishenki, joka sai ihmiset liikkeelle. Osastot saivat pisteitä urheiluaktiivisuudesta. Houkuttimena urheilemiseen tehdas myös saattoi käyttää erilaisia palkintoja:

“Sitten oli semmosia hiihtoja, että kuka usseemman kerran hiihti tuolla Laajavuoressa jonkun määrätyn lenkin niin sitten arvottiin palkinto. Määkin pääsin kerran Leningraadiin semmosella arvonnalla.” (M321.)

Tehtaan puulaakijoukkueiden pelit tai kilpailut käytiin läheisellä Hippoksella tai lähimaastoissa, joten pelimatkat olivat lyhyitä ja katsojienkin, lähinnä omien perheenjäsenten, oli helppo tulla katsomaan ja kannustamaan omia

joukkueitaan. Pelaaminen sekä penkkiurheilu olivat siis helposti saavutettavissa rautpohjalaisille ja valimonmäkeläisille. Joukkueet olivat jo olemassa ”omasta takaa”, ei siis tarvinnut lähteä etsimään urheilumahdollisuuksia, vaikka Jyväskylässä onkin ollut aktiivista urheiluseuratoimintaa jo 1910-luvulta lähtien (Laitinen 1997: 168). Puulaakijoukkueet alkoivat kuitenkin hiljalleen harveta 1960-luvun lopulta lähtien (M920, N1225). Tähän lienee syynä sama ilmiö kuin tehtaan teatteritoiminnankin loppumiseen. Ihmisten elämänpiiri laajeni. Jyväskylään syntyneet lukuisat seurajoukkueet vetivät Rautpohjasta ja Valimonmäestä pelaajia ja katsojia. Lisäksi televisio yksityisti ihmisen ja perheet. Jalkapallo-ottelun seuraaminen omalta sohvalta oli helpompaa ja mukavampaa kuin tuulisesta katsomosta.

Vapaapalokunta

Tykkitehtaalle perustettiin oma vapaapalokunta tehtaan perustamisen yhteydessä syksyllä vuonna 1938. Perustajana ja ensimmäisenä palokunnan päällikkönä toimi Helsingistä muuttanut ja jo aikaisemminkin vapaaehtoisessa palokuntatyössä ansioitunut aseteknikko Karl Osenius. Hänen tavoitteenaan oli perustaa omavarainen palosuojeluelin uudelle tehtaalle. Tehdas tuki palokuntaa hankkimalla sille palokalustotarvikkeita ja sitoutui jatkossakin varustamaan sitä. Palokunta piti alussa harjoituksia jopa kahdesti viikossa ja ensimmäinen hälytys sammutustöihin tuli seuraavana keväänä. (Jokinen 1988a: 16, 19-20.)

Tehtaan vapaapalokunta liittyi kiinteästi Rautpohjan ja Valimonmäen asuinalueisiin ja niiden asukkaiden elämään. Toiminnan alkuvuosikymmeninä palokuntaan kuuluvien oli asuttava tehtaan asuinalueilla, koska he saivat hälytyksen tehtaalta suoraan omiin asuntoihinsa (M130, N1146). Myöhemmin palokuntaan kuuluvat saivat

mukana kuljetettavan hälyttimen, joka mahdollisti heidän asumisensa myös muualla (N1146). Koska tehtaan palokunta oli solminut avunantosopimuksen Jyväskylän kaupungin palokunnan kanssa, joutui se sammutustöihin myös tehtaan ulkopuolelle (M130, Jokinen 1988a: 28).

“Yölläkin oli se kauhee kello, kun se soi, niin varmaan koko rappu tai talo heräs. Nii ei muuta kun vaatteet päälle ja äkkiä tonne ja sitä lähettiin. Ja siihen aikaan oli semmosia sopimuksia palokunnalla, että tuota kun vakinainen palokunta lähti, nii sillo lähettiin me tai jos ei vakinainen lähteny, niin sillo lähettiin me. Et me käytiin tuolla Uuraisilla ja Suolahessa ja Säynätsalot kaikki koluttiin. --- Millon tyhjennettiin navettaa ja kannettiin lampaita ja vasikoita pois sieltä ja kaikkee tämmöstä. Se oli kyllä aika rankka yöllä lähtee.” (M130.)

Palokunta on järjestänyt jäsenilleen erilaista vapaa-ajan toimintaa kuten urheilu-, pilkki- ja kalastuskilpailuja. Se on ottanut osaa myös Jyväskylän, Keski-Suomen ja koko maan palokuntien välisiin kilpailuihin. (Jokinen 1988a: 56.) Palokuntalaiset ovat yhteistalkoilla rakentaneet kaksi kesänvietto- ja virkistyspaikkaa, toisen Tuomiojärvenrantaan ja toisen Toivakkaan. Palokunta on myös järjestänyt aktiivisesti erilaisia juhlia, näytöksiä, retkiä ja opintomatkoja sekä perhepäiviä palokuntalaisten perheenjäsenille. (M130, N1146.)

Tehtaan vapaapalokunnassa ovat toimineet myös poika- ja naisosastot. Poikaosasto toimi vuodesta 1943 vuoteen 1955 sekä vuodesta 1976 1980-luvun alkuun. Poikaosastolle annettiin myös sammutuskoulutusta, mutta lähinnä se keskittyi kilpailu- ja leiritoimintaan. Naisosasto aloitti toimintansa miltei yhtä aikaa palokunnan kanssa ja toimi pieniä katkoja lukuunottamatta aktiivisesti viime vuosiin saakka. Naisosastoon pyrkiviltä vaadittiin vain että oli palokuntalaisen vaimo (N1146). Naisosasto toimi alussa ompeluseurana, jonka tarkoituksena oli neuloa mm. kypäränsuojuksia palomiehille. Sota-aikana naisosasto varusti myös rintamamiehiä villaisilla varusteilla. (Jokinen 1988a: 52, 54.)

“Minä kuuluin silloin siihen naisjaostoon. Kun tämä ensimmäinen kesänviettopaikka tuolla oli rakenteilla [vuonna 1956], nii silloin naiset virkkasivat ja kutoivat käsineitä, sormikkaita, lapasia, sukia näille palomiehille ja sitten nämä oli myöskin pikkujoululahjoina, mutta näillä koetettiin kuitenkin avittaa tätä miesten toimintaa. Kaikella tällä kutomisella. Ja kodeissa sitten pidettiin aina näitä iltoja, missä sitten kokoonnuttiin niinku naiset ja siellä kudottiin, niin että puikot sihis vaan.” (N133.)

1960-luvulla naisosaston toiminta ompeluseurasta laajeni myös muonitus- ja valistustoimintaan. Palokuntanaiset kokoontuivat joka toinen viikko Valimonmäen kerhohuoneella ja tekivät kokouksissa erilaisia käsitöitä. He kiersivät valistamassa paloturvallisuusasioista mm. päiväkodeissa. Näkyvintä naisosaston toiminta on ollut muonitusten järjestäjänä palokunnan hälytyksissä ja kilpailuissa sekä tehtaan eri tilaisuuksissa. Palokuntanaisten toiminta on hiipunut jäsenmäärän pienetessä 1990-luvulla, mutta he yhä tarpeen mukaan hoitavat toimivan palokunnan muonituksia. (N1146.)

Soittokunta

Tykkitehtaalle perustettiin ennen sotia suojeluskunnan soittokunta, josta sotien jälkeen suojeluskuntien lakkauduttua muotoutui Tykkitehtaan oma soittokunta ja myöhemmin tehtaan nimen muutoksen jälkeen Rautpohjan soittokunta. Soittokunnan rungon muodostivat suojeluskunnan soittokuntalaiset sekä armeijan soittokunnasta eronneet soittajat. (M723.) Tehdas myös erittäin mielellään palkkasi riveihinsä soittotaitoisia metallialan työläisiä (Jokinen 1988b: 259). Tehdassoittokunnat olivat yleisiä ja Jyväskylässä myös Schaumanin tehtaalla oli oma soittokuntansa (Jakonen 1997: 237).

Sotien aikana soittokunta soitti etupäässä isänmaallisissa juhlissa ja hoiti sankarihautaukset. Sotien jälkeen soittokunta esiintyi tehtaan tilaisuuksien

lisäksi kaupungin järjestämässä puistosoihtoissa. Soittokunta olikin toimintansa alussa suosittu soittamaan yleisissä juhlissa, koska se oli aluksi kaupungin ainoa puhallinorkesteri (Jokinen 1988b: 83). Tehtaan ohjelmasoitot olivat hyvinkin erilaisia. Soittokuntaa pyydettiin esiintymään, kun tehtaalta valmistui esim. sotakorvausnosturi tai kun tehtaan palokunta järjesti palokuntajuhlat. Soittokunta esiintyi myös vappuisin tehtaan ulkoilmajuhlissa ja erilaisissa urheiluseurojen tilaisuuksissa. Tehdas huolehti työntekijöidensä musiikillisesta sivistyksestä organisoimalla soittokunnan esiintymään heille tehtaan työaikana. Esityksiä pidettiin talvisin tehtaan ruokalassa tai jopa tehdashallissa, kesäisin ulkona tehdasalueella. Muut esitykset tehtaalaisille ja tehtaan asuinalueiden asukkaille pidettiin samassa salissa kuin missä teatterikin esiintyi. Kuten tehtaan teatterikin, myös soittokunta teki vierailuja muihin tehtaisiin ja paikkakunnille, kuten Tourulan kivääritehtaalle ja Kuoreveden lentokonetehtaalle. (M723.)

Tehdas tuki soittokuntaa antamalla sille tilat harjoitteluun ja pienen vuosittaisen rahallisen avustuksen nuottien ja muiden tarvikkeiden ostoa varten. Soittoinstrumentit olivat soittajien omia suuria torvia lukuunottamatta, jotka siirtyivät perintönä suojeluskunnan soittokunnalta Tykkitehtaan soittokunnalle. Nuotistoa soittokunta sai lainata muilta maan soittokunnilta. Partituureista kirjoitettiin ja sovitettiin omaan käyttöön sopivat nuotistot soittajien talkootyönä. Vuonna 1920 perustettu Suomen Työväen Musiikkiliitto julkaisi nuotistoja soittokunnille ja erilaisille orkestereille (Blom 1996: 7). Myös Tykkitehtaan soittokunta kartutti nuotistoaan tilaamalla niitä liitolta. Tehtaan avustuksen lisäksi soittokunta sai käyttövaroja esiintymisistä. Varat käytettiin soittokunnan toimintaan ja joskus jaettiin soittajien kesken pieninä soittopalkkioina. (M723.)

Soittokunnan yhteisenä harjoittelutilana toimi tehtaan Konepajan ruokala. Kuitenkin soittajien piti saada harjoitella itsenäisesti, mikä ei soveltunut

Rautpohjan tai Valimonmäen kerrostaloihin. Sopivien harjoittelutilojen puutteessa musiikki vietiin kellareihin tai tehdastiloihin:

“Jopa harjoiteltiin siellä pajassaki monta kertaa. Et jos oli ylimääräisiä harjotuksia, eikä päästy sinne harjotushuoneeseen, niin määkin muistan ihan selvästi, että kun pajaan mentiin, siellä vaan olihan siellä tuoleja ja telineitä. Olihan siellä aika iso tila, nii siellä täyty vaan harjotella sitten. Että kyllä ne oli aika primitiiviset ne harjotusolosuhteet kyllä joskus.” (M723.)

Tehtaan soittokunta ei keskittynyt vain työväen musiikin esittämiseen. Se saattaa johtua osaltaan siitä, että soittokuntaa tilasivat soittamaan kaikki poliittiset järjestöt “Kokoomuksesta kommunisteihin” (M723), eivät vain vasemmistolaisesti suuntautuneet ryhmittymät. Soittokunta sai myös alkunsa työväen perinteeseen nojaamattomasta tehtaan suojeluskunnan soittokunnasta. Soittokunta keräsi myös soittajia tehtaan kaikista henkilöstöryhmistä, se ei ollut vain työläisväestön orkesteri:

“Siellä ei kysely kenenkään yhteiskunnallista asemaa. --- Tykkitehtaan soittokunnassa, kyl siellä oli sieltä verstaan miehistä työnjohtajiin asti.” (M723.)

Tehtaan soittokunta hiljeni ja lopetti toimintansa 1950-luvun alussa tehtaan lopettaessa sen avustamisen (Jokinen 1988a: 30). Tuolloin Jyväskylään oli jo syntynyt muitakin puhallinorkestereita ja yhtyeitä, jotka näin veivät markkinoita tehtaan soittokunnalta. Soittajat siirtyivät muihin orkestereihin, kuten esim. vuonna 1948 perustettuun Jyväskylän musiikkiopiston soittokuntaan (Jakonen 1997: 230). Useat olivat jo aikaisemminkin soittaneet tehtaan soittokunnan lisäksi myös muissa kokoonpanoissa, esim. tanssiyhtyeissä ja he jatkoivat soittoharrastustaan niissä. Tehtaan soittokunnan omistamat soittimet lahjoitettiin myöhemmin perustetulle reserviläisjärjestöjen soittokunnalle. (M723.)

Aatteen paloa

Rautpohjan tehtaalle perustettiin oma Jyväskylän Työväenyhdistyksen alainen sos. dem. kerho vuonna 1947 ja sen tarkoituksena oli koota tehtaalla työskentelevät sosialidemokraattisesti suuntautuneet työntekijät yhtenäiseen ammattiyhdistystoimintaan ja sosialidemokraattisen puolueen jäseneksi. Kerhon perustaminen liittyy sodan jälkeisen ajan poliittiseen tilaan, jolloin Rautpohjan tehtaallakin käytiin valtataisteluita sosialidemokraattien ja kommunistien välillä. (Nikki 1988: 27.) Kerho perustettiin Valimonmäen kerhotilassa Tervahovissa, mutta varsinaisena kokouspaikkana toimi läheisen Mäkimatti-ketjun ravintola Bunkkerin kabinetti. (M130, M321, Nikki 1988: 27.)

Omien "Bunkkeri-kokousten" lisäksi Rautpohjan sos. dem. kerho kävi kaupungissa Työväentalolla yhteisissä kuukausikokouksissa sekä yhdessä ammattiyhdistysliikkeen kanssa pidetyissä työväen opintokerhoissa. Opintokerhoissa opiskeltiin mm. sosiaalipolitiikkaa, sosialidemokraattien toimintaa sekä ammattiyhdistystoimintaa. 1950- ja 1960-luvuilla kokouksiin ja opintokerhoihin osallistuminen oli erittäin vilkasta ja Rautpohjan tehtaalta ja asuinalueilta lähdettiin yhteisrintamana kaupungin Työväentalolle saamaan äänensä kuulluksi. (M130, M920.)

"Työväentalollahan nii kyllä kuukausikokoukset oli jatkuvat ja sitte äänestettiin aina nämä vuosikokoukset ja nämä nii. Siellähän oli hirveesti porukkaa, että aina poikaporukalla päätettiin, että nyt lähetään. Ja tuolla tehtaalla kierrettiin ja asuinalueella, että nyt männään ja ajetaan läpitte ne ja ne ja niihän sitä tehtiin." (M130.)

Näkyvimmillään poliittinen elämä Rautpohjassa ja Valimonmäessä on tullut esiin tehtaan lakkojen aikana ja punaisten lippujen hulmutessa vappumarsseilla. Tehtaalla on järjestetty puolueiden ja ammattiyhdistysliikkeen organisoimia lakkomarsseja torille tai pikaisesti päätettyjä istumalakkoja. Lakkomarsseja tehtaan portista ulos olivat

seuraamassa asuinalueiden asukkaat. Vappuisin tehtaalaiset marssivat omissa puolueporukoissaan tehtaalta torille kuuntelemaan puheita ja laulamaan työväenlauluja. (M130,N133, N241, M321.) Tehtaalaisten keskuudessa politiikasta puhuminen ei keskittynyt vain puolueiden kerhokokouksiin vaan politiikasta väiteltiin myös työn lomassa ja vapaa-ajalla.

“Se poliittinen toiminta niin se oli kyllä siihen aikaan niin kyllä sitä kinasteltiin ja väiteltiin ja piettiin puolesa. Kaikki ruokatunnitki tuolla ja niinku täälläkii ulkopuolella, nii kyllä sitä keskusteltiin.” (M130.)

“Isä oli kova politikoimaan. Se lähti äkkiä ruokatunnille ja takasin, että kerkee ruokatunnilla vielä puhua.” (M449.)

Tehtaalaisia Vasikkalammella Metalliliiton lakon aikana vuonna 1952 lähdössä lakkolaisille ja heidän perheilleen tarkoitettuun keittojakeluun Valorinteelle (M224).

Vaikka Tykkitehtaan ja Rautpohjan tehtaan työntekijöistä suurin osa onkin haastattelujen perusteella kannattanut sosialidemokraattista puoluetta, on Rautpohjan tehtaan aikaan tehtaalla ollut myös kommunistisen puolueen kerho. Lisäksi tehtaan johtohenkilöissä on ollut Kokoomuksen kannattajia, jotka kokoontuivat kaupungilla.

“Suurin osa oli varmaan sosialidemokraatteja, mutta kyllä kokoomuslasiakin oli sen takia, että tämän Asevarikon, josta tämä Tykkitehdas siirty tänne, niin se Asevarikon henkilökunta oli valittu hyvin niinku seuloen, ettei poliittisesti äkkivääriä vasemmistolaisia sinne päässy. Ne oli sitten sosialidemokraateista oikealle.” (M512.)

Poliittisuus on näkynyt Rautpohjassa ja Valimonmäessä muullakin tavoin kuin punaisina lippuina vappuna ja tehtaalaisten lakkomarsseina. Rautpohjan asuinalueen läheisyydessä oli ainakin vielä 1960-luvulla kolme eri kauppaketjun lähikauppaa, Keskus, Keskimaa ja Mäkimatti. Keskus oli ikään kuin poliittisesti neutraalein, Keskimaa oikeistolainen ja Mäkimatti vasemmistolainen. Useimmiten perheen isän puoluekanta ratkaisi mitä kauppaa kukin perhe kannatti. Näin kaupat muodostivat eräänlaisia näkymättömiä poliittisia rajoja. Kaupat toimivat myös sosiaalisen kontrollin välineinä. Naapurustossa katsottiin mitä kauppaa kukin käytti ja näin tehtiin johtopäätöksiä puoluekannasta. Itsenäisyyspäivän kynttilöiden puuttuminen ikkunalaudoilta saattoi myös kertoa vasemmistokannatuksen voimakkuudesta.

“Neutraaleinhan oli sit se Keskus, se oli niinku K-kaupan. Et kyllä sitä katottiin, ketkä käy Mäkimatissa ja ketkä käy Keskuksessa. --- Isä ei ollu millään tavalla vasemmistoon, ei kai ollu sitten oikeistolainenkaan, mut kyl hän hirveen tarkkaan seurasi aikaa. Esimerkiks semmonenki asia, että kun oli nää tullin liikuntajutut, nehän oli hirveen vasemmisto. Me ei saatu mennä sinne naisjumbaan, isä ehottomasti kielsi. Isä sano, että siinä niinku leimautuu. Vaikka se oli semmonen luonteva juttu oli olla se vasemmistolainen. --- Ja olihan se esimerkiks itsenäisyyspäivän kynttilöitä, niin ei ne vasemmistolaiset koskaan laittanu ikkunoihin.” (N454.)

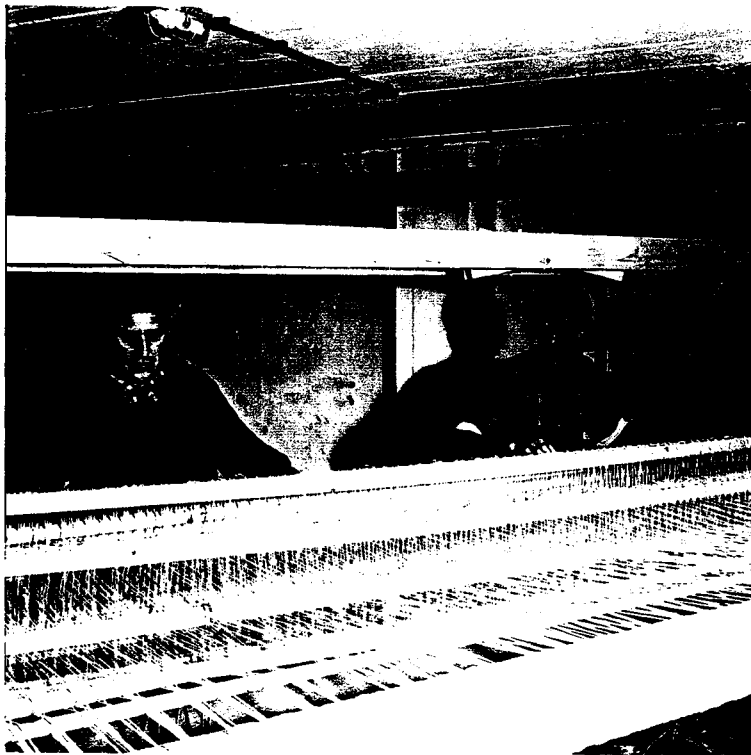
Vaikka vasemmistopuolueiden kannattaminen on ollutkin Rautpohjassa ja Valimonmäessä erittäin yleistä ja arkipäiväistä, on asukkaiden joukkoon mahtunut myös poliittisesti sitoutumattomia, jotka eivät ole halunneet ottaa kantaa politiikkaan sen missään muodoissa, kuten järjestöjen urheiluiissa tai muissa puoluepoliittisen taustan omaavissa harrastuksissa.

Kerhot, talkoot ja muu yhteinen toiminta

Jo Tykkitehtaan aikana tehtaalaiset perustivat lukuisia kerhoja, joiden toiminta on ollut erittäin vilkasta. Kerhot on tarkoitettu vapaa-ajan virkistykseksi tehtaan työntekijöille ja Rautpohjan ja Valimonmäen asukkaille. Näkyvintä toimintaa on ollut shakkikerholla, kalakerholla, moottorikerholla ja kamerakerholla. Näiden lisäksi tehtaalla on toiminut ainakin myös keilakerho, bridgekerho ja taidekerho. Sotien aikana tehtaalle muodostettiin suojelu- ja huoltotyöhön oma suojeluskuntaosasto sekä Lotta Svärd-osasto. (Jokinen 1988b: 80, 259.) Kerhot ovat yhdistäneet tehtaalaisia sekä alueiden asukkaita, sillä niiden jäseniä ovat olleet sekä työläiset että johtoportaan kuulumat. Osa kerhoista jatkaa yhä toimintaansa, mutta ne eivät kosketa samalla tavalla koko asuinalueita kuin aikaisemmin, koska suuri osa niiden jäsenistä asuu tehtaan asuinalueiden ulkopuolella. Tehtaan kerhojen yhteisenä kokoontumispaikkana toimi alussa Tervahovi, joka oli entinen tehtaan ruokalaparakki Valimonmäessä. Tervahovin tilalle rakennettiin 1940-luvun lopulla uusi kerhotalo, joka vielä nykyisinkin toimii tehtaan kerhotilana.

Tykkitehtaalla alkoi toimia kalastuskerho jo sotien aikana. Se on järjestänyt kesäisin onkikilpailuja ja talvisin pilkkikilpailuja. Kalastuskerholaiset rakensivat talkootyönä oman kalastusmajan Korpilahden Puolakkaan Päijänteen rannalle, jota kerholaiset perheineen voivat kesäisin käyttää. (M130, M624.) Rautpohjan moottorikerho aloitti toimintansa vuonna 1963,

jolloin autot alkoivat vakiintua jyvaskyläläisessä maisemassa (Jokinen 1988b: 260). Moottorikerholaiset perustivat Valimonmäen saunan läheisyyteen oman autokorjaamon ja huoltoaseman. Huoltoasema oli kuitenkin myöhemmin siirrettävä pois keskeltä asuinalueelta sen vaarallisuuden vuoksi Kukkumäkeen, Keskussairaalan taakse, jossa se sai nimen Roil Oy. (M920, N1225.) Moottorikerho järjesti myös kilpa- ja taitoajoja sekä valmisti erilaisia autovarusteita ja varaosia (M624).

Valimonmäen asukkailla oli yhteiset kangaspuut kellarissa.

Rautpohjalaiset ja valimonmäkeläiset huolehtivat myös hengellisestä toiminnasta perustamalla oman raamattupiirin ja olemalla mukana seurakunnan organisoimassa diakoniapiirissä. Raamattupiiri kokoontui päiväsaikaan piiriläisten kodeissa tai Valimonmäen kerhotilassa ja se oli tarkoitettu pääasiassa alueen asukkaille. Diakoniapiiriläiset kokoontuivat myös kodeissa. Vaikka piiri ulottuikin tehtaan asuinalueiden rajojen

ulkopuolelle, avusti tehdas sitä pienellä rahasummalla. Diakoniapiiriläiset valmistivat mm. käsitöitä myyntiin seurakunnan ja diakoniatyön hyväksi. (N133, N325.)

Talkoot ovat perinteinen suomalaiseen talonpoikauskulttuuriin liittyvä työllä auttamistapa, jolla on katsottu olevan sosiaalisesta luonteestaan johtuen yhteenkuuluvuutta tuova merkitys. Talkootyönä on esim. rakennettu taloja, korjattu viljaa ja raivattu maata. (Leiponen 1987: 11-12.) Rautpohjan ja Valimonmäen asuinalueiden asukkaiden yhteisestä talkootoiminnasta haastateltavat mainitsivat tärkeimpinä motti- eli halonhakuutalkoot. Mottitalkoiden tarkoituksena oli sota-aikana helpottaa Suomen kireää polttopuutilannetta (Jokinen 1988b: 83, Leiponen 1987: 241). Rautpohjalaiset miehet kävivät tekemässä vaaditun mottimäärän Jyväskylän lähimetsissä. Myös lapset ja naiset otettiin mottimetsään mukaan apuvoimiksi.

“Sota-aikaanhan oli se niin sanottu semmonen mottimarssikin tuota ja jouduttiin sitten heti sodan perään mekin isän kanssa mottimehtään. En muista montako mottia sen piti tehdä puita ja me lapset oltiin mukana. Ne piti ne havut kerätä kasaan ja mottipinot rakentaa ja sellasia jouvuttiin ihan vapaaehtosesti tekemään.” (M836.)

Eräänlaisena talkootyönä haastateltavat näkivät myös tehtaan koppiautolla tehdyt yhteiset marjaretket lähikuntiin. Koska autoja vielä 1940-50-luvuilla oli erittäin harvoilla, oli tehtaan auto ainoa keino päästä marjaan kaupungin ulkopuolelle. Tehdas huolehti näin työväestään ja heidän perheistään. Marjaretki oli koko perheen ja asuinalueiden asukkaiden yhteinen vuosittain toistuva sosiaalinen tapahtuma.

“Kesällä sitten nii lähettiin aina marjaan. Tehtaan semmosella koppiautolla mentiin sitten. Ja tuota tonne pitkin Leivonmäkkee ja mihin kauas lie ajettiin sitten aina niinku puolukkaan ja. Kaikki oli tuttuja keskenään.” (N931.)

“Puolukka-aikaan tehdas järjesti esimerkiksi semmoset kuorma-autot, missä oli isot kopit tuota lavalla. Saatto lähtee kolme neljäki kuorma-autoo ja

puolukkaan ja muistan vielä siitä hyvin, että siihen aikaan aina hirveesti puolukkaa muuten aina löytyi. Sinne piti lähteä vanhempien mukaan ja oli eväspullot kahvia ja korviketta ja voileipää ja siellä oli ihan mukavaahan siellä oli”. (M836.)

Varsinaista talkootyötä Rautpohjan ja Valimonmäen asuinalueiden hyväksi ei ilmennyt ennen kuin alueille perustettiin asukastoimikunta vuonna 1993. Aikaisemmin alueilla oli talonmiehet, yksi kahta taloa kohti (N624), jotka huolehtivat pihojen lakaisusta ja talvisin lumitöistä. Näin ollen mitään pihatalkoita ei tarvittu ennen kuin talonmiehistä luovuttiin. Asukastoimikunta on mm. tehnyt kukkaistutuksia talojen pihoihin ja järjestänyt yhteisiä pihojen siivoustalkoita keväisin ja syksyisin, jonka jälkeen se on tarjonnut talkoosaunan (N241, M624, N1146).

Tehtaan puolelta organisoimatonta toimintaa oli rautpohjalaisten ja valimonmäkeläisten säännöllinen kokoontuminen Voionmaankadun varrella sijaitsevilla läheisillä ravintoloissa Mörssärissä ja Bunkkerissa varsinkin palkkapäivisin.

“No nehän [ravintolat] oli ihan voimakkaassa käytössä hyvänen aika. Kun rupes tilipäivä tulemaan, niin silloin ei tahtonu enää saaha miehiä ylitöihin, kun oli semmosia sotakorvaushommia ja semmosia nii piti saaha tehtyä ylitöitä. Nii niitä ei tahtonu saaha siihen enää silloin tilipäivänä. Se oli niin kiireistä, sinne pitäis mennä sinne Mörssäriin ja kyllä ne oli hyvin miehitetty niinku sanotaan.” (M624.)

Mörssäri oli alunperin oikeistolaisen SOK:n ylläpitämä ravintola ja Bunkkeri vastaavasti vasemmistomyönteisemmän Mäkimatin. Tehtaalaiset kuitenkin ylittivät puoluerajoja ja kävivät molemmissa paikoissa. Ravintolat olivat ennen kaikkea miesten maailmaa, joissa politikoitiin ja puhuttiin töistä.

-”Sehän [Mörssäri] oli rautpohjalaisten taikka silloisten tehtaalaisen kantapaikka oikeen ja enemmän suosittiin niinkun tätä Mäkimatin puolta, koska se oli niinku Työväenliikkeen ravintola ja tää [Mörssäri] Keskimään ravintola on. Mutta tuota kyllä se loppujen lopuks meni sillä tavalla, että

kaveri pääs Keskimaalalle, mutta ei päässy Mäkimattiin tai päin vastoin. Muutettiin paikkaa. --- Siellä politikoitiin kyllä ja sitten tehtiin töitä.” (M224.)
 -”Joo, siellä varmaan rakensivat monta konetta, välillä oli varmaan vaikeuksii ulos saada ne koneet sieltä.” (N525.)

Eräs lapsuutensa 1940-luvulla Rautpohjassa viettänyt muistelee viikonlopun viettoa näin:

”Isät kun tuli illalla kottiin, niin ne muutti tota pyhähousut päälle. Ei ne ollu verkkapuvuissa eikä farkuissa. Ne laitto oikeen puvun päälle ja sitten jos ne ei istunu siinä pihassa ja jutteli, nii sit ne lähti kävelemmään.” (N931.)

Usean tie vei arvatenkin tehtaalaisten kantapaikkoihin viimeistelemään työviikon töitä.

Vuonna 1924 Jyväskylän Työväenyhdistyksen omistukseen suojeluskunnalta siirtynyt tanssilava Ainola Jyväsjärven etelärannassa (Niemi 1997: 154-155) oli rautpohjalaisten ja valimonmäkeläisten tanssinharrastajien suosiossa kesäisin. Ainolaan lähdettiin joko oman perheen kesken tai tuttujen pariskuntien tai naapurien kanssa. Myös lapset saatettiin ottaa mukaan. Koska Jyväsjärven ylittävää siltaa ei ollut, hoidettiin kuljetukset Ainolaan moottoriveneillä. Myöhemmin kuljetuksista alkoi huolehtia Hildenin laivayhtiö. (M321, N624, M624, M836.)

”Siellä minä tuon rakkaani löysin tuolta Ainolasta tai saattaa se olla Valorinnettäki, mutta siellä minä sen varsinaisesti, niinkun rakastuin ja löysin sieltä sen ja kyllä se oli meille se mejän nuoruuen tanssipaiikka ja kesäpaikka. Siihen aikaan siellä kävi tuhatkaheksansataa jopa kakstuhatta ihmistä kävi tansseissa. Siellä esiinty kaikki maan parhaat, Olavi Virrat ja Henry Thiilit ja Rautavaarat ja ketä kaikkia siellä oli ja se oli hyvin kuuluisa ja suosittu. Semmoisella pienellä, sekin oli Rautpohjassa jyräjänä, mut sillä oli semmonen Sotka-moottorivene, semmonen kaheksan metriä pitkä ja se putputti ja putputti ja se oli rasvanen se diiseli siinä keskellä venettä. Se vei tästä järven yli, vei sen lätäkön yli ihmisiä ees takasin ja kunnes ne pikkuhiljaa kasvo isommaks ne veneet.” (M836.)

Ainolan tanssilavasta on jäänyt rautpohjalaisten ja valimonmäkeläisten mieleen toinenkin funktio. Sen rantasaunassa Rautpohjan tehtaan miehet järjestivät toisiaan ja muita jyväskyläläisiä tehtaalaisia vastaan löylykilpailuja. (M321, M836, M920.)

“Sotien jälkeen siellä [Ainolassa] oli kovia löylykilpailuja, kun siellä oli se sauna. Siellä sitte, tais olla Närhin Viljo kova kylpymies ja sitten oli toinen täältä Rautpohjasta, se oli kivääritehtaalta tämä Närhi, ja sitten sosiaalipäällikön veli Yrjö Lehto, joka ei lähteny pois saunasta kun viimesenä. Siellä sitten taas löylykilpailtiin ensin ja siellä oli enemmän väkkee, mut sieltä vähin erin lähtivät, kun löyly rupes olemaan niin kova. Siellä oli sitten löylynheittäjä, joka tuota oli mahallaan lattialla ja sitten kun ne pyyti lisää löylyä niin se sen verran kärsi nousta, et se heitti lisää löylyä. Ja niin siinä sitten kävi, että Närhi tuli ensin pois ja sitten vasta tämä Lehto ja kummaltaki oli hartiat palanu.” (M321.)

Tanssikiellon purkautuminen sodan jälkeen mahdollisti myös pelkkien tanssien järjestämisen. Tanssikiellon aikana tanssit naamioitiin usein osaksi ohjelmallisia iltamia, järjestettiin ns. nurkkatansseja. (Kurkela 1983: 69-70, Väkevä 1983: 13.) Sodan jälkeen rautpohjalaiset alkoivat järjestää omia tanssejaan tehtaan levyhallin ruokalassa, jossa toimi myös teatteri. Tehtaan soittokunta vastasi usein musiikkipuolesta. Tansseja saatettiin organisoida teatteriesityksen päätyttyä tai muuten vaan lauantai-iltaisain. (M321, N624, N931.)

Rautpohjalaiset ja valimonmäkeläiset miehet harrastivat epävirallista kortinpeluuta läheisen Hippoksen hämyisissä pusikoissa. Hippoksen suoperäinen alue toimi sotiin saakka miltei ainoastaan ravikilpailujen näyttämönä. Sinne alettiin kaavilla urheilutaloa jo vuonna 1954, mutta rahoitusongelmien takia monitoimitalo valmistui vasta 1970-luvun lopulla. (Roiko-Jokela 1993: 117, 119.) Hippos säilyi siis, ravirataa lukuunottamatta, rauhallisena ja raivaamattomana luonnontilaisena paikkana pitkään ja se mahdollisti rautpohjalaisten ja valimonmäkeläisten korttipiirien toiminnan. Kortinpeluu rahapanoksin ei ollut sallittua, joten pelaamisella oli kielletty ja

salainen leima ja sitä pidettiin ehkä paheellisenakin ajanvietteenä. Kukaan haastatelluista ei tunnustanut itse käyneensä pelaamassa korttia Hippoksen "kasinolla". Mahdollisten poliisiratsioiden takia pelaajat järjestivät vartiomiehiä varoittamaan heitä:

-”Sitten kun tää Hippos oli sellanen monttunen ja pajunen ja kuoppanen, nii siellähän sitte alueen porukka nii ukot kävi pelaamassa korttia. Minä olin sitte, minä en kyllä pelannu korttia, määhän olin sen päättäny silloin nuorempana, et määhän en pelaa korttia, nii määhän en ikänä sotkenu korttipeliin. Määhän olin sitten niinku aina vahissa, että tulleeke poliisia tai muita. --- Siellä ei puhuttu politiikkaa, ne vaan pelas.” (M130.)

-”Nii ja tämä ei ollu mitään siis semmosta suurta tää pelaaminen, että tää oli ihan pienissä. Se oli vaan ajankulua.” (N133.)

-”Joo, mut oli se kun oli seteleitä pöyässä, niin poliisit kun tuli, kun naiset soittiki poliisit salaa, nii ei muuta kun rahat meni valtiolle ja ukot putkaan. Tai ne vei sinne poliisilaitokselle ja kävelivät takasin. Vanhat ukot.” (M130.)

Kortinpeluuseen saattoi liittyä myös alkoholin käyttöä, joka sekin oli ennen 1960-lukua tiukasti sosiaalisesti kontrolloitua ja negatiivisesti leimattua. Iltaisin Hippos heräsi eloon, kun "kasinon" kynttilät syttyivät ja miehet aloittelivat peli-iltaa.

”Siinä Hippoksen toisessa päässä, missä tää monitoimitalo on, nii siinä oli sitä samaa suota, mutta siinä kasvo sitte semmosta pajukkoo ja risukkoo ja siellä sitte tykkitehtaan miehet kävi kortilla. Ne kävi syksyllä yöhön myöhään ne pelas korttia. Niillä oli kynttilä palo ja tuota kai niillä oli sitte pikkusen viinaksia siinä ja ne pelas korttia ja akat piti pahana, missä heijän ukot on ja ne ilta illan perrään ne pelas korttia.” (M836.)

Kyläily ja naapuruussuhteet

Rautpohja ja Valimonmäki olivat erittäin tiheästi asuttuja sodan jälkeen ja vielä 1960-luvullakin suurten perheiden takia. Koska asunnot olivat nykymittapuun mukaan pieniä, oli luonnollista, että elämä levittäytyi omien vuokraseiniä ulkopuolelle erilaiseen toimintaan. Tästä hyvänä esimerkkinä ovat tehtaan järjestämät harrastukset, kuten teatteri ja kerhot sekä myös

asukkaiden omaehtoinen yhteinen toiminta. Suurin osa asukkaiden välisistä kontakteista tapahtui kuitenkin spontaanisti ja luonnollisesti pihalla tai talojen portaikoissa. Varsinkin naiset tutustuivat toisiinsa ollessaan lastensa kanssa ulkona. Hiekkalaatikoiden reunoilla kerrottiin omat ja toisten, naapurien, kuulumiset. Naapureihin tutustuminen saattoi tapahtua myös suunnitelmallisesti ja organisoidusti, kuten eräs 1950-luvulla Rautpohjaan muuttanut kertoo:

“Minäpä kerron miten läheistä sitä oltiin, niinkun yhteen perheeseen tai semmoseen kuuluvia. Kun minä tulin tänne hänen [miehensä] vanhemmilleen niinku miniäks, nii anoppi minulle esitteli nämä ihmiset ja minut otettiin vastaan, että kaikki halus tervehtiä ja sillä lailla se hyväksyntä sinne. Että sinne otettiin niinkun tähän joukkoon vastaan.” (N133.)

Uusi asukas näin ikäänkuin initioitiin uuteen ja vieraaseen asuinyhteisöönsä. Asukas hyväksytettiin yhteisöllä esittelemällä hänet naapureille. Hyväksyttäminen on merkki siitä, että asukas ei ole naapureille vähäpätöinen, kuka tahansa uusi muuttaja, vaan että hän on osa perhettä, johon hän voi samaistua. Esittely on initiaatoriitti, jonka kautta hänestä tulee perheen jäsen.

Koska asuinalueiden asukkaiden vaihtuvuus oli vähäistä, syntyi asukkaiden välille ystävyysuhteita ja yleensäkin naapurisuhteet olivat läheisiä ja kiinteitä. Naapuriin saatettiin poiketa ilman tärkeämpää asiaa. Erityisesti naiset kävivät toistensa luona kahvilla päiväsaikaan, jolloin miehet olivat töissä (N1146). Ovet eivät kuitenkaan olleet avoinna koko ajan kaikille vieraille. Ne, jotka olivat paremmin tuttuja keskenänsä olivat tervetulleempia poikkeamaan kylään milloin tahansa kuin ne, joiden kanssa seurustelu oli vähäisempää. Näin pystyttiin kontrolloimaan vieraita ja suojelemaan oman kodin rauhaa ja intimiteettiä, säilyttämään viimeinen oma linnake vilkkaassa asuinympäristössä (ks. Saarikangas 1993: 51).

“Olihan semmosia ryhmittymiä, ketkä kävi toisissansa ja oikeestaan ehkä semmonen, emmää oo varma, mut musta tuntuu, että semmonen kirjottamaton sääntö oli, että ne jotka enempi käviki ja oli tuttavia keskenänsä, niin nehän sitten saatto avoimemmin mennä. Mutta sitten oli aina ihmisiä, jotka oli vähän ei-toivottujaki. Eli ei oikeen välitetty, et nyt se vaan rimpauttaa ovikelloo ja tulla paukahtaa sisälle.” (N454.)

Rautpohjalaiseen ja valimonmäkeläiseen arkielämään on kuulunut oleellisena osana naapurien auttaminen. Auttaminen oli yleisintä lasten kohdalla. Saman talon naiset katsoivat muiden samassa talossa asuvien lasten perään. Naapuria autettiin myös muuttotapahtumissa ja kuolemantapauksen sattuessa naapurustossa. (N525, M624, N624, N1031, N1146.) Erään haastateltavan mukaan auttaminen oli luonnollista ja asiaankuuluvaa, koska naapuruussuhteet olivat kiinteitä ja naapurit saattoivat olla tavallaan jatkoa omalle perheelle, josta välitettiin:

“Auttaminen oli niinku luonnollinen asia. Että toiset oli auttajia ja toiset autettavia. Mutta kyllä musta tuntuu, että kun enempi tiedettiin toisesta, niin jotenki tietyllä tapaa osattiin suhtautuaki toisin. --- Että niinku sanotaan nyt, että jossakin perheessä vaikka mummu kuoli, niin kyl se oli vähän niinku siinä sen lähipiirin, muutkin suri ja kaikki oli aidosti järkyttyneitä. Tai jos joku oli sairaana tai oli hankaluutta, niin jollakin tavalla koitettiin auttaa. Tai jos jonkun isä alko vauhilla alkoholisoitua, niin siinäkin jollakin tavalla koitettiin sitä perhettä tukee.” (N454.)

Elämä tiiviissä asuinyhteisössä, jossa naapurit tunsivat hyvin toisensa, ei sujunut kuitenkaan aina aivan ongelmitta. Varsinkin monilapsiset perheet saattoivat saada osakseen syytöksiä meluisuudesta ja rauhattomuudesta. Naapureiden kanssa voitiin olla jopa sotajalalla, jolloin toista ei edes haluttu kohdata porraskäytävässä. Harmonisella naapurielämällä oli siis kääntöpuolensa.

“Mul on tuota vaimo ja viis poikaa ja jokaisella yks sisko siis yks tyttö ja tällä perheellä myö siellä elettiin, Rautpohjan alueella, joka oli yks ongelma siinä mielessä, kun oli iso perhe, niin tapahtuu kaikenlaista ja siinä tulee ne naapurikenkkuilut ja hyväksymiset ja. Kuka hyväksy, kuka pahotteli, kuka haukku, kuka teki mitäki. Siinä sai puolesa pitää ja ku minäkii oon

sanavalmis mies, niin ei minun silmilleni paljo hypitty. Mutta kumminkin sitä sai aina vähä kärsiä. Lapset varsinki. Kun meitä isoperheisiä oli siellä parhaillaan yli kolmesta lasta ja kakstoista lasta per perhe ja niin myö saatiin kärsiä kaikki mitä tapahtu. Niin kaikki pantiin aina meidän syyks. Teijän pojat ja teijän pojat, että tämmöstä oli se sosiaalinen elämä siinä yhteisössä.” (M920.)

“Vaikka samassa rapussa asuttiin, niin siinä oli kaks semmosta naista, joiden kanssa ei oikeen tultu toimeen ollenkaan. Että ei ne häirinny, mutta jos ne kuuli, että meillä aukes ovi, niin ei ne kyllä lähteny rappukäytävään silloin kyllä, kun meidän ovi aukes.” (M920.)

“Tommosessa yhteisössä kun elämää on, niin tottakai sitä nyt, kun vielä on semmosia, jotka herkästi pistää nokkasa toisten asioihin, niin ehkä siinä sitten tulee tommosta sanakopua.” (N841.)

Rautpohjan ja Valimonmäen tiiviisiin asuinyhteisöihin on liittynyt oleellisesti sosiaalinen kontrolli erityisesti siihen aikaan, kun asunnoissa asui vielä ainoastaan tehtaalaisia ja asukkaiden vaihtuvuus oli vähäistä. Naapurit, jotka tunsivat hyvin toisensa, valvoivat toistensa tekemisiä sekä positiivisessa että negatiivisessa hengessä. Käytännössä tämä on ollut helppoa jo rakennusten lähekkäisyyden takia. Asunnoista on suora näkyvyys toisten talojen asuntoihin. Sosiaalisella kontrollilla pyrittiin yhdenmukaistamaan asukkaiden käyttäytymistä. Poikkeavasti käyttäytynyttä henkilöä arvosteltiin ja hän saattoi joutua moninaisten epävirallisten juorujen kohteeksi.

“Oliks se aina niin hyvästäkään ja oliks se aina niin pahastakaan, niin kyllähän toisten asiat aika hyvin tiedettiin. Näin pieni tämmönen suljettu yhteisö, jossa ikkunoita suuntaan ja toiseen. --- Ja kyllähän aina asuinyhteisöön tulee semmosia kirjoittamattomia sääntöjä, käyttäydytään sen tietyn kaavan mukaisesti. Että ihan tietyt oletukset ja kauhee, jos siitä joku poikkes. Mut kyl musta tuntuu, että se on aika paljo semmonen sosiaalinen kontrolliki esimerkiks, että kenen isä tuli juovuksissa kotia.” (N454.)

Haastattelujen perusteella sosiaalinen kontrolli on ollut vahvinta juuri alkoholinkäyttöön liittyvissä seikoissa. Rautpohjalaisesta ja

valimonmäkeläisestä juomakulttuurista haastateltavat antoivat ristiriitaista tietoa. Toisaalta asukkaiden runsaskin alkoholinkäyttö ja laitton alkoholin valmistus tuotiin esille avoimesti:

“Sitten tuli vasta se eri kulttuuri sitten kun Rautpohja rupes tekemään paperikoneita, että rupes tulemaan tuo haponkestävä ja ruostumaton teräs valtaan, niin nehän rupes niitä pontikkapannuja sitten tekemään. Niitähän oli joka toisella miehellä.” (M836.)

Toisaalta koko ilmiön olemassolo haluttiin kieltää ja tehdä siitä eräänlainen tabuoitu aihe. Alkoholinkäytön kieltämisellä viitattiin juuri sosiaaliseen kontrolliin. Epämääräisesti käyttäytyvä, asuinalueen kirjoittamattomista säännöistä poikkeava henkilö menettäisi kasvonsa yhteisön edessä:

-”Täällä oli aivan muutama henkilö, joka oikeestaan käyttiki [alkoholia], että se oli hyvin vähäistä. Jos ne käytti, niin se tapahtu sitten sillä lailla sisäpiirissä, mut ei mitään koskaan ollu tappeluja eikä rähinöitä eikä tämmöstä. Se ois ollu jo niin suuri skandaali silloin. (N133.)

-”Ja mää uskon vaan, että se johtu paljon siitä, että montaa hävetti, että jos tuo nyt näki, että mä oon ollu tissuttelemassa, niin seuraavan päivän varmaan häpes niin kamalasti. Mutta eihän nykysin kukaan häpee mitään.” (M130.)

Sosiaaliseen kontrolliin ei suhtauduttu aivan neutraalisti, vaan sitä haluttiin myös estää. Kaikkea ei haluttu paljastaa naapureille. Asukkaat eivät pyrkineet suojelemaan omaa kotiaan vain ei-toivotuilta vierailta vaan myös muiden ihmisten katseilta. Raja yhteisön ja yksityisyyden välille saatettiin vetää konkreettisesti laittamalla verhot ikkunoiden eteen iltaisin:

“Must tuntuu, että oltiin tarkempia kuin nykysin ihmiset on siitä, että näkykö mun huusholli. Mut mä kyllä muistan, kun pantiin tiukasti verhot kiinni, et kun aletaan iltapuuhiiin, et ei suoraan näy, et käyään pesulla tossa ja liikutaan yöpaitasillaan. Must se liittyy siihen, että se aika, et silloin oli niinku toisenlaiset ajatukset.” (N454.)

Vaikka sosiaalinen kontrolli käsitteenä saattaakin luoda negatiivisen konnotaation, on sillä positiivisiakin merkityksiä. Yhteisö tarjoaa turvan ja

pitää huolta jäsenistään tarkkailemalla heitä. Yhteisön kontrolli pitää jäsenen kaidalla polulla. Yhteisö seisoo yksilön takana.

“Ainahan siellä oli skismaaki, olihan siellä ihan tappeluitaki ja noi, mutta tuota jotenki musta tuntuu, että se oli ensinnäki sehän oli hirveen turvallista asua. Kaikkihan piti aina avaimet ovesa.” (N841.)

Saunat ja pyykkituvat arkirituaalien näyttämöinä

Rautpohjan saunarakennus kesällä 1999.

Rautpohjan ja Valimonmäen asuinalueiden sosiaalisen elämän “kehtoja” olivat ja ovat yhä vieläkin saunat. Sauna kokoaa alueiden asukkaat muutamana iltana viikossa yhteen miesten ja naisten saunavuoroille.

Yleisten vuorojen lisäksi saunoissa on perhekohtaisia vuoroja ja aikaisemmin oli myös oma vuoronsa tehtaan johtajille. Koska alueiden taloissa ei vieläkään ole talokohtaisia saunoja, tarjoavat yleiset saunat ainoan mahdollisuuden kylpemiseen. Perhevuoroja on yhä liian vähän ja siten yleiset miesten ja naisten vuorot ovat säilyneet suosittuina. Asukastoimikunnan vaatimuksesta saunat lämpenevät nykyisin myös lauantaisin sekä kaikkina kesäkuukausina.

Vaikka saunat ovat yhä kovassa käytössä, on saunomiskäyttäytymisessä kuitenkin tapahtunut selviä konkreettisia muutoksia: perheiden koon pienennyttyä saunoista on tullut rauhallisempia paikkoja. Aikaisemmin sauna saattoi toimia mm. poikien vesisotatantereena, jolloin hämärät lauteiden aluset toimivat oivina lymyilypaikkoina (N325). Saunajat ovat luopuneet myös vastankäytöstä, mikä on vaikuttanut saunan siisteyteen (M624). Saunoissa viihtyviltä tuholaisilta kun ei ole menneinä vuosikymmeninä välttytty:

“Sillon sota-aikaan ja vielä vähän sen jälkeenki, niin sehän oli mieletöntä tässä asuntoalueellaki muummoassa niin oli niitä torakoita ja lutikoita ja näähän siellä tuolla saunatiloissa, niin siellähän ne niinku päinvastoin lisäänty, ku enemmän ja enemmän oli ihmisiä ja oli kauheen suosittuja ne saunat. Oli kuule valtava tämmönen kaks ja puol metriä korkee tämmönen se kiuas, semmonen pyöree, semmonen torvi ja sinnehän mahtu ainakin viiskymmentä ihmistä sinne saunanlauteille. Siellä ne heitti löylyä siihen. Mutta siellä oli sitten siellä pukusuojassa sellaset lavitsat, semmoset penkit ja siinä oli sitten semmonen päännoja. Sen päännojan kun aukas, niin prrrr, kun meni torakoita ja se oli karmeeta kyllä. Mutta ei sitä sillon pitäny niin kauheena.” (M836.)

“Vastamiehiä ei enää ole, jotka kylpis oikeen vastalla. Se oli ennen aikaan silloin nii, oli erittäin kovia semmosia, jotka kylpi vastalla ja siellä oli kassalla myytävänäki näitä vastoja. Ja tuota sikälhän se on siistiytyny se saunahomma, että kun vastoja viiään sinne paljo, niin lähteehän niistä lehtiä, ei siinä mikään auta.” (M624.)

Myös itse sauna tilana on muuttunut: puulämmitteisen suuren kiukaan tilalle on tullut pieni sähkökiuas, mikä on tuonut lisää tilaa saunaan. Puukiuas vaati myös lämmittäjän, joka kävi välillä lisäämässä puita:

“Siellä oli hirveen iso kiuas, katosta lattiaan, et siis laudetilaaki oli vähempi kuin nyt. Se oli semmonen puulämmitteinen kiuas, joka oli siis ihan pelottavannäkönen, se oli aivan kauheen näkönen. Ja äiti varotti, ei silloin ollu mitään, äiti sano aina että 'älä nyt mee liian lähelle et vaan polta ittees'. Ja sit se yks Vaittisen täti, joka niitä pyykkiäkin pesi, niin sillä oli semmonen, kun tehtaalla oli siihen aikaan semmonen tummansininen työtakki päällä ja sit se kävi aina välillä sit tuli sieltä lauteitten alta ja pani puita. Ja hirveen ykstopotisen olonen ihminen. Ei se juurikaan lapsille sanonu mitään.” (N454.)

Saunojen funktio ei ole pelkästään rajoittunut peseytymis- ja puhdistautumispaikaksi, vaan niillä on ollut tärkeä tehtävä myös alueiden asukkaiden välisessä tiedonvälityksessä, juoruilussa, sekä erityisesti miesten puolella ruohonjuuritason politikoinnissa ja menneen työviikon työasioiden selvittämisessä. Saunoissa kasvatettiin omat ja naapureiden lapset, tehtiin uudestaan tehtaan työt ja parannettiin toisten elämää.

“Se on sellanen tietopankki kyllä”. (N454.)

“Se oli semmonen, että siellä vaihettiin kaikki kuulumiset ja siellä setvittiin joo kaikki asiat ja. --- Etupäässä se oli lapsista ja niihen kasvatuksesta ja sitten juoruja tietysti. --- Niitä täyty levittää sitten niitä juoruja, siellä kuuli sitten kaikkee ja se oli kyllä se yhteinen tapaamispaikka oikeen.” (N624.)

“Saunat oli tämmösiä kokoontumispaikkoja tietenkin, missä tiettiin paremmin naapureitten asiat kuin naapurit ite.” (N841.)

“Siinä käytiin kaikki asiat lävitte mitä on tapahtunu viikon aikana ja miehet juoruili niinku naisetki, että ei se sen kummempata ollu. Ketä haukuttiin, ketä kehuttiin.” (M920.)

“Kyllä siellä tuota nii, silloin nimittäin oli kovat kamppailut niinku esimerkiks ammattiyhistysliikkeen sisällä justiin nämä sosiaalidemokraattien ja kommunistien tuota valta ammattiyhistysliikkeessä nii kyllä niitä puitiin siellä saunassa. Joskus kovallaki äänellä.” (M321.)

“Väkee oli niin kauheesti ja pieniä poikia niitä oli niin hirveesti, että ja sitte siihen se aina meni sitte, että kun joku alko työjutuista kertoo, nii sit tehtiin ne viikon työt melkeen uuestaan siellä toisen kerran.” (M130.)

Saunat ovat säilyttäneet tämän kommunikaatiofunktionsa aina 1990-luvulle. Erään rautopohjalaisen asukkaan (N454) mukaan ihmisistä on tullut sanoissaan hienotunteisempia ja diplomaattisempia kuin aikaisemmin. Koska alueen asukkaiden vaihtuvuus on ollut viime vuosina nopeaa, eivät kaikki enää tunne toisiaan. Sen vuoksi keskusteltavat aiheet ovatkin siirtyneet henkilökohtaisista asioista käsittelemään enemmän alueiden yleisiä tapahtumia.

“Jollakin tavalla tietynlainen semmonen samanlainen henki on siellä. Siellä niinkun kuulee asioita ja siellä puhutaan ja sitten musta on jollakin tavalla ihan ihanaaki, pitää joskus ihan istuu siellä ja kyl mää monta kertaa otan osaa siihen keskusteluun. --- Joskus ihan kivaki kuunnella, niin se on jollakin tavalla niin luontevaa, että vaikka siinä ei ois kysymys ilkeydestä eikä oikein juoruilusta, mut erittäin hyvä paikka. Sit voi ite harkita, että kuinka paljon tässä oli totta. --- Kauheen diplomaattisia kyllä ollaan, että ihmiset on varmaan jo oppinu sen, että se on vähän semmonen, että ei pidä kauheen rajusti sanoa. Mutta että must edelleen tietty ilmapiiri ja henki on, et siellä niinku tietyt asiat puhutaan ja jutellaan ja sitten tosiaan ihan parhaiten tän alueen asiat vieläkin tulee, jos istuu siihen tiettyyn aikaan siellä.” (N454.)

Sauna toimi siis osaltaan myös sosiaalisen kontrollin välineenä etenkin menneinä vuosikymmeninä. Saunassa oli tiettyjä kirjoittamattomia sääntöjä. Kiellettyihin puheenaiheisiin kuuluivat mm. palkat ja uskonto, mutta työstä ja politiikasta saattoi puhua vapaasti. Sosiaalista kontrollia edustaa myös juoruilu, johon eivät syyllistyneet pelkästään naiset vaan myös miehet. Juoruilun avulla pidettiin naapurit “kurissa”. Omaa sekä lasten käyttäytymistä täytyi tarkkailla tai muutoin saattoi joutua yleisen keskustelun kohteeksi seuraavalla saunakerralla.

Saunasta muodostui sosiaalinen tapahtuma ja elämän järjestäjä, eräänlainen toistuva ja jatkuvuutta tuova rituaali, jota muisteltiin mielellään.

Tietyt illat viikosta on jo vuosikymmeniä pyhitetty saunomiselle ja sama perinne jatkuu yhä.

“Äideillä oli ne pikkulapset kaikki mukana nii siellä oli kamalan täyttä, että siis täyty seisoa, että sinne mahtu pesemään. Jokaisella oli sankko siinä edessä ja sitä pestiin siinä ja kopsutettiin lapset ja hiukset ja löylynpuoli oli nii siellä ja huudeltiin toisillemme terveiset ja puhuttiin ne kuulumiset kaikki, että siellä istuttiin kuin kanat orrella kaikki näin ihan monessa rivissä. Ja se oli oikeen semmonen hauska tapahtuma aina, että tiistaina ja ja perjantaina oli se sauna ja siellä käytiin todella kaks kertaa viikossa ja sitten kun lapset kasvo, nii sitten lapset kävi jo yksinään siellä. Että nämä on ihan perintönä nämä tiistai ja perjantai-illat, että ne on pyhitetty sille saunalle.” (N133.)

Myös lapset loivat omat merkitysyhteytensä saunaan ja saunomiseen. Monille lapsille saunailta merkitsi limonadia, jota saunanhoitaja myi kassalta saunailtojen aikana.

“Siellä kävi itku ja kitinä ja sit juotiin Porteria ja punasta limpsaa siellä.” (M836.)

“Ne sitten aikuisenakin vielä muistelee, että kyllä oli sitten kiva, kun saunareissulla sai limsan.--- Mut sehän nyt lapsista oli aina niin, eihän ne siitä pesemisestä välittäny, mutta se että saa limpsaa siellä saunareissulla.” (N325.)

Rautpohjalaiseen ja valimonmäkeläiseen saunomiskulttuuriin on kuulunut olennaisena osana lievä alkoholinkäyttö, tissuttelu, jonka olemassaolosta kuitenkin kaikki informantit eivät olleet tietoisia. Ennen keskioluen vapautumista 1960-luvulla tissuttelulla tuntui olevan häpeällinen leima. Alkoholinkäyttö pyrittiin pitämään salassa muilta, jopa omilta perheenjäseniltä. Vaikka asuinalueiden saunoihin alkoholin vienti onkin kiellettyä, pitivät miehet varsinkin aikaisemmin mukanaan ns. pimeitä pulloja. Saunareissu saattoi usealla miehellä vierähtää pitkäksikin, erityisesti jos siihen kuului mukaan vierailu Rautpohjan läheisissä ravintoloissa Mörssärissä ja Bunkkerissa ennen varsinaista saunomista. Terästyksiä käytiin ottamassa porukalla, harvemmin yksin. Saunat siis toimivat

alkoholinkäytön kontrolloijina, mutta ne osaltaan myös mahdollistivat kontrollin harhauttamisen. Miehet kiersivät harhautusmielessä jopa talon ympäri päästäkseen ravintolaan ja olivat siinä luulossa, että heidän vaimonsa uskoivat heidän menevän suoraan saunaan.

“No hyvänen aika, no sehän [tissuttelu] kuuluu ja mikäs se semmonen sauna, jossa ei ollukkaan ja. Sitten siinä oli vielä sillä lailla, että löyty paljo sellasia miehiä, katos, että jotka teki muummoassa sellasen keikan, että tässähän oli nämä molemmat [ravintolat] tuo Mörssäri tuossa ja toisella puolella oli Bunkkeri. Ja miehet lähtivät saunakassin kanssa kuule sitten ja kellä ei ollu pulloa ja niillä oli saunakassi ja siinä mahollisesti vasta. Ne kiertivät kaks taloo ja tulivat toista kautta suoraan tuohon Bunkkeriin ja ottivat muutaman paukun siitä ja sitten menivät toista kautta ja menivät saunaan ja ja vaimo ei tienny mittään sitten. Sitten ne oli pienessä. Mutta kyllä siellä sitten oli joitakin sellasiaki, että... et tietysti niillä oli omia pulloja mukana ja eipä siihen aikaan ollu oikeestaan mitään muita sellasia, et ei niitä ollu, ne oli ilot aika vähäsiä.” (M836.)

Rautpohjan ja Valimonmäen saunat olivat ja ovat olleet vielä 1990-luvullakin nimenomaan asuinalueiden asukkaiden yhteisiä kokoontumis- ja kommunikaatiopaikkoja, jotka on koettu tärkeiksi. Saunomisesta on muodostunut jatkuva ja toistuva rituaali, eräänlainen rautpohjalaisten ja valimonmäkeläisten keskustelufoorumi, jossa saattaa julkisesti tuoda mielipiteensä esiin. Koska asunnot olivat aikaisemmin pieniä ja perheissä oli paljon lapsia, oli luonnollista tavata naapureita ja tuttuja yhteisen saunomisen merkeissä. Saunojen tärkeydestä alueen asukkaille kertoo myös se, että saunoilla on yhä omat saunanhoitajansa, jotka huolehtivat sauna- ja pyykkivuoroista ja niiden rahastuksista sekä aikaisemmin myös koko sauna- ja pyykituparakennuksen siivouksesta. Saunanhoitaja antaa saunalle ja koko saunomiskokemukselle ihmissläheisen sävyn, jollaista pelkkä kolikoilla toimiva rahastusautomaatti ei tuo. Saunojen kommunikaatiofunktio tuo saunan esille myös sosiaalisen kontrollin välineenä. Negatiivisen juoruilun kohteeksi joutumisen pelko pakottaa tarkkailemaan omaa ja perheensä käytöstä. Yhteisö pakottaa kaidalla tiellä pysymiseen.

Myös Rautpohjan ja Valimonmäen pyykkitupien käyttöä voidaan kuvata eräänlaiseksi ritualisoituneeksi toiminnaksi. Pyykinpesu ja pyykkituvat olivat naisten valtakuntaa, jossa naiset kävivät keskinäistä kamppailuaan pyykkivuoroista aina tiettyinä aamuina viikosta ja kun tuo vuoro oli saatu, ei siitä hevin luovuttu. Pyykille lähdettiin lakanavuoren kera, joka kävi läpi monta vaihetta ennen kuin päätyi naruille kuivumaan. Alueiden sosiaalinen kontrolli ulottui jopa pyykin kuivatukseen asti. Pyykin piti ehdottomasti olla tahratonta tai muutoin pesijä saattoi saada epäsiistin maineen.

“Ja siihen aikaan ei sitten ihmisillä vielä ollut näitä pesukoneita, pyykinpesukoneita. Nii täällä oli tavattoman hyvät pyykinpesumahdollisuudet täällä. Siellä oli seitsemän eri tupaa, vai oliko niitä vallan kahdeksan. Tais olla kahdeksan. Ja joka tuvassa nii oli kahdensadanviidenkymmenen litran suuruinen pata. Silloin vielä keitettiin se pyykki. Ja pyykkiaikaa oli vuorokausi siellä. Et se alotettiin näin iltapäivällä kolmen neljän maissa ja sitten se seuraavaan päivään kolmeen neljään nii piti olla tyhjänä, kun seuraava pesijä tuli sinne. Mutta pyykkiä oli valtavan paljon, että sitä säästettiin kyllä, että oli puolentoista kuukauden tai kahden kuukauden pyykit ja saatto olla yli neljäkymmentä lakanaaki yhdessä pyykissä, nii sitä keitettiin siinä padassa sitten nii monta eri sarjaa. Ja sillä aikaa sitten jo huuhdottiin ja. Ja sitten tänne tuli ensimmäiset pyykinpesukoneet, mutta aivan alkuun kun minäkin täällä anopin kanssa alotin, niin silloin pestiin käsin se pyykki ensin, se pestiin molemmin puolin ja siinä käytettiin vielä harjaaki ja sitten vasta laitettiin sinne pataan kiehumaan ja huuhtelemisvaiheet oli ja tää oli kunnia-asia, että tää vietiin ulos kuivumaan se pyykki. Jo maaliskuun lopulla nii vietiin pyykki ulos ja siinä ei saanu tahraa olla siinä pyykissä, muuten se harmitti seuraavaan pyykkiin saakka. Että siellä oli sitten ihmiset, jotka katto, että onko se pyykki varmaan puhdasta.” (N133.)

-”Kaikki tuvat oli täysiä.” (N133.)

-”Ja höyryä höyryy oli niin paljon, että jos menit vaimoo kahtoo, nii äänestä se piti kuunnella, että missähän karsinassa se on tuolla ja sit kun niillä oli isot polat olkapäällä, niin nehän ol kun sotaan lähössä siellä, kun ne välillä hämmänti niitä ja sit ne taas pani ja puhuvat ja voi hyvänen aika.” --- (M130.)

-”Sitä kaippaa hirveästi nykyään. Siellä puhuttiin omat asiat ja toisten asiat kyllä, mut ei siellä semmosta riitaa kuitenkaan ollu. Mutta aina oli täys kyllä.” (N130.)

Pyykkitupien ahkera käyttö on vähentynyt huoneistokohtaisten pesukoneiden määrän lisääntyttyä ja suurten patojen tilalle ovat tulleet

erilaiset pesu- ja kuivauskoneet. Kuitenkin pesuvista löytyvät yhä vanhat pesukopit, joissa saattaa pestä esim. mattoja. Kun kävin vilkaisemassa Valimonmäen pyykkitupaa, oli siellä hiljaista, mutta pesuaineiden tuoksun ja kosteuden avustamana pystyin helposti kuvittelemaan tupaan tiheään höyryn ja höyryn läpi kantautuvat naisten äänet.

4. RAUTPOHJA JA VALIMONMÄKI - ELÄMÄÄ TEHTAAN KAINALOSSA

Miten kulttuuria luotiin?

Palaan takaisin Bo Lönnqvistin (1999: 29) esittämään kulttuurin määritelmään, jonka mukaan kulttuuri on "paradoksien jännityskenttä, jossa ihmiset pyrkivät - tekojen, tapojen, ajattelun ja kielen avulla - luomaan jonkinlaista mielekästä merkitysjärjestelmää tyydyttääkseen jatkuvuuden ja muuttumattomuuden tarvetta". Olen edellisessä luvussa käsitellyt rautpohjalaisten ja valimonmäkeläisten yhteistä toimintaa ja vuorovaikutussuhteita. Käsitän kaiken tämän edellä mainitun kulttuuriksi, niin harrastelijateatteritoiminnan kuin Hippoksen korttipiirien salaiset peliillatkin.

Vaikka rautpohjalaista ja valimonmäkeläistä kulttuuria onkin leimannut vahvasti työväenkulttuuri, josta näkyvimpinä piirteinä ovat olleet sen perinteiset muodot, kuten teatteri- ja soittokuntaharrastus sekä urheilutoiminta, ovat asuinalueiden elämään antaneet oman osuutensa myös ei-työväenkulttuuriset muodot. Valtaosa Rautpohjan ja Valimonmäen asukkaista on kuulunut tehtaan työläisiin ja työväenliikettä ja -aatetta kannattaviin, mutta alueilla on asunut myös tehtaan johtajia, oikeistolaisia sekä sitoutumattomia. Asuinalueilla onkin toiminut aktiivisesti partiolippukuntia, pyhäkouluja ja uskonnollisia piirejä. Näin työväenkulttuurin muodot sekä ei-työväenkulttuuriset piirteet ovat toimineet yhdessä ja muodostaneet asuinalueiden yhteisen kulttuurin. Asuinalueiden kulttuuria voi pitää yleisesti ottaen homogeenisena, koska alueiden asukkaiden yhteiset toiminnat ovat keränneet jäseniä kaikista henkilöstöryhmistä. Lisäksi kaikilla asukkailla on ollut yhteys samaan työnantajaan, tehtaaseen, jonka vaikutus on kuitenkin ulottunut kauemmas kuin pelkkään palkanmaksuun.

Rautpohjalaisen ja valimonmäkeläisen kulttuurin voi nähdä paikalliskulttuurina, koska se voidaan rajata maantieteellisesti tiettyä aluetta käsittäväksi kulttuuriksi. (Ks. Daun ja Löfgren 1980: 6-7.) Rautpohjalla ja Valimonmäellä on ollut oma kulttuurinen erikoisleima omalaatuisine piirteineen. Kulttuuri on rajoittunut ja rajoittuu yhä vain asuinalueille. Rautpohjalaisten ja valimonmäkeläisten elämäntapa, kulttuuri, on ollut vahvasti sidoksissa tehtaaseen, joka on määrittänyt elämää ja antanut omat merkityssisältönsä asuinalueiden asukkaille.

Kulttuuri pyrkii yhdenmukaistamaan käyttäytymistä ja tämä tulee esille tarkasteltaessa rautpohjalaista ja valimonmäkeläistä elämäntapaa. Sosiaalinen kontrolli on ohjannut elämää asuinalueilla merkittävällä tavalla; naapurit ovat valvoneet mm. alkoholinkäyttöä, perheriitoja ja pyykinpesua. Asukkaiden tavat ovat yhdenmukaistuneet ja sulautuneet kulttuuriksi, joka ei kuitenkaan ole ollut mikään harmoninen kokonaisuus vaan paradoksien sävyttämä. Tiukasta sosiaalisesta kontrollista huolimatta asukkaiden joukkoon mahtui myös niitä (esim. alkoholin suurkuluttajat), jotka eivät välittäneet yhteisöstä ja sen vakiintuneista käyttäytymiskaavoista. Yhtenäiset tavat ovat luoneet osaltaan asuinalueiden asukkaille kuvitelman muuttumattomuudesta ja jatkuvuudesta.

“Must tuntuu, että vähän ruokakulttuurissa ja tosiaan terveystavoissa ja kaikissa, niin jotenki tää oli hirveen suljettu. Täällä oli ihan jonkunlaisia omia tapoja. Enkä mä pysty määritteleen, että mitä ne on ne kaikki omat tavat ollu, jotenki vaan nyt tuntuu hirveen erilaiselta. Mä oon muualla kuitenkin aika paljo asunukkii ja katellu.” (N454.)

Kulttuurin kaksijakoisuus, paradoksaalisuus, tuli esille rautpohjalaisten ja valimonmäkeläisten elämässä ja arkipäivässä erityisen selkeästi tehtaan toiminnan ja asuinalueiden olemassaolon alkuvuosikymmeninä. Asuinalueilla asui sekä tehtaan johtajia ja konttorihenkilökuntaa että työväkeä sorvaajista lämmittäjiin. Vaikka tehtaan ja asuinalueiden kaikki

henkilöstöryhmät ottivatkin tasapuolisesti osaa tehtaan organisoimisiin ja asukkaiden omaehtoiseen vapaa-ajantoimintaan, kuten teatteriin, soittokuntaan tai eri urheiluharrastuksiin, muodostui asuinalueille ja asukkaiden välille tiettyjä näkyviä ja näkymättömiä rajoja. Rajat korostivat asukkaiden välisiä hierarkiaeroja.

Selkein näkyvä raja oli asuintalojen jaottelu johtajien ja konttorihenkilökunnan eli "herrojen taloihin" sekä työläisten taloihin. Talojen sijoittelu ja varustetaso korostivat tehtaalaisten hierarkisuutta erityisesti Rautpohjan alueella. Tehtaan johtajan asuintalo sijaitsi Vasikkavuoren kupeessa, muita taloja ylempänä rinteessä. Insinöörien ja muiden alempien johtajien talo sijaitsi johtajan talon vieressä. Myös työnjohtajille ja konttorihenkilökunnalle oli varattu muutama asuintalo hieman erillään työläisten taloista. Näiden talojen varustetaso oli työläisten asuntoja parempi. Niihin tuli mm. lämmin vesi alusta alkaen ja asuntoihin oli lisätty hieman ylellisyyksiä, kuten parveke tai ruokailuhuone. Johtajat ja muut toimihenkilöt pääsivät nauttimaan myös saunomisesta omilla perhevuoroilla tai erikseen johtajien saunassa. Hierarkisuutta tuo myös esille se, että herrasväki ei osallistunut tyypilliseen rautpohjalaiseen tai valimonmäkeläiseen naisten arkielämän rituaaliin - pyykinpesuun.

"Kyllä se oli hirveen jyrkkä raja, että se oli insinööri Immonen ja se oli sitä ja tätä ja ne tuskin sano päivää. Aina puhuttiin, että herrojen talo, et se oli ihan niinku vakiintunu. --Niillä oli myös niitä perhesaunoja, siis ne niinku oli aina eri asemassa, muuthan me käytiin paljo yleisessä saunassa. Sitten niillä joku aina sitten näistä, täällähän oli yks Vaattisen tati ja sitten yks Herrasen rouva, niin ne pesi esimerkiks näitten niin sanottujen herrakansan pyykkiä ja kävi joskus siivoomassa. Eihän ne tietenkään tullu pyykkituvalle missään tapauksessa rouvat, vaikka ne oli kotona." (N454.)

"Ainoa kellekä tuli lämmin vesi, oli herrojen asunnot. Silloin kun ne talot valmistu. Nii ei veetty näille työläisille ollenkaan tuota asuntoihin vettä, muuta kun kylmä ves tuli." (M920.)

Näkymättömät rajat johtajien ja työläisten välillä tulivat hyvin esiin erityisesti kielenkäytössä. Johtajat ja jopa työnjohtajatkin olivat työläisille herrakansaa. Tämä "herroittelu" oli kuitenkin ominaista vain työläisille, se oli työläisten itsensä luoma käytäntö, johon tavan kohteet eivät ottaneet ainakaan haastatteluissa kantaa. Herraksi kutsumisella työläiset pitivät yllä hierarkiaeroja ja sitä saatettiin käyttää myös eräänlaisena turhautumisen purkamiskeinona.

-”Silloinhan sanottiin herraks kaikkii ketkä oli konttorissa töissä, että sehän oli silloin se jako semmonen.” (M130.)

-”Ja lapsetkii, jo pienet lapset tommost, jotka oli ulkona, niin tuli ne sitten ruokatunnille tai tulivat neljältä pois, ne huuti, että herrat tulee.” --- Mutta ei semmosta suurempaa juopaa ollu. (N133.)

-”Mutta ehkä ne oli kyllä sellasia, että ne halus näyttää, et mä kuulun niinku herrakansaan ja toiset on toisia. Mut eihän nykysin oo toimihenkilö ja työntekijä eihän sillä mitään eroo oo.” (M130.)

“Että vaikka siitä ei puhuttu, niin jotenki se oli semmonen raja sitten ja tavallaan aina vähän, että me ollaan tätä rupusakkia sitte.” (N454.)

“Sinnehän muutti paljon Helsingistä silloin alkuun ihmisiä, niin moni niistä halus olla, että hän on tullu Helsingistä ja hän ossaa ruotsia, hän on paljo parempi kuin joku muu. Siellähän oli yleisesti kaupoissakin niin ne esiinty ne Helsingistä muuttaneet hyvin sillai työkeesti, ne näytti että mistä hyö on kotosi. --- Mutta kyllä se täytyy sannoo, että kyllä siellä ihan selvästi siis erottu kuka on vähän parempi kuin ihan tavallinen työläinen.” (N624.)

Rautpohjalaisia ja valimonmäkeläisiä yhdistäneet erilaiset kulttuurimuodot alkoivat hiljalleen harveta jo 1950-luvun alusta lähtien ja erityisesti 1960-luvun lopun lähestyessä. Ensimmäisenä toimintansa lopetti tehtaan torvisoittokunta. Myös tehtaalaisten ja asuinalueiden asukkaiden omaehtoinen yhteinen toiminta väheni ajan kuluessa. Lasten kesä- ja talvikisojen ajanottajien kellot pysähtyivät, koska uusia järjestäjiä lasten kilpailutoimintaan ei enää löytynyt. Suurimpana syynä tähän oli jo aikaisemmin mainitsemani elämäntavan muutos kollektiivisesta yksityistyneeseen. (Käsittelen tätä elämän privatisoitumista myöhemmin.)

Näkyvien ja yleisemmin kulttuuriksi käsitettävien toimintojen, kuten esim. teatterin, soittokunnan ja eri kerhojen, häviämisen rautpohjalaisesta ja valimonmäkeläisestä arkipäivästä ovat haastateltavat kokeneet asuinalueita hallinneen kulttuurin kuolemisenä: “Se on ollut se aika ja mennyttä” (M624).

Kulttuuri on kuitenkin enemmän kuin pelkät ns. korkeakulttuurin muodot. Kulttuuriin liittyvät olennaisena osana rituaalit, jotka tuovat kontinueettia ja muuttumattomuuden tunnetta (Lewis 1976: 136). Kulttuuri ja rituaalit ovat aikaan sidonnaisia, muuttuvaisia, prosessiluonteisia. Tietyt rautpohjalaiset ja valimonmäkeläiset rituaalit ovat kuitenkin säilyneet lähes muuttumattomina asukkaiden viimeaikaisesta tiheästä vaihtuvuudesta huolimatta. Asuinalueiden asukkaat marssivat yhä 1990-luvulla tiettyinä iltoina yhteiseen saunaan, aivan kuten 60 vuotta sitten, kuulemaan uusia juttuja ja tarinoita. Vanhat asukkaat hakevat yhä spontaania vuorovaikutusta pihamailta. Nuoruuden hiekkalaatikoiden reunat ovat vain muuttuneet pihapenkeiksi. Rautpohjalainen ja valimonmäkeläinen kulttuuri ei ole kuollut. Sen sisältö on vain muuttunut ja tavat asukaspuhjan laajetessa muuttuneet heterogeenisemmiksi.

Yhteisöllisyys, me ja muut, -“Se oli kuin pieni kylä”

Kun Asevarikko 1 muutti Helsingistä Jyväskylään vuonna 1938 ja aloitti toimintansa Tykkitehtaana, koostui suurin osa sen henkilökunnasta, sekä johtajista että työläisistä, helsinkiläisistä. Uudet tulokkaat asettuivat tehtaan läheisyyteen rakennetulle omalle asuinalueelle, joka sijaitsi hieman syrjässä pienen maalaiskaupungin keskustasta. Helsinkiläiset muodostivat Jyväskylään oman “siirtokuntansa”. Tehdas ja sen ympäristö asuinalueineen muotoutuivat tärkeiksi kiinnelkohdiksi tehtaalaisille ja alueiden asukkaille. Rautpohjan ja myöhemmin myös Valimonmäen vilkas sosiaalinen elämä

sekä alkuvuosikymmenien fyysinen ja mentaalinen eristyneisyys muusta kaupungista edesauttoivat yhteisöllisyyden syntymistä. Asuinalueet muodostivat pienen kylän, yhteisön, joka eli ja hengitti tehtaan tahtiin.

“Me asuttiin siellä asuntoalueella tehtaan ympärillä ja me muodostimme semmosen oman siirtokunnan sitten sinne. Muistan kun tuo, kerran kerto tuo naapuri --- että niin pieni oli tämä Jyväskylä, että täällä tunnettiin ihmiset, että kun minä vaimoni kanssa kävelin Kauppatua, niin meidät oli pantu merkille, että ne on niitä helsinkiläisiä. --- Se vei aikansa ennen kuin noihin kaupunkilaisiin tutustuttiin, että kun asuttiin yhdessä ja työpaikka siinä keskellä, niin kyllä me oltiin niinku meitä ja muut on muita.” (M512.)

Rautpohja ja Valimonmäki täyttivät selkeästi 1960-luvun loppupuolelle saakka ensimmäisessä luvussa esittelemieni eri tutkijoiden muodostamat yhteisön kriteerit (ks. s. 15-18). Tehtaan asuinalueet olivat alueellisesti rajattavia kokonaisuuksia ja niiden väestöllä oli samanlaiset elinolosuhteet. Erilaiset arkielämän toiminnot, kuten pyykinpesu ja saunominen yhdistivät ihmisiä ja niiden kautta muodostuivat monet vuorovaikutussuhteet asukkaiden välille. Pyykinpesu ja saunominen ritualisoituivat sosiaalisiksi, vuorovaikutukselliseksi tapahtumiksi. Rituaalit nimenomaan yhdistävät yhteisön jäseniä ja yhteisö puolestaan vahvistaa itseään rituaalin avulla (Winthrop 1991: 248). Tehdas oli Rautpohjan ja Valimonmäen asukkaita oleellisesti yhdistävä tekijä, mutta myös alueen oma värikäs historia tapahtumineen ja asukkaiden yhteisine muistoineen kietoiivat ihmiset yhteen yhteisöksi. Asuinalueiden asukkailla oli myös samanlainen aikakäsitys varsinkin ennen tehtaan vuorotyöhön siirtymistä. Perheissä lähdettiin töihin ja tultiin töistä, syötiin lounasta ja päivällistä, käytiin saunassa ja mentiin nukkumaan samaan aikaan kuin naapureissa. Tehdas antoi selvät kehykset vuorokausirytmille. Tehdas edesauttoi yhteisöllisyyden rakentumista asuinalueilla järjestämällä asukkaille kollektiivista toimintaa erilaisten harrastusmahdollisuuksien muodossa. Monissa toiminnoissa, kuten esim. teatterissa, juuri yhteisyyden tunne ja yhteishenki, toimivat koossapitävinä voimina. Asuinalueiden omavaraisuus eri kulttuuristen toimintojen, urheilun ja muiden harrastusten suhteen tiivistivät yhteisöä ja yhteishenkeä.

Asukkaiden ei tarvinnut lähteä oman elinpiirin ulkopuolelle etsimään toimintoja tai ystävyysuhteita, koska ne olivat jo olemassa omasta takaa.

Tiiviin ja sopeutuvan yhteisön muodostumista Rautpohjaan ja Valimonmäkeen auttoi epäilemättä se, että alueiden asukkaat tulivat eri puolilta Suomea (ks. Anttila 1982: 18, 154). Kaikki olivat näin ikään kuin vieraalla maalla vieraiden joukossa ja selviytyäkseen asukkaiden oli pakko sopeutua uuteen vuorovaikutuspiiriin ja elinolosuhteisiin sekä luotava uudet sosiaaliset suhteet. Harrastusmuotojen luominen asuinalueille ja niissä aktiivisesti toimiminen auttoivat sosiaalisen verkoston ja sitä kautta yhteisöllisyyden syntymistä. Rautpohjan ja Valimonmäen runsasta vapaa-ajantoimintojen tarjontaa saattaa myös osaltaan selittää se, että asujaimisto oli nuorta, vireää ja innovatiivista ja sillä oli resursseja ottaa osaa yhteiseen toimintaan vielä työpäivän jälkeenkin.

“Siellähän [Valimonmäessä] oli tavallaan sitten se porukka, joka asu siellä, niin sehän oli ihan muualla tullutta kaikki. Ei siellä oikeastaan keskisuomalaisia ollu ollenkaan. Ne oli Helsingistä ja Karhulasta ja Karkkilasta ja Riihimäeltä ja mistä kaikista. Kun se Valimo alko toimintansa, niin sinne haalittiin sitä porukkaa ympäri Suomen. Ja sattuu oleen sitte, että kun se oli vielä enimmäkseen nuorta se porukka, niin sai tuolta maailmasta vireätä sakkia. --- Ne oli siis kaikki muualta tulleita, niin kyllä se ystävyys melkein rajottu siihen Valimonmäkeen. --- Niinkun ei ollu mitään siteitä tänne Keski-Suomeen kellään oikeestaan.” (M224.)

Rautpohjaan ja Valimonmäkeen muodostunutta yhteisöä leimasivat vahvasti yhteisötunne, itsenäisyys ja varautuneisuus ulkopuolisia kohtaan eli sisäryhmäasenne erityisesti asuinalueiden olemassaolon alkuaikoina. Suuren tehtaan muuttaminen pieneen Jyväskylään muutti merkittävästi kaupunkia ja se antoi tehtaalaisille ja asukkaille luvan omanarvontuntoisuuteen. Tämä ruokki me-henkeä ja itsenäisyyttä. Yhteisö pystyi kasvamaan sisäänpäin.

“Me kun tultiin tänne niinku Suomen Ateenaan, niin sitä vähän hymähdettiin, että mikä Ateena se tämä on. Tämä on Suomen Manchester! Että, kun me leimattiin niin vahvasti tätä kaupunkia tällä Tykkitehtaalla, että ennen sitä se oli niinku ei ois ollu mitään ja sitten kun me tultiin, niin sitten tuli kaupunki.” (M512.)

-“Minä luulen, et me oltiin niin napaammetuijottavia, itsekkäitä ja itsenäisiä, että mää en ainakaan muista, et ois mitään kontakteja ollu muualle. Koska täähän oli nytten jo asuinalueeltaankin jo semmonen itsenäinen ja sitten vähän syrjässä silloisesta kaupungista ja tota oma miljöönsä koko hommalla siellä.” (M224.)

-”Se oli semmonen sisäänlämpiävä joukko.” (N525.)

Rautpohjan ja Valimonmäen yhteisöllisyys tuli esille näkyvimmin tiheänä vuorovaikutusverkostona asukkaiden välillä sekä samaistumisena asuinalueisiin ja tehtaan vaikutuspiiriin, mikä loi yhteistunnetta:

“Meitähän sanottiin tykkijätkiks.” (M836.)

“Ei semmosta henkee nykypäivänä enää missään oo, kun siellä oli. Et niinku, vaikka oli niitä eri talojaki, mut kuitenkin kaikki tunti toisesa jollaki lailla ja ties, että me ollaan rautpohjalaisia.” (N931.)

Yhteisöllisyyden kehittyminen vaatii nimenomaan sosiaalisen vuorovaikutuksen ihmisten välille. 1960-luvun loppupuolelta alkaen alkoivat sosiaalisen kontaktin mahdollisuudet vähetä Rautpohjan ja Valimonmäen asukkaiden välillä. Erilaiset tehdasperheen juhlat, jotka olivat epäilemättä toimineet eräänlaisina konkreettisina yhteisöllisyyden kohottajina sekä muut asukkaita yhdistäneet yhteistoiminnot, kuten harrastelijateatteri ja monet urheiluharrastukset, lakkasivat toimimasta. Ainoiksi kontaktipaikoiksi jäivät asuntojen, pihojen ja rappukäytävien ohella pyykkituvat ja saunat. Asuinalueiden asujaimisto alkoi myös vaihtua nopeammalla tempolla ja näin asukkaiden väliset suhteet jäivät pinnallisiksi ja lyhytaikaisiksi. Vuodesta 1997 lähtien asuinalueet ovat avautuneet myös muille kuin Valmet-Rautpohjan työntekijöille. Asukkaita ei enää yhdistä sama työnantaja, joka aikaisemmin toimi yhteistunnetta luovana tekijänä.

“Se oli kuitenkin semmonen oma yhteisö ja tota siihen aikaanhan se väki, joka sinne tuli, niin sehän asu siellä hirveen kauan. Että se ei ollu semmosta niinku tällä hetkellä. Et se voi olla vain pari kuukautta siellä. Niin tää on semmonen hyppy, välimuoto, et hän ei oo siellä kun muutaman kuukauden. Niinku tälläkin hetkellä siellä asuu semmosia, jotka rakentaa, on saanu sieltä väliaikasen asunnon. Ja se muuttu semmoseks, niin eihän siitä voi tulla minkäänlaista semmosta niinku sisäänlämpiävää yhteisöä.” (N736.)

“Jos täällä meni kuka kihloihin tai kuka meni naimisiin, niin se oli suuri tapahtuma täällä alueella. Ja sitä haluttiin tietysti nähdä ihminen silloin ja tuntea ja ei nyt ole mitään semmoista. Ei tiedetäkään, että ketä täällä asuu. Silloin tiedettiin kaikki nimet.” (N133.)

Rautpohjalaiset ja valimonmäkeläiset perustivat asukastoimikunnan vuonna 1993, jonka voi nähdä eräänlaisena yhteisöllisyyden tekohengittäjänä. Sen perustamisen taustalta saattaa löytyä halu ja kiinnostus herättää kadonnut yhteishenki asuinalueille. Kuitenkaan pelkkä harvoin järjestettävä yhteistoiminta ei johda yhteisön muodostumiseen, vaan se vaatii vuorovaikutussuhteita ja yhteisötunnetta. Yhteistoimintakaan ei tarvitse aina olla järjestettyä ja organisoitua, vaan yhteishenkeä saattaa syntyä myös arkipäivän spontaaneissa kohtaamisissa:

“Se [pyykkitupa] ehkä aidoimmillaan kuvastaa sit sitä, et niinkun jotenki tätä yhteisöllistä elämää täällä. --- Mut ei musta täällä me-henkee enää oo ja jotenki. Et siinä suhteessa tää on jotenki niinku semmosessa ei-kenenkäänmaalla tai semmosessa tyhjässä tilassa nyt.” (N454.)

Rautpohjan ja Valimonmäen yhteishenkeä ovat pitäneet yllä viime vuosina saunoissa ja pyykkituvissa tapahtuvien asukkaiden vuorovaikutussuhteiden lisäksi asuinalueiden vanhat asukkaat, jotka ovat asuneet alueilla jo kymmeniäkin vuosia ja joille spontaanit kontaktit talojen pihilla ja rappukäytävissä ovat muistona menneestä yhteisöllisyyden ajasta.

-“Ne ketkä on kauemmin asunu ja entisiä, nii siihen on tullu sellanen, ne on tavallaan eroteltu sit sillä lailla, että ne aina juttelee ja aina tervehtii. --- Kyllä ennen kerrottiin ne asiat toisilleen ja kaikki oli kuin yhtä. Ja tukivat toista.” --- (M130.)

-”Sitä vanhaa porukkaa, nii me pidetään nyttekin vielä yhteyttä. Tänä aamunakin minä kävin juttelemassa, kun oli vanha ystävä tuolla parvekkeella, niin minä oli parvekkeen alla siellä ja juteltiin, että tämä yhteishenki jatkuu näitten vanhojen asukkaitten kesken.” (N133.)

En näe Rautpohjan tai Valimonmäen vähäistä sosiaalista elämää enää yhteisöllisyyden ilmentymänä vaan eräänlaisena ohuena yhteishenkenä, joka ei sekään kosketa kuin harvoja, vanhoja alueen asukkaita. Asukkaiden väliltä ovat kadonneet välittömät vuorovaikutussuhteet, eivätkä ihmiset enää tunne toisiaan kuten aikaisemmin. Jäljellä ovat enää fyysiset yhteisöllisyyden tunnusmerkit, asunnot, kesänviettopaikat ja yhteinen kerhotalo Valimonmäessä. Myös yhteisön luoma turva ja huolenpito on hävinnyt sosiaalisen kontrollin heikentymisen myötä.

“Ei tule juoruttua niitä asioita niin paljoa, että ne niinku pitää omana tietonaan kaikki jutut.” (M624.)

Patriarkalismi - “Valmet-perhe”

Patriarkaallinen johtamistapa oli yksi teollisuus- ja kartanoyhteisöjen tunnusomaisia piirteitä erityisesti teollistumisen alkuvaiheessa. Patriarkalismi voidaan määritellä isännänvallaksi, isällisyyttä korostavaksi asenteeksi alaisia kohtaan. Siihen on liitetty myös alustalaisiin kohdistettu suojele sekä valvonta. Esimerkiksi tehtaan työväen asunnot nähtiin valvonnan välineenä patriarkaliskin strategiassa. Patriarkalismi on henkilöstöpolitiikka, jonka mukaan työnantaja takaa työntekijöilleen taloudellisen hyvinvoinnin lisäksi sosiaalisen hyvinvoinnin jopa kehdesta hautaan. Vaikka patriarkaliskin on katsottu päättyneen 1800-luvun loppuun mennessä teollisuuslaitosten osakeyhtiömuodon yleistyessä, jatkui patriarkaalisia piirteitä omaava johtopolitiikka vielä pitkälle 1900-luvulle ja on todettu, että esim. suomalaisia paperiteollisuusyhdyskuntia leimasi

työnantajavaltainen huoltotoiminta jopa 1970-luvulle saakka. (Spoof 1997: 271-272, ks. myös Räsänen 1976: 62-65.)

Tykkitehtaan / Valmet Rautpohjan tehtaan henkilöstöpolitiikassa oli selviä patriarkaalisia piirteitä erityisesti sen toiminnan alkuvaiheessa. Näkyvimpinä esimerkkeinä tästä ovat tehtaan asuinalueet saunoineen ja pyykkitupineen, jotka tehdas rakennutti työväelleen. Kuitenkin tehtaan asuntojen rakentaminen oli osaltaan pakon sanelemaa, sillä tehtaan muuttaessa Jyväskylään sen mukana muutti myös suuri joukko sen työväkeä, jotka oli majoitettava asuntopulasta kärsivään kaupunkiin. Vaikka sosiaaliturva ja terveydenhuolto alkoivat jo sotien jälkeen siirtyä valtion ja julkisen vallan vastuulle (Alestalo 1985: 110, Mansner 1988: 98-99), tehdas huolehti myös työväkensä sosiaali- ja terveydenhuollosta järjestämällä tehtaalle oman avustuskassan ja poliklinikan. Poliklinikka lääkäripalveluineen oli pitkään myös tehtaalaisten perheiden ja tehtaan asuinalueiden asukkaiden käytettävissä (Jokinen 1988b: 253-254). Tehtaan henkilökuntaan kuului sosiaalipäällikkö, jonka tehtävänä oli huolehtia mm. asunto- ja sosiaalitoiminnasta. Sosiaalipäällikkö oli linkki tehtaalaisten sekä asukkaiden ja tehtaan johtoryhmän välillä.

“Valmet oli semmonen niinku ruukinpatruuna. Ihmiset meni ja puhu sille tehtaan sosiaalipäällikölle ja tavallaan tehdas niinku piti hirveen paljon ihmisistä tietyllä tavalla huolta.” (N454.)

Useiden haastateltavien kertomuksissa tulee esille juuri tehdas huolenpitäjänä. Tehdas huolehti tehtaalaisista ja heidän perheistään sekä hyvinä että huonoina aikoina. Tehdas oli työntekijänsä takana ja turvana. Sen vaikutus ei ulottunut vain konkreettisiin asioihin, kuten asuntoihin ja terveyspalveluihin, vaan tehdas ja elämä sen ympärillä nähtiin myös ikään kuin maailmankuvaa ja kokemusmaailmaa muokkaavina tekijöinä:

“Musta maailmankuva oli niin kauheen paljon pienempi. Et kauheesti koettiin niinku asioita tehtaan kautta.” (N454.)

Historiantutkija Kai Häggman (1994: 43) on väittänyt ettei johtajien patriarkaalinen isällinen asenne alaisiaan kohtaan tarkoittanut kuitenkaan automaattisesti lämpimiä ja läheisiä suhteita työnantajan ja työntekijän välille. Kuitenkin Rautpohjassa ja Valimonmäessä, joissa työläiset ja johtotason henkilöt asuivat lähellä toisiaan, välit olivat ainakin näennäisesti kohteliaat ja huomioonottavat. Hyvät suhteet työväen ja “herrojen” välillä, varsinkin alkuvaiheessa, olivat tärkeitä asuinalueiden positiivisen yhteishengen muodostumisen ja alueilla viihtymisen kannalta:

“Et ne ihmiset viihtyvät siellä, ei ne muuttanu pois sieltä mihinkään. Niillä oli siellä hyvä olla, koska se tehdas järjesti sen kaiken ja ne oli hirveen sydämellisiä. Tuota se Lavoniushan oli aivan ihana isännöitsijä. Se huomasi kaikki, siis vaikka kuinka alempiarvoinen, niin hän huomasi kaikki ja muisti kaikki ja oli kohtelias ja sano päivää kaikille. --- Niin se luo sinne sen hengen, että ihmiset viihtyy. Ja samoten Virmalainen ja kaikki ne, niin nehen oli kaikki herrat siellä. Kun nykysin jos menee johonkin tehtaaseen, niin tokko siellä nyt ne työläiset tietää niistä herroista ja niitten elämästä taikka mitään. Ja tuntee ne herrat ketään niitä henkilökuntaansa. Mutta nämä kyllä tuns kaikki alueen ihmiset ja kaikki ties ne. Mutta se oli just tärkeä saada se henki sinne ja siellä oli hyvä henki. Ja ihmiset viihty siellä.” (N1031.)

Tehdas ylläpiti omavaraisuuttaan kulttuurin ja urheilun suhteen järjestämällä tehtaalaisille ja asuinalueiden asukkaille mahdollisuuden osallistua mm. harrastelijateatterin toimintaan, soittaa torvisoittokunnassa tai pelata jalkapalloa tehtaan joukkueessa. Näin se patriarkaliskin näkökulmasta kontrolloi tehtaalaisten vapaa-ajanviettoa ja ohjasi heitä yleisesti hyväksytyihin ja terveellisiin harrastuksiin. Ei-hyväksyttävää toimintaahan olivat esim. epäviralliset korttiringit ja juopottelu. Toisaalta tehtaan aktiivinen osallistuminen tehtaalaisten harrastusmahdollisuuksiin voi vain olla osoitus tehtaan halusta tehdä työväkensä elämä mahdollisimman miellyttäväksi ja

sopeuttaa useat uuteen kaupunkiin muuttaneet tehtaalaiset uuteen elinympäristöönsä.

“Siellä oli todellakin hyvä olla ja siellä kannustettiin lapsia ja saatiin kaikkea sieltä, et tehdas tuli niinku hirveästi mukaan siihen, että mejän toimintaan ja autto kaikessa sitten. Et oli, se oli tietysti heillekin tärkeätä, että ihmiset, jotka tuli ympäri Suomee sinne, että ne viihtyvät ja sopeutuvat siihen alueeseen ja siellä olemiseen ja asumiseen.” (N1031.)

Tehdas järjesti 1970-luvulle saakka Rautpohjan ja Valimonmäen asukkaille mahdollisuuden pieneen palstaviljelyyn tehdasta ja asuinalueita ympäröivillä asuttamattomilla pelloilla sekä Hippoksen alueella. Jokainen halukas perhe sai viljeltäväkseen n. aarin kokoisen maatilkun. Sodan aikana ja pitkään sodan jälkeenkin elintarvikepulan vallitessa rautpohjalaiset saivat kasvattaa myös sikoja tehtaan mailla. Tehtaan sosiaalitoimi huolehti myös asuntojen polttopuista. Hellapuut tilattiin tehtaan sosiaalitoimistosta, joka toimitti ne tilaajalle. (M130, M321, M624, N841, M836, N931, M920.)

“Asuntoalueilla, näissä oli tuota puuhellat ja tuota piti tilata, siinä oli... semmonen paikka tuolla sosiaalitoimistossa, mistä sai tilata halakoja minkälaisessa mitassa ja sirklatiin valamiiks tuolla halakolaanilla ja sitten laitettiin ja hevosella ajettiin tänne, jokaiseen osoitteeseen kuka osti niitä puita.” (M624.)

“Puuthan tuotiin sitten pilkottuna jollakin kuormalla, hevoskuormalla tai autokuormalla ja ne siihen kipattiin siihen pihaan ja sitten siinä [seinässä] oli semmonen luukku, ne heitettiin sinne, kun siellä oli ne puukellarit. Nii heitettiin sinne käytävälle ja siitä sitten jokainen mätti ne, aina jokaiselle tuli tietenkin oma kuorma ja se mätettiin joko omin voimin tai naapureiden kanssa nii sitten pinottiin sinne omaan kellariin nätisti.” (N841.)

Olli Kalpio (1988: 164-165) on Koskensaaren tehdasyhteisöä käsittelevässä tutkimuksessaan käsitellyt myös patriarkalismia, jonka perinteeseen hänen mukaansa kuuluivat yhtenä osana tehdaspatruunoiden järjestämät tehtaan juhlat, joihin osallistuivat sekä työväki että johtajat, ja joiden kautta pyrittiin edistämään tehtaan eri henkilöstöryhmien sekä työväen ja tehtaan välistä

yhteenkuuluvaisuutta. Tehtaan yhteisiä juhlia pidettiin arvokkaina tilaisuuksina, eräänlaisina "tehdasperheen" juhlina.

Patriarkalismin perinteeseen nojaten myös Tykkitehdas / Rautpohjan tehdas otti laajan urheilu- ja kerhotoiminnan ohella osaa myös erilaisten juhlien järjestämiseen ja kustantamiseen tehtaalaisille. Tehdas järjesti juhannuksena juhannusjuhlat kokkoineen tehtaan lomanviettopaikassa Vaajakosken Kairahdalla tai läheisellä Hippoksen kentällä, jonne "Valmet-perhe" kokoontui. Suurperheen kokoontuminen oli ikään kuin odotettua, kaikkien odotettiin osallistuvan perhejuhlaan:

"Kyllä tehdas piti kauheen hyvää huolta siihen aikaan lapsista. Ja juhannuksena vietiin linja-autolla täältä ne kattomaan kokkoo sinne Kairahdalle ja tuotiin takasin ja aina siellä oli jotain tarjolla. Ja sitten kun ei viety, niin silloin piettiin tässä Hippoksen päässäki oli kokko, kun tuohon ei oltu mitään rakennettu. --- Siinä mejän palopäällikkö, sitten Osenius, Karl Osenius nii se otti vastuun siitä ja siihen rakennettiin kokko ja sitten ihmiset, alueen ihmiset sai mennä kattomaan. Että kyllä ne hirveen hyvää huolta pidettiin silloin. Ei oo nyt mitään. --- Se oli tälle alueelle, että niinku tää Valmet-perhe menee sinne. Mut eihän sieltä ketään ajettu pois, jos tuli muitakin." (M130.)

Tehtaan johto otti osaa myös tehtaalaisten lasten juhliin ja kisoihin. Tehdas myös avusti rahallisesti lasten eri harrastuksia. Näin tehdas loi suhteet myös seuraavaan sukupolveen ja osaltaan lähensi tehtaan johdon ja työväen välistä kuilua.

"Lasten kesäjuhlissa, niin eversti Syvänen, joka oli tehtaan johtajana, niin oli kattomassa niitä välillä ja tälläset hyvinki arvovaltaiset isot johtajat oli kattomassa niitä kisoja." (M836.)

Valmet-Rautpohjan tehtaalla järjestettiin suuret tehdasjuhlat sen täyttäessä 60 vuotta kesällä 1998. Samassa yhteydessä tehtaan asuinalueilla lähinnä Tykkitehtaan aikana lapsuutensa viettäneet järjestivät yhteisen "Tykkitehtaan lasten" tapaamisen. Tapahtuma oli siihen osallistuneiden

mukaan erittäin suosittu ja tarvetta toisellekin tapaamiselle olisi. (M836, N1031.) On mielenkiintoista huomata kuinka käsite "Tykkitehtaan lapsi" elää yhä. Sillä on selvä viittaussuhde tehtaaseen. Tehdas isällisenä, patriarkaalisenä hahmona lapsen elämässä, ei vain isän tai äidin työpaikkana. Tehtaalla on siis täytynyt olla suuri merkitys varsinkin sen toiminnan alkuaikoina sen vaikutuspiirissä eläneille lapsille ja nuorille, vaikka sitä ei ehkä ole silloin ymmärretty.

"Sen [tehtaan] varjossa niinku oli ja eli, niinkin kauan että tuota, kun mä nyt yhdeksän vanhana tuln ja kaksytkolme vuotiaana läksin pois sieltä, niin tuota olihan siinä neljätoista vuotta elämästä. Just semmonen vaihe jolloin niinku tietysti kasvaa aikuiseksi lapsesta ja on vielä se lapsuus ja nuoruus. Sit on aikuinen. Niin tottakai se on semmonen tärkeä vaihe elämässä." (N1031.)

Patriarkalistista henkilöstöpolitiikkaa voitaisiin kritisoida sen toiminnasta työläisiin kohdistuneen valvonnan välineenä. Kuitenkaan tähän tutkimukseen haastatellut ihmiset eivät nähneet Tykkitehtaan / Rautpohjan tehtaan patriarkaalista perinnettä valvovana, vaan he kokivat sen positiivisena asiana. Tehdas oli innovatiivinen ja kokeilunhaluinen uusien harrastusten ja toimintojen suhteen. Se kustansi tehtaalaisten ja heidän perheidensä vapaa-ajanviettoa monin tavoin. Tehdas eli ihmisen mukana kehdestä saakka. Se järjesti asuinalueiden lapsille puistotädin, piti yllä omaa ammattikoulua, järjesti tehtaalaisten lapsille ensimmäiset kesätyöpaikat ja lopulta huolehti alaisensa eläkkeistä. Se piti huolta alaisistaan kuin ruukinpatruuna.

Rautpohja ja Valimonmäki mentaalisina tiloina

Tämän alaluvun tärkeimmät käsitteet ovat tila ja paikka, jotka lienee syytä heti alussa määritellä. Yksi tilan teoreettisen tarkastelun merkittävimpiä uranuurtajia on ollut ranskalainen filosofi Henri Lefebvre (1994: 26), joka on

korostanut tilaa sosiaalisena ja sosiaalisesti tuotettuna ulottuvuutena, ei vain fyysisenä konstruktiona. Tila on käsitetty myös sosiaalis-historiallisena ja kulttuurisia merkityksiä sisältävänä ja tuottavana kokonaisuutena, joka jäsentää todellisuutta ja ihmisten välisiä sosiaalisia suhteita sekä tuottaa ja ylläpitää käsityksiä, tapoja ja tottumuksia. Tilaa voidaan siis tarkastella kulttuurisena prosessina, jossa merkitykset kerrostuvat ja muuntuvat ajan myötä. (Saarikangas 1998: 184-185.)

Tilasta tulee paikka ihmisen subjektiivisten kokemusten kautta. Paikkasuhte on aina henkilökohtainen ja se saa sisältönsä tunteista, muistoista, toiveista ja peloista. Ihminen liittyy paikkaan elämismaailmansa merkityksiä ja kokemustensa tulkintoja. Ihmisellä on tiettyyn paikkaan aina jonkinlainen suhde, positiivinen tai negatiivinen, koska paikkaan kiinnittyminen tapahtuu nimenomaan elämisen kautta. Paikka ei siis ole neutraali eikä abstrakti tila. Elämismaailma rakentuu tutusta ja rutiininomaisesta, jolloin paikka liittyy oleellisena osana arkielämään. Paikasta tulee kokemusten kautta arkea ja osa ihmisen kokemusmaailmaa. (Haarni, Karvinen, Koskela ja Tani 1997: 16-17, Junkala 1999: 22, Virtanen 1994: 28-29.)

“Nyt oli jännä juttu tuota, tässä kun mä menin Keskussairaalaan linja-autossa, niin se auto meni tuolta noin. Niin mä et joo, tässähän mä kuljen koko elämäni läpi. Et tossa on ensin koulu, Cygnaeuksen koulu, jossa mä kävin koulua ja sitten tuli se Rautpohjan alue, missä tuota asuttiin ja sitten tuli tehdas, missä olin työssä ja sit mä olin Valimolla kanssa yhteen aikaan tuntikirjurina. Ja sit se meni sen Valimon ohitte ja tuota siinä oli läpileikkaus koko elämästä!” (N1031.)

Edellisestä haastateltavan lainauksesta tulee selkeästi esille se kuinka paikka on nimenomaan subjektiivinen kokemus, joka sisältää henkilökohtaisia merkityksiä ja on osa henkilön elämismaailmaa ja elämänhistoriaa. Tiettyihin paikkoihin liittyvät muistot kutoutuvat verkoksi, jossa voidaan nähdä ihmisen koko elämänkaari, läpileikkaus elämästä.

Merkityskentät tulevat hyvin esille tarkasteltaessa paikkojen nimeämistä. Vain ihmisille merkityksekkäät ja tärkeät paikat saavat epävirallisia kutsumanimiä. Niihin kätkeytyy useimmiten historia ja tarina, jotka liittyvät paikkojen käyttäjiin ja ovat näin ikään kuin paikkojen käyttäjien yhteistä henkistä perintöä. Paikkojen nimeäminen ja nimien käyttäminen vaatii siis taakseen sosiaalisen ja vuorovaikutuksellisen ympäristön ja kontekstin. Myös rautpohjalaiset ja valimonmäkeläiset nimesivät omaa asuin- ja elinympäristöään sekä heille tärkeitä paikkoja. Esimerkiksi Vasikkavuoren rinne oli rautpohjalaisille lapsille Tunu tai Tunsku. Rautpohjan asuinalueen viereinen pitkä asuintalo muotoutui Häntäläksi ja läheiset asuinalueiden asukkaiden ja tehtaalaisten kantaravintolat olivat käyttäjäkuntansa mukaisesti Bunkkeri ja Mörssäri. (Mörssäri -nimi vakiintui myöhemmin ravintolan oikeaksi nimeksi.) Asuinalueiden asukkaiden ensimmäisen yhteisen Valimonmäen kerhotalon nimi, Tervahovi, tulee sen käyttöönottoon liittyneestä tapahtumasta:

“Se [nimi] tuli siitä, kun se oli tervattu lattia ja ne ensimmäiset tanssit oli silloin ollu, millonkahan ne liene ollukkaan siellä Tervahovissa, niin kengät meni tervaan kaikki nämä täältä. Niin siitä ne sitten, voi juma tervassa kengät. Tervahoviks pantiin se nimi sitten.” (M920.)

Kutsumanimellä voidaan myös vaikuttaa mielikuviin ja antaa paikasta hienompi tai edustavampi kuva, kuin mitä paikka itseasiassa onkaan. Tervahovi-rakennus toimi alunperin Valimon työmaaparakkina, mikä on vaikea assosoida hovi-nimitykseen. Ehkäpä hovi-nimellä tehtaalaiset ja kerhotilan käyttäjät pyrkivät luomaan eräänlaista kartanoidylliä tehdasympäristöön.

Tietyt paikat, kuten saunat, pyykkituvat ja lähimetsiköt ritualisoituivat Rautpohjassa ja Valimonmäessä. Niissä vallitsivat omat vakiintuneet ja kaavamaiset käytänteet ja ne muotoutuivat oleelliseksi osaksi arkielämää. Näkyvin rautpohjalaisille tärkeän paikan muuttuminen on ollut

Rautpohjankadun rakentaminen asuinalueen viereen männikköön, joka toimi mm. asukkaiden pyykinkuivauspaikkana. Pyykin kuivatus ei tarkoittanut vain pyykin levittämistä kuivumaan vaan sinne myös jäätiin seurustelemaan muiden pyykkääjien kanssa. Paikan fyysinen muutos muutti myös arkirituaaleja. Pyykkiä siirryttiin kuivamaan toiseen paikkaan Hippoksella ja lopulta piha-alueelle.

-“Sitte kesäaikana, kun tuolla Hippoksella ei ollu mitään, ei ollu tuota Rautpohjankatuakaan, siinä oli vaan semmosia männiköitä ja siel on muutama niitä tommosia mäntyjä jälellä, onks niitä viis vai kuus. Nii tässäki, kun oli puita ja muita, nii veettiin narut siihen ja siinä kuivatettiin pyykkiä. Sitten hänki [vaimo] otti aina nii matonkuteita mukkaan ja leikkas siellä matonkuteita ja lapset leikki siellä ja sillai kuivatettiin pyykkiä. Sitten tuotiin pois. Sillon ei ollu mitään tuonne rakennettu vielä ja tuota Häntälää eikä mitään.” (M130.)

-”Joo nii, kun tähän tehtiin tää Rautpohjankatu, nii tähän oli ennen sitä Rautpohjankatua, missä katu kulkee, nii siitä oli puita --- ja ne oli vedetty sitten pyykkinaruja täyteen ja siellä oli jokaikinen päivä, niin siellä oli pyykit kuivumassa. --- Mutta sitten kun tämä katu valmistu, ne puut oli kaadettu kaikki. Meidän täyty viedä tuonne Hippoksen taakse, nii siellä kuivatettiin sitten aikasin sillon maaliskuun lopulla ja huhtikuulla nii pyykkiä, ennenkö tuli tänne tehtaan alueelle nii oikeen nuo pyykinkuivauspaikat.” (N133.)

-”Nii ja sithän ne kaato ne sieltä nekin puut pois, kun ne alko rakentaa tuota Hipposta kokonaan. Kyllähän tää muuttuu kokonaan.” (M130.)

Nämä vuosikymmeniä Rautpohjassa asuneet haastateltavat näkevät vanhat nuoruuden tärkeät paikat ja elinympäristön uusien muuttuneiden paikkojen takana, ne kuuluvat vielä heidän elämismaailmaansa muistojen kautta. Paikka on menetetty fyysisesti, muttei mentaalisesti. Toisaalta paikka voidaan kokea menetetyksi ilman fyysistä muuttumista, jos paikkaan liittyvät tunnekokemukset ja merkitykset muuttuvat (Vilkuna 1997: 175). Rautpohjalaiset ja valimonmäkeläiset eivät ole suhtautuneet asuinalueiden fyysisen ympäristön muutokseen välinpitämättömästi, vaan uudet muutokset on saatettu kokea uhkaavina, elämää häiritsevinä tekijöinä. Fyysinen muutos on loukannut henkilökohtaista elämismaailmaa.

“Meidän elämää häiritsi sen jälkeen, kun tehtiin Rautpohjankatu. Kaadettiin se mehtä pois siitä, hävitettiin Hippoksen aidat siitä nii tuli se levee katu, joka on Rautpohjankatuna. Nii siihen aikaan se oli puska-aluetta, kun minä siellä asuin alakuunsa.” (M920.)

Rituaalit ovat nimenomaan jatkuvuutta ja muuttumattomuutta tuovia elementtejä. Tiettyjen paikkojen ritualisointi luo ihmisille pysyvyyden tunteen. Rautpohjassa ja Valimonmäessä saunat ja pyykkituvat ovat säilyneet ulkoisesti lähes samannäköisinä koko niiden olemassaolon ajan. Niiden muuttumattomuus on ollut asukkaille ilmeisesti tärkeää, sillä kesällä 1998 järjestetyssä Tykkitehtaan lasten tapaamisjuhlassa entiset asuinalueiden asukkaat halusivat ehdottomasti päästä katsomaan lapsuuden ja nuoruuden aikaisia saunoja ja pyykkitupia:

“Kun oli tämä Tykkitehtaan lasten tapaaminen, niin hyvin moni niistä naisista, nyt kuuskymppisiä ja päälle kuuskymppisiä naiti, nii ne halusivat nimenomaan käydä Rautpohjan saunalla niitä saunan tiloja kattomassa ja niitä pyykkitupia, että onko ne vielä minkälaiset. Ja kun ne oli ihastuksissaan, että kun on ihan samanlaiset, että ainua, että sinne on yhteen huoneeseen pari nykyaikaista konetta tuotu. Mut ne altaat ja kaikki.” (M836.)

Koska paikka nähdään mentaalisenä tilana eli sitä muistellaan, siitä uneksitaan ja kuvitellaan, liittyy paikkaan usein myös nostalgisoiva puoli. Tiettyyn paikkaan voidaan palata unelmissa yhä uudelleen ja uudelleen ja se pyritään säilyttämään mielessä aina samanlaisena, muuttumattomana ja koskemattomana (vrt. Haarni, Karvinen, Koskela ja Tani 1997: 17). Tykkitehtaan lasten tapaamisjuhlassa entisessä asuinympäristössä ihmiset palasivat fyysisesti lapsuuteensa ja nuoruuteensa ja näin he ikään kuin uudistivat mentaaliset paikkakokemuksensa. Uusi kokemus paikasta kerrostui entisen päälle. Paikkojen pysyvyys ja muuttumattomuus saattaa nostattaa esiin myös muita jo unohdettuja asioita menneisyydestä, kuten eräs Rautpohjassa lapsuutensa ja nuoruutensa viettänyt ja sinne takaisin palannut asukas kertoo:

“Kyllä mun mielestä niinku ne oli kauheen voimakkaat ne reaktiot sit sen muuttamisen [Rautpohjaan] kanssa. Että kaikki porraskäytäviin tulemiset ja kaikki ne tuoksut ja ne kiviportaot, miten ne oli jäänytki lapsena mieleen ja sit noi tylsät seinät ja savupiiput, jotka mä, että voi että ne on ihanat. Ja tietysti semmosia jänniä asioita, että katto ihan tarkalleen ja täsmälleen, että onks pihassa kaikki ne puut, mitä osa oli tallella ja osa ei, koska tohon on tullu parkkipaikkoja. --- Jopa sit semmosia, et millasia vaatteita silloin oli ja sit joku semmonen niinkun kansakoulukaverinki nimee, jota ei koskaan oikeestaan niinku tullu mieleenkään. Semmosia kaikkia hirveen syvältä jostakin hulvahti.” (N454.)

Aistein havaittu ympäristö muodostaa elämismaailman perustan. Ihminen tekee havainnoistaan tulkintoja, jotka muotoutuvat merkityksiksi. Merkitysten kautta tiloista tulee paikkoja. Aistimaailma vaikuttaa myös muistojen paikkojen syntymiseen. (Feld ja Basso 1996: 7, Haarni, Karvinen, Koskela ja Tani 1997: 17.) Rautpohjalaisten ja valimonmäkeläisten aistimaailmaan kuului olennaisena osana tehdas ja sen äänet ja hajut: “Sieltä kävi aikamoinen, kun lekalla hakkasivat ja valssasivat levyjä, niin sieltä kävi kauhia mekkala” (M836). Tehtaan lisäksi myös asuinympäristö taloineen oli jäänyt haastateltavien mieleen eri aisteihin perustuvina muistoina, kuten viimeistä edeltävän informantin (N454) kommentista voi lukea. Rappukäytävän tuoksu on säilynyt muistoissa, jolloin tuoksu on muodostanut osan muistojen paikasta. Myös nähtävä, fyysinen objekti saattaa muodostaa ikään kuin maamerkin muistoihin, jonka kautta käsitystä ja mielikuvaa paikasta ja yleensä menneestä ajasta pidetään yllä:

“Sehän ei enää toimi se iso savupiippu siinä seinän juurella, sen asunnon. On muuten kiva, jos ne antaa sen olla. Jänniä nuo vanhat savupiiput, kun ne antais niitten olla, mutta monissa paikoissa, lehtikuvissa näkee, että ne ammuskelee niitä. Ne on semmosia kivoja muistomerkkejä siltä ajalta, kun niitä on tarvittu.” (N325.)

Paikat ja tilat edustavat eri ihmisille eri asioita ja merkityksiä, jotka voivat olla keskenään ristiriitaisiakin, koska paikkakokemus on aina subjektiivinen. Henri Lefebvren mukaan ei ole olemassa vain yhtä sosiaalista tilaa, vaan yhdessä tilassa on useita toisiinsa limittyviä sosiaalisia tasoja. (Lefebvre

1994: 86-87, Saarikangas 1998: 186.) Paikkoihin voivat näin kätkeytyä monet eri maailmat, eri sosiaaliset tilat. Lasten kyky leikin avulla irrottautua ajasta ja paikasta antaa heille mahdollisuuden luoda omia mielikuvitusmaailmojaan. Rautpohjalaiset ja valimonmäkeläiset antoivat lukuisia merkityksiä tärkeälle paikalleen Hippokselle ennen sen rakentamista. Hippos voidaan siten nähdä monien sosiaalisten tilojen merkityskenttänä. Perheenäideille Hippos tarjosi hyvät pyykinkuivatusmaastot. Uhkapelistä kiinnostuneille miehille Hippoksen hämyisät ja soiset risukot olivat oivallisia kokouspaikkoja kortinpeluuseen. Lapset puolestaan ottivat Hippoksen haltuunsa kesäisin pallopelien ja erilaisten leikkien ja retkien avulla, talvisin sinne syntyi jäinen saareke, jossa pojat ottivat luistimilla ja mailoilla kilpaa toisistaan.

Elämäntavan muutos 1960-luvulta alkaen

1960-luvulle saakka Rautpohjan ja Valimonmäen asuinalueiden asukkaat elivät tehtaan tahdissa, imivät vaikutteensa tehtaalta ja olivat sidoksissa siihen sekä työelämässä että vapaa-aikana. Tehdas riitti vaikutelähteeksi ja elämän viitekehyykseksi ja sen tarjoamaan patriarkaaliseen otteeseen ja huolenpitoon oltiin tyytyväisiä, koska muuta ei tuolloin vielä ollut tarjolla. Elämäntapa oli yhteisöllisyyttä ja kollektiivisuutta korostava, asuinyhteisö loi yksilölle turvallisuuden tunteen. Elämä oli kulttuuristen- ja harrastustoimintojen sekä vuorovaikutuskontaktien suhteen omavaraista ja tiivistynyt tehtaan ympäristöön ja omille asuinalueille.

“Tässä elettiin niin tiiviisti. Eihän äititkään oikeestaan käyneet töissä. Nykysin ihmiset menee ja matkustaa ja menee konsertteihin, on ne töissä tai ei. --- Tästä asuma-alueestaki kuvasti hirveen hyvin, et jotenki semmonen, et se oikeestaan riitti. Se oli jännä, että oli vaan radiouutisissa kaukasempia maininkeja, eikä mitään alueradioita ollu sillä tavalla ja jos mentiin kaupungille, niin se nyt oli ihan ihmettä, että jos joku Sokos tuli Jyväskylään. --- Ja sit puhutaan, että oli hirvee matka kaupunkiin. Eihän se,

kun aattelee, se ei oo nykyään yhtikäs mitään. --- Sitä mä vaan, että nää oli aika paljon mutkasemmatki ne tiet kaupungille, et jotenki oli se kaupunki kauheen kaukana. Että oikeestaan oli aika jännää, kun lähettiin käymään kaupungilla.” (N454.)

Kuitenkin Suomessa 1960-luvulta alkanut suuri yhteiskunnallinen murros muutti ratkaisevasti rautpohjalaista ja valimonmäkeläistä elämäntapaa ja yhteisöllistä kulttuuria sekä myös asuinalueiden fyysistä ympäristöä. Yleisesti ottaen elämää alkoi leimata kasvava hyödykkeiden sekä palvelujen kuluttaminen, josta näkyvimpinä esimerkkeinä olivat asuinalueille ilmestyneet yksityisautot. Elämäntapa ja -piiri liukui kollektiivisesta yhteisöllisyydestä yksityistyneeseen, oman perheen ympärille privatisoituneeseen. Tätä elämäntavan privatisoitumista pidetään teollistuneen ja työnjaoltaan kehittyneen yhteiskunnan ilmiönä, joka näkyy ennen kaikkea perhekeskeisyyden korostamisena työn ulkopuolisen sosiaalisen kollektiivisuuden kustannuksella. Yksityistymisen on väitetty johtaneen ihmisten välisen solidaarisuuden ja kollektiivisen toiminnan vähentymiseen sekä rajan muodostumiseen yksityisen ja julkisen välille. (Ilmonen 1987: 25, Jääsaari 1986: 25, 28, 159, 163, ks. familismista Daun 1974: 242-252, Kalpio 1988: 176.)

Tärkeänä privatisoitumista edistävänä tekijänä ja perhekeskeisen elämän symbolina on pidetty televisiota, joka alkoi yleistyä yksityiskodeissa 1960-luvulla (Helsti 1988: 85). Television katselu muutti ratkaisevasti ihmisten ajankäyttöä ja vapaa-ajanviettoa. Televisio toi maailman ihmisten olohuoneisiin. Enää ei ollut välttämätöntä lähteä katsomaan urheiluottelua tai hankkimaan teatterielämyksiä kodin ulkopuolelta, kun saman asian saattoi toteuttaa omassa kodissa.

Ehkä merkittävimmin rautpohjalaista ja valimonmäkeläistä kulttuuria muutti kuitenkin yksityisautoilun lisääntyminen, mikä ajallisesti lyhensi välimatkoja. Oma auto laajensi elämänpiiriä pois tutuilta asuinalueilta. Ihmiset pystyivät

luomaan ja pitämään yllä vuorovaikutussuhteita kauempana asuviin tuttaviiin ja ottamaan osaa uusiin harrastuksiin, jotka eivät olleet sidoksissa tehtaaseen tai omaan asuinalueeseen. Rautpohjalaisten ja valimonmäkeläisten elämänpiirin laajetessa asuinalueiden ulkopuolelle ja toisaalta sen kutistuessa oman perheen ympärille, lakkasivat monet aiemmin voimakkaina vaikuttaneet yhteisöllisen kulttuurin muodot. Esim. tehtaan teatteri, lasten harrastukset ja monet puulaakijoukkueet lopettivat toimintansa ja tilalle tulivat elokuvat, ravintolat ja kaupunkilaisten yhteiset harrastusmahdollisuudet sekä kasvava kulttuuritarjonta. Enää ei lähdetty tehtaan kopiautoilla yhteisille marjaretkille, koska ihmiset halusivat tehdä ne perheen kesken omilla autoillaan.

Rautpohjan asuinalueetta kesällä 1999.

“Sitten kun tuli autot kuvioon, niin kaikki tämmönen yhteinen, niin se niinku pikkuhiljaa hiipu.” (M920.)

“Niissä main tosiaan tapahtu se semmonen jonkunlainen Suomi vaurastuminen, että ihmiset rupes saamaan autoja. Siinä kävi sillä lailla, että näistä alueitten pihoista tuli parkkipaikkoja. Ihmiset ajo sinne ruohikolle, ei enää niitä ruusupensaita, mitä siellä oli, niitä ei kukaan enää välittäny hoitaa enää mitään, koska ne autot tallo kaikki ne. Niistä tuli niinku semmosia parkkipaikkoja.” (M836.)

Ennen 1960-luvun murrosta Rautpohjassa ja Valimonmäessä vaikuttanut yhteisöllisyys näkyi yhteisten toimintojen lisäksi myös asuinalueiden fyysisessä ympäristössä. Koska asuinrakennusten pihat olivat tärkeitä asukkaiden spontaanin vuorovaikutuksen paikkoja, panostivat asukkaat myös niiden viihtyvyyteen mm. erilaisten pensas- ja kukkaistutusten avulla. Autojen vallatessa pihat ja ihmisten hakeutuessa yhä enemmän pois kollektiivisesta elämäntavasta, muuttui myös ympäristö. Elämänpiirin ja mittasuhteiden laajetessa ja huomion kiinnittyessä uusiin asioihin asukkaat eivät enää aktiivisesti kiinnostuneet huolehtimaan yhteisestä asuinympäristöstään.

Myös työelämässä tapahtuneet muutokset vaikuttivat 1960-luvun yhteiskunnalliseen kehitykseen ja yhteisöllisen elämäntavan murtumiseen. Naisten työssäkäynti alkoi yleistyä 1960-luvulta alkaen, mikä osaltaan vaikutti rautpohjalaisen ja valimonmäkeläisen yhteisöllisyyden vähenemiseen (Jallinoja 1985: 252). Työssäkäynti ja kiire estivät tai ainakin vähensivät päivittäisiä vapaamuotoisia vierailuja naapureihin ja toisten asioista puhumista eli juoruilua, jolla oli ylläpidetty tehokkaasti sosiaalista kontrollia. Pitkän työpäivän ja kotitöiden päätteeksi ei enää ehditty eikä kiinnostuttu ottamaan osaa yhteisiin toimintoihin, kuten aikaisemmin oli ollut tapana. Uusi, vuonna 1960 voimaan tullut vuosilomalaki takasi vähintään kahden viikon yhtäjaksoisen loman kaikille ammattiryhmille lukuun ottamatta maatalous- ja kotitaloustyöntekijöitä, mikä synnytti kesämökkikultuurin ja erilaisen lomamatkailun (Lehtonen 1982: 620). Myös rautpohjalaiset ja valimonmäkeläiset rakensivat omia kesämökkejään maaseudulle ja alkoivat

viettä lomiaan niissä oman perheen kesken tehtaan yhteisten kesänviettopaikkojen ja niiden yhteisten kollektiivisten toimintojen sijaan.

1960-luvun yhteiskunnallinen murros on työväen yhteisöllisen elämäntavan purkautumisen lisäksi sidoksissa myös yleisen työväenkulttuurin ja työväenliikkeen muutokseen (ks. 1. luku, käsitteitä: työväenliike ja työväenkulttuuri). Työväenliikkeen piirissä harjoitettu omatoiminen kulttuuritoiminta, kuten iltamaperinne sekä teatteri- ja soittokuntaharrastukset, lakkasi toimimasta muun kulttuuritarjonnan kasvaessa. Elämäntavan yksityistyminen oman perheen ympärille veti työläiset pois julkisten vapaa-ajanmuotojen piiristä.

Tarkasteltuani lukuisia kuvauksia työväen elämäntavasta ja työväenkulttuurista nousee mieleeni väkisinkin kysymys siitä, ovatko tutkijat antaneet liian romantisoidun ja yksipuolisen kuvan työväen yhteisöllisestä elämästä. Pelkään itsekkin syyllistyneeni tässä työssäni kyseiseen ongelmaan. Kuitenkin käsittelin haastatteluissa myös elämän varjopuolia, negatiivisia kokemuksia elämästä kollektiivisessa yhteisössä. Yhteisöllisyyden ajasta on kulunut jo riittävän kauan, jotta siihen osattaisiin suhtautua objektiivisesti. Toisaalta muistot saattavat nostalgisoitua, eikä kielteisiä puolia enää ajatella. Haastateltavat eivät suoranaisesti tuoneet esille negatiivisia muistoja, mutta heidän kertomuksistaan saattoi päätellä, kuinka suuri merkitys kollektiivisella yhteisöllisyydellä ja sen varjopuolillakin (esim. sosiaalinen kontrolli) on ollut heidän elämässään. Ennen 1960-luvun muutoksia rautpohjalaisten ja valimonmäkeläisten elämä oli toisilleen avointa ja julkista. Ihmiset tunsivat toisensa ja tiesivät toisistaan melko paljon. Yhteisö huolehti yksilöstä sosiaalisen kontrollin avulla, mikä puolestaan tasapäisti ihmisiä ja yhtenäisti käyttäytymistä. Haastateltavien positiivinen suhtautuminen yhteisöllisyyteen tulee esille siinä, kuinka asuinalueilla pitkään asuneet kaipaavat elämässään menneen ajan kollektiivisiä merkityksiä sekä vuorovaikutusta muiden asukkaiden kanssa.

Ehkäpä antamani kuvaus rautpohjalaisten ja valimonmäkeläisten elämästä ei ole romantisoitu, vaan mahdollisimman lähellä totuutta, tavallista työläisperheiden elämää, joka muuttui 1960-luvun mainingeissa muun maailman mukana.

“Kun oli nää viime kesänä nää juhlallisuudet [Tykkitehtaan lasten tapaaminen kesällä 1998], nii tosiaan mitkä oli hyvin järjestetty, niin jotenki. Ei loppujen lopuks ei se ollu mitenkään elitististä, et kyllä se oli ihan työläisperheitten elämää ihan tavallista. Tää on semmonen jännä ristiriita, must vieläkin osalla, että tää on jotaki hirveen hienoo, mutta tää on tosiaan tavallista elämää.” (N454.)

5. MUUTTUVA PAIKALLISKULTTUURI

Olen tutkimuksessani tarkastellut Valmet-Rautpohjan tehtaan työväen asuinalueiden Rautpohjan ja Valimonmäen yhteisöllistä elämää erilaisten organisoitujen harrastusten ja spontaanien yhteistoimintojen kautta vuodesta 1938 vuoteen 1997 sekä pyrkinyt näiden pohjalta muodostamaan kokonaiskuvan asuinalueiden kulttuurista. Kulttuuriksi käsitän kaiken asuinalueiden asukkaiden välisen yhteisen toiminnan, järjestetyn ja spontaanin, vuorovaikutussuhteet sekä yhteiset tavat, rituaalit ja käytänteet, jotka luovat merkitystä ihmisten elämään sekä tunteen jatkuvuudesta ja muuttumattomuudesta. Kulttuuri on tässä ennen kaikkea arkielämää, jossa satunnaiset juhlat, arjesta irtautumiset, esiintyvät välähdyksinä.

Koska suurin osa Rautpohjan ja Valimonmäen asukkaista on kuulunut tehtaan työväestöön, ovat asuinalueiden kulttuuria leimanneet vahvasti työväenkulttuuriset piirteet. Työväenkulttuurin on yleisesti katsottu olevan työväenliikkeen lähtökohdista syntynyttä, työväen ideologialle rakentuvaa ja työväen kulttuuritarpeita tyydyttävää toimintaa, kuten kulttuuri-, sivistys- ja urheiluharrastuksia. Rautpohjan ja Valimonmäen asuinalueilla toimivat aktiivisesti 1950-60-luvuille saakka nämä perinteiset työväenkulttuurin muodot, kuten harrastelijateatteri, soittokunta ja erilaiset urheilujoukkueet. Elina Väätäinen (1978: 4) on työväenkulttuuria tutkiessaan katsonut siihen kuuluvan myös sen kansanomaisen aineksen ja perinteen, jonka työläiset toivat mukanaan entisestä elinympäristöstään maaseudulta kaupunkiin. Myös rautpohjalaisessa ja valimonmäkeläisessä elämäntavassa on ollut tiettyjä agraarielämän muotoja, jotka voidaan Väätäisen mukaan lukea työväenkulttuurin piirteiksi. Asukkaat harrastivat mm. puutarhaviljelyä asuinalueiden lähiympäristössä ja kävivät yhdessä marjastusmatkoilla. Kansanomaisesta aineksesta kertoo myös asukkaiden talkoohenki, joka näkyi naapuriapuna ja monina yhteisinä harrastuksina ja juhlina, jotka asukkaat järjestivät talkootyönä ilman korvauksia.

Kulttuurin kaksijakoisuus on näkynyt erityisen hyvin rautpohjalaisessa ja valimonmäkeläisessä kulttuurissa. Vaikka työväenkulttuuriset piirteet vaikuttivatkin voimakkaasti asuinalueiden elämässä, antoivat siihen oman lisänsä myös asuinalueiden ei-töväenkulttuuriset toiminnot, kuten suojeluskunnat, Lotta Svärd -osasto, partiolippukunnat, pyhäkoulut ja uskonnolliset piirit. Tehtaan puolelta organisoidut ja asukkaiden omaehtoiset vapaa-ajanviettomuodot, sekä työväenkulttuuriset että ei-töväenkulttuuriset toiminnot, kuitenkin keräsivät osanottajia kaikista henkilöstöryhmistä. Näin asuinalueiden työväenkulttuuriset ja ei-töväenkulttuuriset piirteet yhdistyivät yhdeksi paradoksaaliseksi, mutta kuitenkin homogeeniseksi kulttuuriksi muodostaen omaperäisen rautpohjalaisen ja valimonmäkeläisen kulttuurin.

Valmetin tehdas on ollut merkittävä Rautpohjan ja Valimonmäen asukkaita yhdistävä tekijä ja sillä on ollut osansa asuinalueiden homogeenisen kulttuurin muotoutumiseen. Tehdas huolehti patriarkaalisin ottein sekä henkilöstöstään että heidän perheistään tarjoten heille fyysisen ja henkisen hyvinvoinnin. Tehdas järjesti ja rahoitti lukuisia koko perheen vapaa-ajanviettomahdollisuuksia ja mahdollisti asuinalueiden omavaraisuuden mm. kulttuurielämän suhteen. Oma asuinalue toimi elämän viitekehyksenä, jota tehdas isännöi.

Asuinalueiden vilkas sosiaalinen elämä erilaisine harrastuksineen sekä tiheä vuorovaikutusverkosto asukkaiden välillä loivat Rautpohjaan ja Valimonmäkeen yhteisöllisyyttä. Yhteisö sai voimansa tehtaasta, sen aiheuttamista yhteneväisistä elämäntavoista ja elinolosuhteista. Kuten yhteisölle on ominaista, muotoutui rautpohjalaisille ja valimonmäkeläisille yhteisiä, kollektiivisia muistoja asuinalueiden elämästä, jotka toimivat asukkaiden henkisenä perintönä. Yhteiset muistot ja yhteinen eletty historia toimivat siltoina menneisyyteen ja ne loivat asukkaiden välille me-henkeä.

1960-luvun yhteiskunnallinen murros muutti ratkaisevasti rautpohjalaista ja valimonmäkeläistä yhteisöllisyyttä ja kulttuuria. Elämänpiiri toisaalta tiivistyi oman perheen ympärille ja toisaalta laajeni oman asuinalueen ja vuorovaikutuskentän ulkopuolelle. Tehtaan harrastelijateatteritoiminnan korvasi oma televisio ja asukkaiden yhteiset marjareissut yksityisauto. Omalla autolla pystyi jättämään tiiviin yhteisön taakseen ja vilauksessa asuinmiljöön tehtaan piippuineen muuttui television fantasiamaailmaksi. Rautpohjalainen ja valimonmäkeläinen yhteisöllisyys alkoi oheta yhteisten harrastus- ja vuorovaikutusmahdollisuuksien vähetessä. Samalla alkoi myös tehtaan patriarkaalinen huoltopolitiikka heiketä. Rautpohjan ja Valimonmäen kulttuurinmuutos sekä yhteisöllisyyden ja patriarkaliskismin väheneminen ovat kaikki yhteydessä toisiinsa kuin ketjureaktio. Muutokset käynnistivät lisää muutoksia.

Näen rautpohjalaisen ja valimonmäkeläisen kulttuurin paikalliskulttuurina, koska se on aina rajoittunut vain näillä alueilla asuvan ihmisryhmän pariin. 1960-luvulle saakka Rautpohja ja Valimonmäki muodostivat omavaraisen toiminnallisen kokonaisuuden. Asukkaiden elämänpiiri työstä vapaa-aikaan rajoittui tehdasalueen ja asuinalueiden sisälle, jotka toimivat yhteisön jäsenten vuorovaikutuskenttinä. Elämänpiirin laajetessa ja kontaktien lisääntyessä asuinalueiden ulkopuolelle, muuttui rautpohjalainen ja valimonmäkeläinen paikalliskulttuuri. Vuorovaikutusmahdollisuudet vähenivät asukkaiden yhteisten toimintojen ja harrastusten loppuessa, mutta ikään kuin rautpohjalaista ja valimonmäkeläistä paikalliskulttuuria kannattamaan jäivät asuinalueiden yhteiset saunat ja pyykkituvat. Vanha, kollektiivinen elämäntapa jatkuu yhä niissä.

Mielestäni paikalliskulttuuriin liittyvät olennaisena osana sen vaikutuspiirissä elävien kokema paikallistunne omaa elinpiiriä ja -ympäristöä kohtaan sekä heidän siihen luomansa merkitysyhteydet. Tiettyyn paikkaan sijoittuvat mentaaliset tilat ja merkityskentät synnyttävät paikallistunnetta, kuulumista

johonkin ympäristöön ja sen kulttuuriin. Rautpohjalaiset ja valimonmäkeläiset ovat samaistaneet itsensä asuinalueille ja luoneet niihin lukuisia merkityksiä, jotka ovat säilyneet voimakkaina muistoissa. Monet muistoista ja merkityksistä ovat kollektiivisia ja syntyneet asuinalueiden asukkaiden välisessä sosiaalisessa elämässä ja vuorovaikutuksessa.

Rautpohjan ja Valimonmäen asuntojen siirryttyä Valmetin tehtaalta Sato Yhtymä Oy:n omistukseen vuonna 1997 on asuinalueiden sosiaalinen ja kulttuurinen homogeenisuus muuttunut. Asuinalueiden kulttuuri tulee tulevaisuudessa muuttumaan vieläkin radikaalimmin, kun vanha asukaskanta hiljalleen harvenee. Uusilla asukkailla ei ole yhteisiä muistoja eikä kokemuksia menneestä yhteisöllisyyden ajasta. Vanha, asuinalueiden kulttuurille leimaa-antava yhteissaunaperinne lakkaa, kun talokohtaisten saunojen määrä kasvaa ja saunavuorot muuttuvat yhteisistä perhesaunoiksi. Kuinka tämä muuttaa asuinalueiden kulttuuria? Mistä paikoista tulee uusia asukkaiden kohtauspaikkoja? Muodostuuko asukastoimikunnan toiminnan puitteissa yhteisöllisyyttä? Miten rautpohjalainen ja valimonmäkeläinen värikäs menneisyys säilytetään ja kerrotaan jälkipolville?

“Siellä oli todellaki siis yhteishenkee, et siellä välitettiin toinen toisistaan. --- Siellä oli hyvä kasvaa ja olla.” (N1031.)

EPILOGI

Tehdessäni tutkimustani, sekä haastattellessa että analysoidessa haastatteluaineistoa, sain käsityksen, että työni on tärkeä ja merkityksenkäs informantteille. Haastatteluissa asuinalueiden entiset asukkaat palasivat muistoihinsa, menneisyyden tapahtumiin ja asuin- ja elinpaikkoihin ja nykyiset asukkaat “saivat hyvän syyn” tarkastella ja pohtia omaa asuinmiljöötään. Menneisyyteen ja muistoihin palaamisella haastateltavat ikään kuin jatkoivat raut pohjalaisuuttaan ja valimonmäkeläisyyttään ja siten arvioivat elämäänsä ja omaa paikkaansa maailmassa. Muistojen kerääminen ja tallentaminen omaksi kotiseutukirjaksi koettiin tärkeäksi perinnöksi tuleville sukupolville ja asuinalueiden asukkaille.

Tutkimukseni myötä pääsin itsekin kurkistamaan jyväskyläläiseen historiaan ja näin opiskelukaupunkini sai aivan uusia ulottuvuuksia ja merkityksiä. Haastatteluissa esiin tulleet pienet, yksityiskohtaiset muistot ja assosiaatiot muotoutuivat tutkimuksen etenemisen myötä laajemmiksi muistojen rakennelmiksi, joissa oli selviä yhteneväisyyksiä haastateltavien välillä. Hermeneuttisen kehämallin mukaisesti tulkinta ja vuoropuhelu aineistoni kanssa nostivat esiin lisäkysymyksiä, pintaa syvemältä löytyikin aivan uusia asioita. Informanttien muistojen ja kokemusten siivittämänä oma käsitykseni Jyväskylästä laajeni ja pieni kylä tehtaan ympärillä alkoi elää mennyttä elämäänsä mielessäni ja nyt tässä paperilla.

LÄHTEET

1. Painamattomat lähteet
Haastattelut

tunnus	syntymäpaikka	viimeisin ammatti	Rautpohjassa tai V-mäessä
N133	Kangasniemi	siistijä	1955-
N241	Pori	toimistonhoitaja	1951-1998
N325	Seinäjäki	saunanhoitaja	1951-1990
N454	Jyväskylä	amanuenssi	1954-1973 1997-
N525	Pietari	lehtori	1950-1979
N624	Forssa	talonmies	1958-1986
N736	Helsinki	sairaukskassan johtaja	1938-1967
N841	Kiukainen	sihteeri	1944-1963
N931	Helsinki	toimistotyöntekijä	1939-1952
N1031	Sortavala	yrittäjä	1940-1954
N1146	Hankasalmi	myyjä	1965-
N1225	Karkkila	yrittäjä	1949-1976
M130	Ihantala	paperikoneen tarkastaja	1948-
M224	Riihimäki	konesuunnittelija	1939-1946 1950-1979
M321	Oulu	asentaja	1958-1986
M449	Jyväskylä	asiakastukihenkilö	1958-1970
M512	Leppävirta	professori	1938-1968
M624	Leivonmäki	työnjohtaja	1962-
M723	Säynätsalo	paperikoneen suunnittelija	-
M836	Jyväskylä	työnjohtaja	1939-1960-l. loppu
M920	Keuruu	työnjohtaja	1950-1986

N=nainen, M=mies, ensimmäiset yksi tai kaksi numeroa ovat juoksevia numeroita, kaksi viimeistä numeroa ovat syntymävuoden loppuosa.
Haastattelunauhut ja nauhalitteraatiot ovat tekijän hallussa.

Arkistot

Keski-Suomen museo:

Suomen rakennuskulttuurin yleisluettelo; 81.

Valokuvat

Kuvat sivuilla 19, 43, 48 ja 60 Valmet-Rautpohjan arkistosta, sivuilla 28, 34, 41 ja 57 informantin N525 kokoelmista ja sivuilla 70 ja 100 tekijän kokoelmista.

2. Painetut lähteet

Alestalo, Matti 1977: Työväenluokan maailmankuva ja työväenliike. Teoksessa Kuusi, Matti, Alapuro, Risto ja Klinge, Matti (toim.) 1977, Maailmakuvan muutos tutkimuskohteena. Näkökulmia teollistumisajan Suomeen. Helsinki: Otava.

Alestalo, Matti 1985: Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat toisen maailmansodan jälkeen. Teoksessa Valkonen, Tapani, Alapuro, Risto, Alestalo, Matti, Jallinoja, Riitta ja Sandlund, Tom (toim.) 1985, 4. painos, Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.

Andersson, Päivi 1983: Pihlajaveden työväentalojen merkitys maaseutuväestön kontakti- ja vuorovaikutustilanteissa vuoteen 1969 asti. Jyväskylän yliopisto, etnologian laitos, tutkimuksia 16. Jyväskylä.

Anttila, Veikko 1982: Jyväskylän Tourula. Pienyhteisötutkimus. Suomi 123: 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Blom, Jari 1996: Jyväskylän Työväen Mieslaulajat ry 50 vuotta. Jyväskylä: Gummerus.

Daun, Åke 1974: Förortsliv. En etnologisk studie av kulturell förändring. Stockholm: Bokförlaget Prisma.

Daun, Åke ja Löfgren, Orvar 1980: Etnologian metodeja. Jyväskylän yliopisto, etnologian laitos, tutkimuksia 14. Jyväskylä.

Featherstone, Mike 1992: The Heroic Life and Everyday Life. Teoksessa Featherstone, Mike (toim.) 1992, Cultural Theory and Cultural Change. London: Sage Publications Ltd.

Feld, Steven ja Basso, Keith H. 1996: Introduction. Teoksessa Feld, Steven ja Basso, Keith H. (toim.) 1996, Senses of Place. New Mexico: School of American Research Press.

Gardberg, C. J. 1979: Säätyläis- ja kaupunkikulttuuri. Teoksessa Tommila, Päiviö, Reitala, Aimo ja Kallio, Veikko (toim.) 1979, Suomen kulttuurihistoria 1. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.

Haarni, Tuukka, Karvinen, Marko, Koskela, Hille ja Tani, Sirpa 1997: Johdatus nykymaantieteeseen. Teoksessa Haarni, Tuukka, Karvinen Marko, Koskela, Hille ja Tani, Sirpa (toim.) 1997, Tila, paikka ja maisema. Tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen. Tampere: Vastapaino.

Haavio-Mannila, Elina 1958: Kylätappelut. Sosiologinen tutkimus Suomen kylätappeluinstituutiosta. Porvoo: WSOY.

Hako, Matti 1971: Työväenkulttuurin tutkimus ja tallentaminen. Kotiseutu 5-6/ 1971.

Hako, Matti 1974: Työväenkulttuuri. Teoksessa Launonen, Hannu ja Mäkinen, Kirsti (toim.) 1974, Folklore tänään. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Hautamäki, Arvi 1954: Työväen sivistysliiton toimintaperiaatteista ja asemasta työväenliikkeessä. Teoksessa Työväen omaehtoinen sivistystyö. 1954. Helsinki: Tammi.

Haviland, William A. 1987: Cultural Anthropology. 5th edition. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Helsti, Hilikka 1988: Kulttuurin muutos ja televisio. Television ensimmäiset vuosikymmenet suomalaisten kokemina. Suomalais-ugrilaisen kansatieteen pro gradu-työ. Helsinki: Oy Yleisradio Ab.

Hurri, Olavi 1969: Työväenliikkeen kulttuuriolemuksesta. Teoksessa Hako, Matti (toim.) 1969, Työväenliike kulttuuritekijänä. Helsinki: Kirjayhtymä.

Hurri, Olavi 1971: Työväenkulttuuri tänään. Kotiseutu 5-6/ 1971.

Häggman, Kai 1994: Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa. Historiallisia tutkimuksia 179. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Ilmonen, Kaj 1987: E- ja ay-jäsenyys: yhtäläisyyksiä ja eroavaisuuksia. Teoksessa Hyrkkänen, Markku, Vehviläinen, Olli ja Hannikainen, Juha (toim.) 1987, Väki voimakas 3. Näkökulmia työväen ammatilliseen ja paikalliseen historiaan. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.

Immonen, Kari 1996: Paperiperheen neljä päivää. Teoksessa Aromaa, Vuokko (toim.) 1996, Lääkäri, lukkari, talonpoika, duunari. Lukuja suomalaisten historiaan. Helsinki: Otava.

Jakonen, Riikka 1997: Musiikkia ja elämää. Teoksessa Nummela, Ilkka (toim.) 1997, Jyväskylän kirja. Katsauksia kaupunkielämän vaiheisiin 1940-luvulta 1990-luvulle, JYY:n kotiseutusarja 33. Jyväskylä: Gummerus.

Jallinoja, Riitta 1985: Miehet ja naiset. Muutokset toisen maailmansodan jälkeen. Teoksessa Valkonen, Tapani, Alapuro, Risto, Alestalo, Matti, Jallinoja, Riitta ja Sandlund, Tom (toim.) 1985, 4. painos, Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.

Jaskari, Ulla ja Vanhala-Selin, Kristiina 1995: Työväki esittää. -Lystinpitoa ja aatteen paloa. Teatteri, musiikki ja näytösluokkuna osana työväen toimintaa. Työväen keskusmuseon julkaisuja 1995: 1. Tampere.

Jokinen, Jukka 1988a: Rautpohjan tehtaan VPK 50 vuotta 1938-1988. Jyväskylä.

Jokinen, Jukka 1988b: Tykki taipui paperikoneeksi. Valmet Rautpohja 1938-1988. Jyväskylä: Gummerus.

Junkala, Pekka 1999: Tila tutkimuskohteena. Teoksessa Junkala, Pekka ja Sääskilähti, Nina 1999, Kadun risteyksessä. Etnologinen analyysi kaupunkitilasta. Etnografia 2. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.

Jäppinen, Jussi 1991: Jyväskylän julkisivukuvat. Jyväskylä: Gummerus.

Jääsaari, Johanna 1986: En ole maalainen enkä kaupunkilainen, en kapitalisti enkä kommunisti. Elämäntavan muutos, politiikka ja privatisoituminen kolmen sukupolven elämäkertojen valossa. Helsingin yliopisto, yleisen valtio-opin laitos, "Tutkimustietoa politiikasta ja hallinnosta", 1, 1987. Helsinki: Yliopistopaino.

Kalela, Jorma 1981: Taistojen taipaleelta. Paperityöläiset ja heidän liittonsa 1906-1981. Tampere: Paperiliitto r.y.

Kalpio, Olli 1988: Ruukista naulatehtaaksi. Koskensaaren tehdasyhteisön ja ruukkilaisten elämäntavan muotoutuminen ennen toista maailmansotaa. Jyväskylän yliopisto, etnologian laitos, tutkimuksia 22. Jyväskylä.

Kolehmainen, Teuvo 1969: TUL Keski-Suomessa 1919-1969. Jyväskylä: Gummerus.

Korkiakangas, Pirjo 1996: Muistoista rakentuva lapsuus. Agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa. Kansatieteellinen Arkisto 42. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.

Koskiaho, Briitta 1981: Pitkänsillan tuolta puolen Pispalaan. Teoksessa Jaakkola, Risto, Karisto, Antti ja Roos, J. P. (toim.) 1981, Sosiaalipolitiikka, historiallinen kehitys ja yhteiskunnan muutos. Espoo: Weilin+Göös.

Kroeber, A. L. ja Kluckhohn, Clyde 1952: Culture. A Critical Review of Concepts and Definitions. Cambridge, U.S.A.: Peabody Museum of American Archeology and Ethnology.

Kurkela, Vesa 1983: Taistojen tiellä soiteltiin -ja soiton tahdissa tanssittiin. Varkautelaiset työväeniltamat ja niiden musiikki työväen osakulttuurin kaudella. Työväenmusiikki-instituutin julkaisuja 2. Jyväskylä: Gummerus.

Laitinen, Erkki 1997: Jyväskylän urheiluelämä. Teoksessa Nummela, Ilkka (toim.) 1997, Jyväskylän kirja. Katsauksia kaupunkielämän vaiheisiin 1940-luvulta 1990-luvulle. JYY:n kotiseutusarja 33. Jyväskylä: Gummerus.

Leeds, Anthony 1973: Locality Power in Relation to Supralocal Power Institutions. Teoksessa Southall, Aidan (toim.) 1973, Urban Anthropology. Cross-Cultural Studies of Urbanization. New York: Oxford University Press.

Lefebvre, Henri 1994: The Production of Space. Oxford: Blackwell Publishers.

Lehtipuro, Outi 1980: Hauhon Hyömäki. Teoksessa Tommila, Päiviö ja Heervä, Ismo (toim.) 1980, Muuttuva kylä. Turun yliopiston kylätutkimusryhmän loppuraportti. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Lehtonen, Heikki 1990: Yhteisö. Tampere:Vastapaino.

Lehtonen, Juhani U. E. 1982: Kaupungistuva kansankulttuuri. Teoksessa Tommila, Päiviö, Reitala, Aimo ja Kallio, Veikko (toim.) 1982, Suomen kulttuurihistoria 3. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.

Leiponen, Kauko 1987: Kansa talkoissa. Jyväskylä: Gummerus.

Lewis, Ioan M. 1976: Social Anthropology in Perspective: The Relevance of Social Anthropology. Harmondsworth: Penguin Books Ltd.

Lönnqvist, Bo 1999: Mitä etnologia on? Teoksessa Lönnqvist, Bo, Kiuru, Elina ja Uusitalo, Eeva (toim.) 1999, Kulttuurin muuttuvat kasvot. Johdatusta

etnologiatieteisiin. Tietolipas 155. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

MacIver, Robert M. ja Page, Charles H. 1949: Society. An Introductory Analysis. New York: Rinehart and company, Inc.

Manninen, Laura et al. (toim.) 1994: Jargon. Kulttuuriantropologian englanti-suomi oppisanasto. JYY julkaisusarja n:o 35. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunta.

Mansner, Markku 1988: Sosiaaliturvan synty. Teoksessa Avikainen, Paula ja Hetemäki, Ilari (toim.) 1988, Suomen historia 8. Espoo: Weilin+Göös.

Niemi, Seppo 1997: 50 vuoden tanssit. Teoksessa Nummela, Ilkka (toim.) 1997, Jyväskylän kirja. Katsauksia kaupunkielämän vaiheisiin 1940-luvulta 1990-luvulle. JYY:n kotiseutusarja 33. Jyväskylä: Gummerus.

Nikki, Kalevi 1988: Sata huomisen vuotta. Jyväskylän Työväenyhdistys 1888-1988. Jyväskylä: Gummerus.

Oittinen, R. H. 1953: Työväenkysymys ja työväenliike Suomessa. 2. painos. Helsinki: Tammi.

Roiko-Jokela, Heikki 1993: Hippoksen vaiheet. Teoksessa Sironen, Esa (toim.) 1993, Ryhtilästä Ramonin kentälle. Jyväskylän liikuntamaisemaa ennen ja nyt. Jyväskylä-sarja 3. Jyväskylä: Atena.

Ruutu, Martti 1980: Kulttuurikehityksen yleislinjat. Teoksessa Tommila, Päiviö, Reitala, Aimo ja Kallio, Veikko (toim.) 1980, Suomen kulttuurihistoria 2. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY.

Räsänen, Matti ja Lehtonen, Juhani U. E. 1976: Kaupunkikansatieteen ongelmia. Tutkimuskohde ja sen kokonaishahmo kulttuurin muutoksessa. Jyväskylän yliopisto, etnologian laitos, tutkimuksia 7. Jyväskylä.

Räsänen, Matti ja Räsänen, Riitta 1982: Ihminen fyysisen ympäristön viitekehityksessä. Teoksessa Suojanen, Päivikki ja Saressalo, Lassi (toim.) 1982, Kulttuurin kenttätutkimus. Tampereen yliopiston kansanperinteen laitoksen julkaisu 9. Tampere: Tampereen yliopiston kansanperinteen laitos.

Räsänen, Matti 1985: Kaupungit ja paikallisyhteisöt. Teoksessa Pennanen, Jukka, Samallahti, Leena ja Haapalainen-Tiainen, Helena (toim.) 1985, Teoriaa, aihepiirejä ja näkökulmia kansatieteellisessä tutkimuksessa. Ethnos-julkaisu 1. Helsinki: Ethnos r.y.

Saarikangas, Kirsi 1993: Model Houses for Model Families. Gender, Ideology and the Modern Dwelling. The Type-Planned Houses of the 1940s in Finland. *Studia Historica* 45. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.

Saarikangas, Kirsi 1998: Tilan tekijät. Teoksessa Elovirta, Arja ja Lukkarinen, Ville (toim.) 1998, Katseen rajat. Taidehistorian metodologiaa. Jyväskylä: Gummerus.

Spoof, Sanna-Kaisa 1997: Savikkojen valtias. Jokelan Tiilitehtaan sosiaalinen ja fyysinen miljö. *Kansatieteellinen Arkisto* 43. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.

Stenvall, Kirsti ja Holmalahti, Timo 1987: Tutkimus ja työväenkuulttuuri. Väki voimakas 2. Tampere: Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seura.

Sääskilahti, Nina 1999: Urbaani antropologia, kaupunkietnologia ja arkielämä. Teoksessa Junkala, Pekka ja Sääskilahti, Nina 1999, Kadun risteyksessä. Etnologinen analyysi kaupunkitilasta. *Etnografia* 2. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.

Talve, Ilmar 1969: Teollisuustyöväestön työ- ja elämänoloista ennen 1. maailmansotaa. Teoksessa Hako, Matti (toim.) 1969, Työväenliike kulttuuritekijänä. Helsinki: Kirjayhtymä.

Tuomisto, Tero 1988: Työväentalo - monitoimitalo. Teoksessa Helavuori, Hanna-Leena ja Koski, Pirkko (toim.) 1988, Työväki näyttämöllä 2. Työväenteatteri tutkimuksen kohteena. Teatterimuseon työväenteatterijulkaisuja 2. Helsinki.

Turunen, Kari E. 1987: Ihminen ja tiede. Tieteellisen toiminnan perusteita. 2. muuttamaton painos. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.

Uutela, Sakari 1989: Seitsemän vuosikymmentä järjestäytyntä työläisurheilua Pohjois-Hämeessä. Tampereen piiri 1919-1989. Tampere: Työväen urheiluliitto. Tampereen piiri.

Veilahti, V. D. 1954: Työväenluokan organisoitumisen ja sivistyspyrkimysten sosiologista tarkastelua. Teoksessa Työväen omaehtoinen sivistystyö. 1954. Helsinki: Tammi.

Viita, Lauri 1979: Moreeni. 8. painos. Helsinki: WSOY.

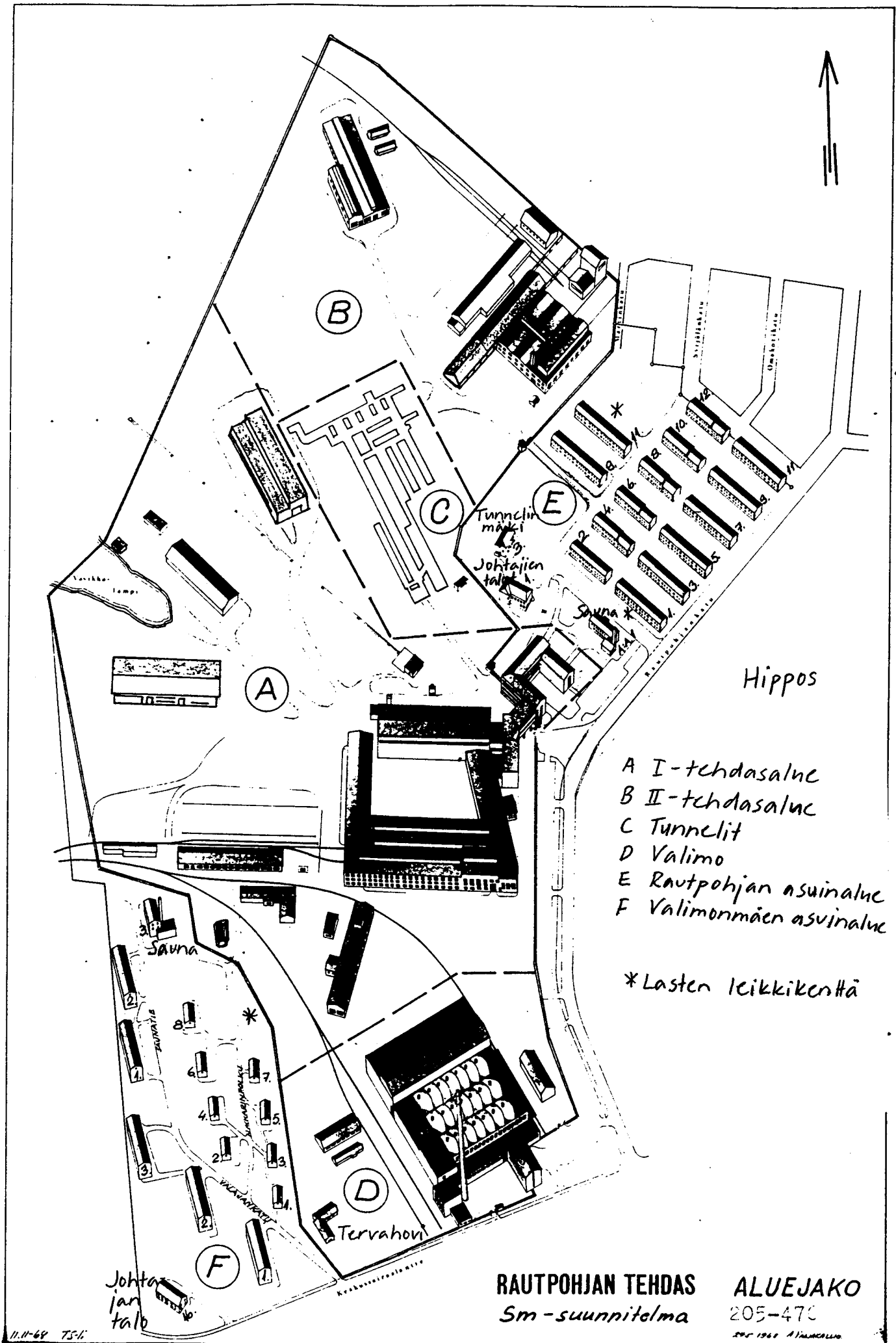
Vilkuna, Johanna 1997: Kaupungin eletyt ja institutionaaliset luonnot. Teoksessa Haarni, Tuukka, Karvinen, Marko, Koskela, Hille ja Tani, Sirpa (toim.) 1997, Tila, paikka ja maisema. Tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen. Tampere: Vastapaino.

Virtanen, Timo J. 1994: Pakananmaa ja naisvankila. Paikoista, rajoista ja ympäristöistä kaupunkikeskustelussa. Teoksessa Leimu ym. (toim.) 1994, Arki ja ympäristö: Matti Räsänen 60-vuotta 8.5. 1994. Scripta Ethnologica Aboensia 41. Turun yliopiston kansatieteen julkaisuja. Turku.

Väkevä, Tuomo 1983: Tanssien soittajista ja tanssipaikeista Lounais-Hämeessä 1917-1970. Forssa: Forssan Kustannus Ky.

Väätäinen, Elina 1978: Työväenkulttuuri osakulttuurina - teollisuustyöväestön yhdistys- ja yhteistoiminnasta sekä vuorovaikutustilanteista Kymin Tiutisessa vuoteen 1943 asti. Jyväskylän yliopisto, etnologian laitos, tutkimuksia 8. Jyväskylä.

Winthrop, Robert H. 1991: Dictionary of Concepts in Cultural Anthropology. New York: Greenwood Press.

- A I-tehdasalue
- B II-tehdasalue
- C Tunnelit
- D Valimo
- E Rautpohjan asuinalue
- F Valimonmäen asuinalue

* Lasten leikkikenttä

RAUTPOHJAN TEHDAS
Sm-suunnitelma

ALUEJAKO
205-47C